

ОБРАЗОВАНИЕ,

**НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ
В МИРЕ**

международный научный электронный журнал

*Выпуск журнала № 59
Часть-6_Декабрь -2024*

OPEN ACCESS

ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ

международный научный электронный журнал

Декабрь - 2024 год

ЧАСТЬ - 6

Google
Scholar

IC²I JOURNALS
MASTER LIST

МАҲАЛЛА ФУҚАРОЛАР ЙИҒИНЛАРИНИНГ МАҚОМИ, МАҚСАДИ ВА УЛАРНИНГ ФАОЛИЯТИ

Ганиев Ботир Мухитдинович

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги

Малака ошириш институти

Махсус-фанлар кафедраси катта ўқитувчиси, подполковник

"Маҳалла» атамаси арабча бўлиб, «ўрин-жой», қавм ёки жамоат иттифоқликда, ўзаро бир-бирларини қўллаб – қувватлаб яшайдиган жойни англатади. Адабиётларда Маҳаллаларнинг кўп минг йиллик тарихга эга эканлиги ҳақида маълумотлар учрайди. Алишер Навоий ўзининг «Ҳайратул аброр» асарида Маҳаллани «маҳалла шаҳар ичидаги шаҳарча»дир деб таърифлайди.

Маҳалла кичик маъмурий ҳудуд бўлиши билан бирга, турмуш тарзи, кадриятлар, анъаналар, урф-одатлар умумийлиги билан боғланган кишилар жамоаси бирлигидир. Тарихнинг турли босқичларида даврлар, тузумлар ўзгаришига қараб Маҳалланинг вазифалари ҳам ўзгариб турган.

Маҳалла ўзи бу нима? Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши— фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 72-моддасида ва қонунлари билан кафолатланадиган, уларнинг ўз манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, шунингдек миллий ва маънавий кадриятлардан, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилиш борасидаги мустақил фаолиятидир. Фуқаролар шаҳарчалар, қишлоқлар, овуллар ва маҳаллаларда ўзини ўзи бошқаришга доир ўз конституциявий ҳуқуқини фуқароларнинг сайлов ҳуқуқлари кафолатларига мувофиқ фуқаролар йиғинлари (вакиллар йиғилиши) орқали амалга оширадilar.

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги, Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги ҳамда Ёшлар сиёсати ва спорт вазирлигининг 2023 йил 30 мартдаги 10/3/05-сонли “Обод ва хавфсиз маҳалла” тамойили асосида республика маҳалларида хавфсиз муҳитни яратиш механизмларини белгилаш тўғрисида”ги Қўшма қарор (ИИВ, КҚваБВ, ЁСваСВ)га асосан “Обод ва хавфсиз маҳалла” тамойили асосида республика маҳалларида хавфсиз муҳитни яратиш юзасидан чора-тадбирларни амалга ошириш тартиби бўйича Йўриқнома тасдиқланган.

Фуқаролар йиғини аҳоли манфаатларини ифодалайди ва унинг номидан тегишли ҳудуд доирасида амал қиладиган қарорлар қабул қилади.

Фуқаролар йиғинида ўн саккиз ёшга тўлган ва тегишли ҳудудда доимий яшаётган шахслар қатнашади.

Фуқаролар йиғинлари фаолиятини ташкил этишнинг самарали механизмларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш мақсадида барча фуқаролар йиғинлари географик жойлашуви ва аҳоли сони бўйича тоифаларга ажратилади.

Фуқаролар йиғинлари географик жойлашуви бўйича қуйидаги тоифаларга бўлинади:

- ❖ шаҳарда;
- ❖ туман марказида;
- ❖ туман марказигача 30 км бўлган масофада;
- ❖ туман марказидан 30 км ва ундан олис масофада, тоғли ва чўл худудида;
- ❖ чегара (ёки анклав) худудда жойлашган фуқаролар йиғинлари.

Фуқаролар йиғинлари аҳоли сони бўйича қуйидаги тоифаларга бўлинади:

- ❖ 1000 нафаргача аҳолиси бўлган;
- ❖ 1001 — 2000 нафаргача аҳолиси бўлган;
- ❖ 2001 — 4000 нафаргача аҳолиси бўлган;
- ❖ 4001 — 6000 нафаргача аҳолиси бўлган;
- ❖ 6001 — 8000 нафаргача аҳолиси бўлган;
- ❖ 8000 нафардан зиёд аҳолиси бўлган фуқаролар йиғинлари.

Фуқаролар жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, ижтимоий мавқеидан қатъи назар, бевосита ёки ўзларининг сайланадиган вакиллари орқали ўзини ўзи бошқаришда тенг ҳуқуқларга эга.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаришга доир ҳуқуқларини чеклаш тақиқланади. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятига давлат органлари ва ташкилотлари ҳамда уларнинг мансабдор шахслари аралашишига йўл қўйилмайди.

Фуқаролар йиғинлари фаолиятининг асосий принциплари қонунийлик, инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларининг устуворлиги, демократия, ошкоралик, ижтимоий адолат, маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал этишда мустақиллик, жамоавийлик, аҳоли олдида ҳисобдорлик, жамоатчилик асосидаги ўзаро ёрдам, ижтимоий шериклик, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналарни ҳисобга олишдан иборат.

Фуқаролар йиғини давлат ҳокимияти органлари тизимида кирмайди ва қонунчилик ҳужжатлари билан берилган ўз ваколатларини тегишли ҳудуд доирасида амалга оширади, қонунчилик ҳужжатларида белгиланган тартибда давлат хизматлари марказларида ҳисобга қўйилган кундан эътиборан юридик шахс мақомига ҳамда ўз номи кўрсатилган муҳрга ва банкда ўз ҳисобварағига эга бўлади.

Фуқаролар йиғини Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари билан кафолатланган ҳуқуқ ва эркинликлардан фойдаланишда, фуқароларнинг манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий ўзига хос хусусиятларидан, шунингдек, миллий қадриятлардан, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилишда мустақил бўлиб, аҳоли манфаатларини ифодалайди ва унинг номидан тегишли ҳудуд доирасида амал қиладиган қарорлар қабул қилади.

Фуқаролар йиғини кенгаши, фуқаролар йиғини фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича комиссиялар ва тафтиш комиссияси фуқаролар йиғини органлари ҳисобланади.

Фуқаролар йиғинининг органлари фуқаролар йиғини раиси сайлови натижалари бўйича фуқаролар йиғини мажлиси (фуқаролар вакилларининг йиғилиши) томонидан бир ой мобайнида шакллантирилади.

Фуқаролар йиғинининг мақсади ва ваколатлари

Фуқаролар йиғини фаолиятининг асосий мақсади маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳудудидаги фуқароларнинг манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий ўзига хос хусусиятларидан, шунингдек, миллий кадриятлардан, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда ҳал қилиш, уларнинг ҳуқуқий маданияти ва ижтимоий фаоллигини ошириш, «Обод ва хавфсиз маҳалла» тамойили асосида ижтимоий-маънавий муҳит барқарорлигини таъминлашдан иборат.

Фуқаролар йиғини қуйидаги ваколатларни амалга оширади:

Ўз фаолиятини ташкил этиш соҳасида:

□ фуқаролар йиғини раисини рағбатлантириш ёки уни лавозимидан озод қилиш тўғрисида қарор қабул қилади;

□ фуқаролар йиғини раисининг жамоатчилик асосида фаолият кўрсатувчи маслаҳатчиларини ва фуқаролар йиғини фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича комиссиялар аъзоларини, тафтиш комиссиясининг раиси ҳамда аъзоларини сайлайди ва лавозимидан озод этади;

□ фуқаролар йиғини кенгашини шакллантиради ва фуқаролар йиғини фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича комиссиялар ишини ташкил этади;

□ фуқаролар йиғинининг низомини ҳамда фуқаролар йиғини ходимларининг одоб қоидаларини тасдиқлайди;

□ фуқаролар йиғини раисига ишончсизлик билдириш тўғрисида қарор қабул қилади;

□ фуқаролар йиғинининг фаолият дастурини, харажатлар сметасини тасдиқлайди;

□ ҳар чоракда камида бир марта фуқаролар йиғини раисининг ва маслаҳатчиларининг, маҳалла хотин-қизлар фаолининг ҳамда бир йилда камида бир марта тафтиш комиссияси раисининг ҳисоботларини эшитади ва тегишли қарорлар қабул қилади;

□ ўз маблағларини шакллантиради, фуқаролар йиғини мол-мулкига эгалик қилади, ундан фойдаланади ва уни тасарруф этади, молиявий маблағларнинг сарфланиши устидан назоратни ташкил этади;

□ маъмурий-ҳудудий бирликлар, маҳалла фуқаролар йиғинларининг чегараларини ўзгартириш, маҳалла фуқаролар йиғинлари, кўчалар, майдонлар ва бошқа объектларга ном бериш ва уларнинг номини ўзгартириш ҳақида ваколатли давлат органларига ва халқ депутатлари туман (шаҳар) Кенгашларига илтимосномалар киритади;

□ ўз ваколатига кирувчи масалалар бўйича манзилли дастурлар ва «йўл хариталари»га давлат органлари ва ташкилотлари томонидан кўриб чиқилиши мажбурий бўлган асосланган таклифлар киритади;

□ рейтинг баҳолаш натижаларига кўра фаолияти «намунали» деб топилган фуқаролар йиғинининг малакали ва ташаббускор ходимлари, маҳалла хотин-қизлар фаолини давлат ҳокимияти органларининг кадрлар захирасига киритиш бўйича тавсиялар беради;

б) ижтимоий-маънавий муҳитни мустаҳкамлаш ҳамда оила ва хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш соҳасида:

□ оилаларни мустаҳкамлаш ҳамда хотин-қизларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш бўйича чора-тадбирларни амалга оширади;

□ хотин-қизларни оила, маҳалла ва меҳнат жамоаларида ижтимоий-ҳуқуқий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш, маънавиятини юксалтириш, ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш, замонавий намунали оилани шакллантириш, унинг маънавий-ахлоқий муҳитини ва анъанавий оилавий кадриятларни мустаҳкамлаш бўйича мақсадли чора-тадбирларни амалга оширади;

□ ижтимоий ҳимояга муҳтож хотин-қизларни тадбиркорликка ўқитиш, бизнесга оид намунавий режаларни ишлаб чиқиш ва кредит олиш ишларида уларга кўмаклашади, «Аёллар дафтари»га киритилган хотин-қизлар билан манзилли ишларни амалга оширади;

□ хотин-қизларнинг муаммоларини ўз вақтида аниқлаш, оғир ижтимоий аҳволга тушиб қолган хотин-қизлар, шу жумладан, ногиронлиги бўлган аёллар билан яқка тартибда ҳамда аниқ мақсадга йўналтирилган ишларни олиб боради, уларга ижтимоий-ҳуқуқий, психологик ва моддий ёрдам кўрсатиш ишларини ташкил этади;

□ аҳолини, шу жумладан, ёшларни миллий ва маънавий кадриятлар, маҳаллий урф-одат ва анъаналар билан таништиради ва уларни тарғиб қилади;

□ тўйлар ва бошқа маросимларни ўтказиш юзасидан тавсиялар беради;

□ ёшлар таълим-тарбиясида ва оилаларни мустаҳкамлашда кекса авлод вакиллариининг ролини оширишга қаратилган чора-тадбирларни амалга оширади;

□ давлат ҳокимияти органларига миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни сақлашга кўмаклашади;

□ маҳалладаги уюшмаган ёшларни ижтимоий қўллаб-қувватлашга қаратилган зарур чора-тадбирларни ишлаб чиқади ва амалга оширади;

в) ҳуқуқ-тартибот соҳасида:

д) ижтимоий - иқтисодий соҳада ,Фуқаролар йиғинлари мурожаатлари кўриб чиқилишида юзага келган қонунбузилиш ҳолатлари бўйича судга мурожаат қилиши мумкин.

Маҳаллалар ўз зиммасидаги вазифаларни самарали бажариши учун ҳуқуқий асослар билан бирга, етарли шарт-шароитларга ҳам эга бўлмоғи лозим, деди Мирзиёев¹. Муҳтарам Президентимиз Чилонзор туманидаги саноат корхоналари, ижтимоий объектларга ташрифларида профилактика инспектори ўзи ишлайдиган маҳалла ҳудудида яшаши лозим. Бу профилактика инспектори маҳалладаги ҳар бир хонадон билан яқин мулоқот ўрнатиши, кўчалар ва жамоат жойларини қатъий назоратга олишида муҳим аҳамиятга эга эканлигини таъкидладилар.

Мирзиёев: маҳалла раиси ким нима билан машғул - ҳаммасини билиши лозим

Маҳалла марказларида чойхона, новвойхона, "Гўзаллик салонлари", дўконлар, спорт ва болалар майдончалари бўлиши одамларнинг зарур эҳтиёжларини қондириш билан бирга, ҳудуддаги маънавий муҳит барқарорлигини таъминлашга ҳам хизмат қилади.

"Маҳалла халқ билан давлат ўртасидаги кўприк бўлиши керак. Одамларнинг қувончу ташвишидан доимо хабардор бўлиш маҳалланинг асосий вазифасидир", — деб қайд этган Мирзиёев.

¹ тошкент, 13 апр — sputnik. Ўзбекистон Президенти шавкат Мирзиёев чилонзор туманидаги "катта хирмонтепа" ва "яккатут" маҳалла фуқаролар йиғинларида бўлди, деб хабар берди ўзбекистон иив матбуот-хизмати. 12 Апрель 2017, 16:34

TARBIYA FANINI O'QITISHDA QO'LLANADIGAN INTERFAOL METODLAR ULARNI TATBIQ ETISH YO'LLARI

Rejabboyeva Mashrabxon Islombek qizi

ADPI Milliy go'ya va ma'naviyat asoslari huquq ta'lim yo'nalishi
3 – bosqich talabasi

Qodiraliyeva Zamiraxon Hamzadbek qizi

ADPI Milliy g'oya va ma'naviyat asoslari huquq ta'lim yo'nalishi
3 – bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarbiya fani dars jarayonida o'quvchilarning tarbiyasini shakllantirishda innovatsion ta'lim va qiziqarli metodli texnologiyalaridan samarali foydalanishning muhim jihatlari ochib berilgan.

Аннотация: В данной статье раскрываются важные аспекты эффективного использования инновационных образовательных и интересных методических технологий воспитания в формировании воспитания учащихся в процессе обучения.

Annotation: this article reveals important aspects of the effective use of innovative educational and interesting methodological technologies in the formation of the upbringing of students in the course of teaching.

Kalit so'zlar: Metodikalar, innovasion texnologiya, ta'lim-tarbiya, ta'lim samaradorligi.

Ключевые слова: методики, инновационные технологии, обучение и воспитание, эффективность обучения.

Keywords: methodologies, innovation technology, education and training, educational effectiveness.

Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash borasida katta tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritilib kelinmoqda. Interfaol ta'lim metodlari hozirda eng ko'p tarqalgan va barcha turdagi ta'lim muassasalarida keng qo'llanayotgan metodlardandir. Shuningdek, interfaol ta'lim metodlarining turlari ko'p bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonining deyarlik hamma vazifalarini amalga oshirish maqsadlari uchun moslari mavjud. Amaliyotda ulardan muayyan maqsadlar uchun moslarini ajratib tegishlicha qo'llash mumkin bo'ladi. Bu holat hozirda interfaol ta'lim metodlarini ma'lum maqsadlarni amalga oshirish uchun to'g'ri tanlash muammosini keltirib chiqargan. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta'lim beruvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning qiziqishini orttirib,

ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirib turilishi, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo'naltiruvchi matn, loyiha, rolli o'yinlar kabi metodlarni qo'llash va ta'lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi¹. Ta'lim oluvchi markazda bo'lgan yondashuvning foydali jihatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi :

- ta'lim samarasi yuqoriroq bo'lgan o'qish-o'rganish;
- ta'lim oluvchining yuqori darajada rag'batlantirilishi;
- ilgari orttirilgan bilimlarning ham e'tiborga olinishi;
- ta'lim jarayoni ta'lim oluvchining maqsad va extiyojlariga muvofiqlashtirilishi;
- ta'lim oluvchining tashabbuskorligi va mas'uliyatining qo'llab-quvvatlanishi; amalda bajarish orqali o'rganilishi;
- ikki taraflama fikr-mulohazalarga sharoit yaratilishi.

Shunday qilib, fanlarni o'qitish jarayonida interfaol metodlardan foydalanish o'ziga xos xususiyatga ega. Ta'lim amaliyotida foydalanilayotgan har bir interfaol metodni sinchiklab o'rganish va amalda qo'llash o'quvchi-talabalarning fikrlashini kengaytiradi hamda muammoning to'g'ri yechimini topishlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'quvchi-talabalarning ijodkorligini va faolligini oshiradi boradi. Turli xil nazariy va amaliy muammolar interfaol metodlar orqali tahlil etilganda o'quvchi-talabalarning bilim, ko'nikma, malakalari kengayishi va chuqurlashishiga erishiladi. Hozirgi zamonaviy axborot texnologiyalari davrida ta'lim jarayonida o'qitishning zamonaviy metodlari keng qo'llanib kelinmoqda. O'qitish jarayonida interfaol metodlarini qo'llash o'qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Bu metodlarni har bir darsning ta'limiy, didaktik, tarbiyaviy, jihatidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq bo'ladi. An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda uni ta'lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan, ularning qiziqishlarini orttiradigan turli tuman, zamonaviy metodlar bilan boyitish ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasi o'sishiga olib keladi. Bolalar bizning, Vatanimizning kelajagidir. Vatanimizning gullab yashnashi ularning qo'lidadir.² Har tomonlama yetuk, bilimdon, komil insonni tarbiyalash bizning vazifamizdir. "Interfaol" so'zi ingliz tilida "interact" so'zidan olingan bo'lib, "inter"—o'zaro ikki taraflama, "act"— harakat qilmoq degan ma'nolarni anglatadi. Interfaol metodlari o'quvchilarning olgan bilimlarini mustahkamlashga, mustaqil fikrlashiga, dunyoqarashini kengaytirishiga ko'maklashadi. Hozirgi kunda eng ommaviy interfaol ta'lim metodlari quyidagilar sanaladi:

¹ O'zbekiston Pedagoglari axborotnomasi www.in.academy.uz 1-Jild, 6-son .

² www.worldlyjournals.com.1-son,aprel,2024.Worldlyknowledge nashriyoti.

Interfaol metodlar: “Keys-stadi” (yoki “O’quv keyslari”), “Blist-so’rov”, “Modellashtirish”, “Ijodiy ish”, “Muammoli ta’lim” va b. Interfaol ta’lim strategiyalari. “Aqliy hujum”, “Bumerang”, “Galereya”, “Zig-zag”, “Zinama-zina”, “Muzyorar”, “Rotastiya”, “Yumaloqlangan qor” va boshqalar. Interfaol ta’lim metodlari tarkibidan interfaol ta’lim strategiyalarini ajratishda guruh ishini tashkil qilishga yondashuv ma’lum ma’noda strategik yondashuvga qiyoslanishiga asoslaniladi. Aqliy hujum» metodi biror muammo bo’yicha ta’lim o’quvchilar tomonidan bildirilganerkinfikr va mulohazalarni to’plab, ular orqali ma’lum bir xulosaga keluvchi metod hisoblanadi. «Aqliy hujum» metodining yozma va og’zaki shakllari bor. Og’zaki shaklida o’qituvchi tomonidan berilgan savolga o’quvchilarning har biri o’z fikri og’zaki, takliflari og’zaki bayon etishadi. O’quvchilar o’z javoblarini aniq, qisqa va lo’nda tarzda bayon etadilar. Yozma shaklida esa berilgan savolga o’quvchilar o’z javoblarini qog’oz kartochkalarga qisqa va barchaga ko’rinarli tarzda yozadilar. Keyingi metodimiz «Beshtasini top» deb nomlanadi; bu oddiy lug’atni ko’rib chiqish o’yini bo’lib unda siz o’zingizning qoidalarigizni ishlab chiqishingiz mumkin. Sinfda o’quvchilaringizni guruhlariga bo’ling va har bir guruhga toifani bering misol uchun: pizza to’plami ular 20 soniya ichida ushbu toifaga tegishli beshta narsasini topishlari kerak bo’ladi ya’niy pitsa qo’shimchalari; pishloq, qo’ziqorin, jambon, bekon, makkajo’xori doskada o’ylab topishlari kerak bo’ladi. Ularning eng tezkori g’olibdir!

Keyingi metodimiz «Ko’rsatish va Tell» talabalarigiz o’z yozuvlarida nozik so’zlarni kiritishlari juda yaxshi, lekin ular gapirganda ham shunday qila oladimi? *ko’rsating va ayting*, siz talabalarga ishlash uchun mavzu berasiz, masalan, sevimli gazak. Har bir kishi mavzuga mos keladigan narsani olib kelishi va shu ob’ekt bilan bog’liq voqea yoki xotirani aytib berishi kerak. O’yinga ko’proq ziravorlar qo’shish uchun siz talabalarga ovoz berishlari va eng yaxshi hikoyachi, eng yaxshi hikoya syujeti, eng quvnoq hikoya va h.k. kabi turli sovrinlar uchun kurashishlariga ruxsat berishingiz mumkin. Manashu metodimiz orqali ham darslarimizni qiziqarli tarzda olib borishimiz mumkin bo’ladi. **«So’z zanjiri» metodi** talabalarigizning so’z bankini ushbu soddalashtirilgan, tayyorlovsiz o’yin bilan sinab ko’ring. Birinchidan, “ari” kabi so’zni o’ylab toping, so’ngra to’pni talabaga tashlang; ular “zumrad” kabi oxirgi “e” harfi bilan boshlangan boshqa so’z haqida o’ylashadi. Kimdir keyingi so’zni yetarlicha tez baqira olmaguncha ular sinf bo’ylab so’z zanjirini davom ettiradilar va keyin o’sha o’yinchisiz qaytadan boshlanib davom etib ketadi.

«Yashirin so’z»ni toping metodikasi talabalarga yangi so’zlarni eslab qolishlariga qanday yordam bera olasiz? Birinchidan, so’zni o’ylab ko’ring, so’ngra talabalarga shu bilan bog’liq bo’lgan so’zlarni ayting. Siz o’ylayotgan so’zni taxmin qilish uchun ular o’zlarining mavjud lug’atlaridan foydalanishlari kerak. Misol uchun,

agar maxfiy so'z "shaftoli" bo'lsa, siz "pushti" deb aytishingiz mumkin. Keyin ular "flamingo" kabi narsani taxmin qilishlari mumkin va siz ularga bu aloqador emasligini ayta olasiz. Ammo ular "guava" kabi so'zlarni aytganda, bu maxfiy so'z bilan bog'liqligini aytishingiz mumkin. Metod mazmuni harakatlanish qismi sifatida ham aniqlanishi mumkin. Shu boisdan bu mezonning hisobga olinishi shubhasiz. Bir metod yordamida mavzu mazmuni to'laroq ochib berilsa, boshqasi uni ijobiy o'zlashtirishga imkon tug'diradi. Interfaol metodlarning tanlashning yana bir mezonni ularning talabalar o'quv imkoniyatlariga to'liq mos kelishi, ya'ni samarali o'quv faoliyati uchun ichki va tashqi shart- sharoitlarining birligini ta'minlashdir. Interfaol o'qitish metodlaridan foydalanishda pedagogning xususiy imkoniyatlariga mos kelishi lozim. Bu pedagogning o'qitish metodlari nazariyasi va amaliyoti bilan o'qitish jarayoning qonuniyatlari bilan bilish nazariyalari ta'lim mazmuni nazariyasi va boshqa mavjud qonunlar bilan qurollanganlik darajasini hisobga oladi. Interfaol metodlarni tanlash mezonlaridan keyingisi-ularning o'quv jarayonini tashkil etish shakllari bilan mos kelishidir

Xulosa qilib aytganda, dars jarayonida turli xil interfaol metodlardan foydalanish dars samaradorligini, o'quvchilarning bilim salohiyatini, ularning qiziqishlarini, savodxonligini oshirishga, olingan bilimlarni takrorlash hamda mustahkamlashga yordam beradi. Buning uchun o'qituvchilar dars jarayonida samarali metodlardan foydalanish kerak. Bugungi kunda dunyoda turli xil zamonaviy pedagogik texnologiyal mavjud bo'lib, o'qitish jarayonida eng samaralisini tanlash birinchi navbatda dars beruvchi o'qituvchiga bog'liqligini yaqqol ko'rishimiz mumkin. Shunday ekan, o'qitishning interfaol usullarini tanlashda ta'lim maqsadi, ta'lim oluvchilarning soni va imkoniyatlari, o'quv muassasasining o'quv-moddiy sharoiti, ta'limning davomiyligi, o'qituvchining pedagogik mahorati va boshqa omillarni e'tiborga olgan xolda tanlash ta'lim sifatini yanada oshirishga asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avalayev O.U., Jo'rayeva S.N., Mirzayeva S.P. Ta'lim metodlari o'quv –uslubiy qo'llanma, Navro'z nashriyoti, Toshkent – 2017.
2. www.worldlyjournals.com. 1-son, aprel, 2024. Worldlyknowledge nashriyoti.
3. Yangi O'zbekiston Pedagoglari axborotnomasi www.in-academy.uz 1-jild, 6-son (YO'PA).

VOYAGA ETMAGANLAR JINOIY JAVOBGARLIGINING UMUMIY XUSUSIYATLARI TO'G'RISIDA

Ijtimoiy gumanitar fanlar kafedrasi o'qituvchisi

Ikromov Hayrullo Orifjonovich

Rejabboyeva Mashrabxon Islombek qizi

*ADPI Milliy g'oya va ma'naviyat asoslari
huquq talimi yo'nalishi 301 – guruh talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada biz voyaga yetmaganlarning jinoiy javobgarliklarining xususiyatlari va ularga berilgan jazolar ya'ni jarima, axloq tuzatish ishlari ozodlikdan cheklash, umrbod qamoq jazosi haqida bilib olishimiz mumkin.

Аннотация: В этой статье мы можем узнать об особенностях уголовной ответственности несовершеннолетних и назначенных им наказаниях, а именно штрафах, исправительных работах, ограничении свободы, пожизненном заключении.

Annotation: in this article, we can learn about the features of the criminal liability of minors and the penalties imposed on them-about a criminal fine, correctional work-restrictions on freedom, life imprisonment.

Kalit so'zlar: Jinoiy javobgarlik , bola huquqlari, jarima , mahkumning erkinligini cheklash va muddatlar.

Ключевые слова: уголовная ответственность , права ребенка, штраф , ограничение свободы осужденного и сроки.

Keywords: criminal liability , child rights, fines , restrictions on the freedom of the convicted person and deadlines.

Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq respublikamizda barcha sohalar, shu jumladan huquqiy sohada ham keng qamrovli islohotlar olib borilmoqda. Bunday islohotlar orasida jazo tizimini liberallashtirish, xususan jinoyat sodir etgan voyaga yetmagan shaxslarga nisbatan qo'llaniladigan jazolarni qayta ko'rib chiqish alohida o'rin tutadi. Bu borada O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov ikkinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining oltinchi sessiyasidagi ma'ruzasida: «Biz voyaga yetmaganlar, ayollar hamda keksalarga nisbatan qo'llanadigan jazo tizimini qayta ko'rib chiqmog'imiz zarur. Bizning jinoyat qonunchiligimiz insonparvarlik qoidalariga asoslangan holda, jinoyat sodir qilgan ayollar va voyaga yetmaganlarga nisbatan jazo tayinlashda bir qator yengilliklarni nazarda tutadi», deb ta'kidlagan edi. Darhaqiqat, voyaga yetmaganlarning huquqlari,

erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishning huquqiy asoslari yaratilganligi va takomillashib borayotganligi mamlakatimiz kelajagi hisoblangan yoshlarning aqlan va jismonan sog'lom, ma'naviy yetuk, iste'dodli va qobiliyatli bo'lib tarbiyalanishining muhim kafolati hisoblanadi. Voyaga yetmaganlar ham barcha holatlarda zarur hulq-atvorni ongli ravishda tanlay olish imkoniyatiga ega bo'ladilar, ya'ni muayyan holatda umuminsoniy qoidalar va huquq normalari talablari asosida harakat qiladilar. Mazkur holatlar birinchi navbatda qonun chiqaruvchi tomonidan jinoiy javobgarlikni aynan alohida jinoyatlar uchun o'n to'rt yoshdan (qonunda faqat og'irlashtiruvchi holatlarda qasddan odam o'ldirganlik uchun o'n uch yoshdan jinoiy javobgarlik o'rnatilgan), boshqa jinoyatlar uchun esa qoidaga ko'ra o'n olti yoshdan belgilash lozimligini inobatga olingan. O'n to'rt va o'n olti yoshga to'lgan voyaga yetmaganlarda jinoyatdeb baholanuvchi qilmishlarni sodir etishda o'z harakatlarining ijtimoiy xavfliligini yetarli darajada anglash va tushunib yetish imkoniyatlari shakllangan bo'ladi. Shunga qaramasdan, ularda boshqa ijobiy hulq-atvorni tanlash imkoniyati mavjud bo'lsa-da, ular tomonidan muayyan turdagi jinoyatlar sodir etiladi. Mazkur holatlarning o'zi ularga nisbatan ham jinoiy javobgarlik choralari belgilash lozimligini nazarda tutadi, faqat unda yuqorida qayd etilgan xususiyatlar inobatga olinishi lozim. Jazoning maqsadidan kelib chiqqan holda voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlar uchun qonun jazo turlarini qo'llashning muayyan turlarini nazarda tutgan. Jinoyat kodeksining 81- moddasiga muvofiq, o'n sakkiz yoshga to'lmasdan jinoyat sodir etgan shaxslarga tayinlanadigan jazolar tizimi umumiy tizimga nisbatan jazolarning cheklangan ro'yxatiga ega. Voyaga yetmaganlar uchun belgilanadigan jazolar tizimiga faqat asosiy jazolar, ya'ni mustaqil ravishda tayinlanadigan, davlat tomonidan qabul qilinadigan majburlov asoslarini tashkil qiladigan, faoliyatning va jinoyat sodir etgan shaxsning salbiy baholanish darajasini ifodalaydigan hamda axloq tuzatish-tarbiya ta'sirining boshqa choralari bilan bir qatorda, jazolash maqsadlariga ham erishish imkonini beradigan jazolar kiritilgan. Jinoyat kodeksining 81-moddasi 1-qismiga muvofiq, o'n sakkiz yoshga to'lmasdan jinoyat sodir etgan shaxslarga quyidagi asosiy jazolar qo'llanilishi mumkin:

- 1) jarima;
- 2) axloq tuzatish ishlari;
- 3) qamoq;
- 4) ozodlikdan mahrum qilish.

O'n sakkiz yoshga to'lmasdan jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan qo'shimcha jazolar tayinlanishi mumkin. Voyaga yetmaganlar uchun jazo tizimi faqat asosiy jazolarni, ya'ni davlat tomonidan belgilangan majburlovning asosini tashkil etib, qilmish va jinoyat sodir etgan shaxsning salbiy baholanish darajasini ifodalaydi. Ular davlatning boshqa jinoiy-huquqiy ta'sir choralari bilan birga jazo maqsadiga

erishish uchun yordam berishi lozim. Asosiy jazo choralarini jazoning boshqa turlariga qo'shimcha ravishda qo'llash mumkin emas. Voyaga yetmagan mahkumga nisbatan muayyan huquqlar va ozodlikdan mahrum etishni qo'llash xususiyatiga ko'ra ko'rsatilgan tizimga kiradigan jazo turlari ikki guruhga bo'linadi.

❖ moddiy tarzda manfaatlardan mahrum qilishdan iborat elementlarga ega asosiy jazo turlari: jarima, axloq tuzatish ishlari.

❖ mahkumning erkinligini cheklashdan iborat bo'lgan asosiy jazo turlari: qamoq, ozodlikdan mahrum etish.

Jinoyat kodeksining 81-moddasida nazarda tutilgan jazo turlari o'z nomi va mohiyati bilan voyaga yetganlarga qo'llaniladigan jazolarga o'xshab ketsa-da, biroq o'z mazmuniga va huquqiy oqibatlariga ko'ra, ulardan farq qiladi. Jinoyat kodeksining sakson birinchi moddasida nazarda tutilgan jazo turlari, garchi kattalarga nisbatan qo'llaniladigan jazolar tizimidagi shu kabi jazolarga nomi va mohiyati bo'yicha o'xshab ketsa ham, ammo mazmuni, huquqiy oqibatlari bo'yicha farq qiladi. Jinoyat kodeksining sakson ikkinchi moddasida nazarda tutilgan va voyaga yetmaganlarga qo'llaniladigan jarima jazo chorasida qonunda belgilangan miqdordagi eng kam ish haqiga mos keladigan qiymatdagi pulni davlat hisobiga olib qo'yishdan iboratdir. Jarima Jinoyat kodeksi Umumiy qismining muayyan moddalari sanksiyalarida nazarda tutilgan jinoyatlar uchun tayinlanadi. Voyaga yetmaganlar uchun jarima eng kam oylik ish haqining ikki baravaridan yigirma baravarigacha miqdorda tayinlanadi. Demak, voyaga yetmaganlarga faqat shu doiradagina jarima tayinlanishi mumkin. Ayni paytda, Jinoyat kodeksi Maxsus qismi moddalarining sanksiyalarida ushbu doira o'zining bevosita ifodasini topmadi. Bu shu bilan bog'liqki, sud voyaga yetmaganlarga jazo tayinlayotganida jazotayinlashning umumiy asoslariga va Jinoyat kodeksining sakson oltinchi moddasida belgilangan qoidalariga tayanib, Umumiy qism qoidalariga muvofiq ravishda aniq jinoyat uchun jazo tayinlashi shart. Shu bois, sud voyaga yetmaganlarga jarima tarzidagi jazo tayinlashda Umumiy qismning sodir etilgan jinoyat uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi moddalarida belgilangan jarima miqdorining doirasiga emas, balki Jinoyat kodeksining sakson ikkinchi moddasida nazarda tutilgan jarima miqdorlariga asoslanishi lozim. Mahkum jarima to'lashdan olti oy muddat mobaynida bo'yin tovlasa, sud to'lanmagan jarima miqdorini axloq tuzatish ishlari jazosi bilan almashtiradi. Bunda eng kam oylik ish haqining ikki baravari miqdoridagijarima axloq tuzatish ishlarining bir oyiga tenglashtirib hisoblanadi. Jarimani axloq tuzatish ishlariga almashtirishda bunday ishlarning eng ko'p muddati bir yildan ortmasligi kerak. Qonunga muvofiq, voyaga yetmagan mahkumga jazo tariqasida tayinlangan jarimani mahkum hukm qonuniy kuchga kirgan kundan boshlab olti oy mobaynida ixtiyoriy ravishda to'lashi lozim.

Axloq tuzatish ishlari: axloq tuzatish ishlari faqat mehnatga layoqatli voyaga yetmaganlarga nisbatan o'z ish joyida o'tash, aybdor hech qayerda ishlamasa, ushbu jazo ijrosini nazorat qiluvchi organlar belgilab beradigan o'zi yashaydigan hududdagi boshqa joylarda o'tash tariqasida bir oydan bir yilgacha muddatga tayinlanadi. Axloq tuzatish ishlari, shuningdek, Jinoyat kodeksi sakson ikkinchi moddasining ikkinchi qismida nazarda tutilgan hollarda ilgari tayinlangan jarima jazosini almashtirish tartibida ham qo'llanilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining «Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida»gi 2008-yil 7-yanvar qonunining 20-moddasiga ko'ra, «har bir bola o'zining yoshi, sog'lig'ining holati va kasbiy tayyorgarligiga muvofiq qonun hujjatlarida belgilangan tartibda mehnat qilish, faoliyat turini va kasbni erkin tanlash, adolatli mehnat sharoitlarida ishlash huquqiga ega. Qamoq jazosi; qamoq jazosi mahkumni jamiyatdan ajratmagan holda axloqan tuzatish imkoniyati bo'lmagan hollarda tayinlanishi mumkin. Qamoq Jinoyat kodeksi sakson ikkinchi moddasining ikkinchi qismida nazarda tutilgan hollarda ilgari axloq tuzatish ishlari yuzasidan tayinlangan jazoni almashtirish tartibida ham tayinlanishi mumkin. Bunda qamoqning minimal muddati bir oydan kam bo'lishi mumkin, biroq uch oydan oshmasligi kerak. Ozodlikdan mahrum qilish; ozodlikdan mahrum qilish jinoyat kodeksining sakson beshinchi moddalarini o'z ichiga oladi. Ozodlikdan mahrum qilish jazo tariqasida, odatda, og'ir va o'ta og'ir jinoyatlar sodir etgan voyaga yetmaganlarga nisbatan, agar bunday shaxslarni jamiyatdan ajratmagan holda axloqan tuzatishning imkoni bo'lmasa, qo'llaniladi. Ozodlikdan mahrum qilish jazosi olti oydan o'n yilgacha bo'lgan muddatga tayinlanadi. Ozodlikdan mahrum qilish jazosi Jinoyat kodeksining sakson oltinchi moddasida nazarda tutilgan holatlarda o'n besh yilgacha muddatga tayinlanishi mumkin. Voyaga yetmay turib ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyat sodir etgan, ehtiyotsizlik oqibatida jinoyat sodir etgan yoxud qasddan uncha og'ir bo'lmagan jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo tayinlanmaydi. Hukm chiqarish paytida o'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxslarga nisbatan ozodlikdan mahrum qilish jazosini tarbiya koloniyalarida o'tash tayinlanadi.

Xulosa qilib aytganimizda agar shaxsga jazoni yengilrog'i bilan almashtirish qo'llanilganidan so'ng, u yana qasddan yangi jinoyat sodir etsa, sud Jinoyat kodeksining oltimishinchi moddasida ko'rsatilgan umumiy qoidalarga muvofiq, Jinoyat kodeksining sakson oltinchi moddasi ko'rsatmalarini inobatga olgan holda bir necha hukmlar yuzasidan jazo tayinlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati :

1. <https://lex.uz>.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2023-y

3. Bola huquqlari to'g'risida konvensiya
4. O.A.Tadjibayev, K.R.Ramazonova " Inson huquqlari" o'quv qo'llanmasi
5. Raxmonqulov H.R Fuqarolik huquqi va muammolari:Darslik, I-qism. – T., 2010.
6. Ikromov, X. (2024). HARBIY-VATANPARVARLIK HARAKATI. Talqin va tadqiqotlar, 1(1).
7. Икромов, Х. О. (2023). ЎЗБЕКИСТОНДА ҲАРБИЙВАТАНПАРВАРЛИК ҲАРАКАТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ИЖТИМОИЙФАЛСАФИЙ МАСАЛАЛАРИ. GOLDEN BRAIN, 1(9), 102-107.
8. Egamberdiyev, A. YOSHLAR FAOLIYATINING FALSAFIY JONLARI. Zbiór artykułów naukowych recenzowanych , 91 (1), 2022-2026.
9. Abdumalikovich, E. A. (2018). Uyushmagan yoshlar bilan ishlashning innovatsion usullari. Evropa fanlari sharhi , (9-10-1), 259-260.
10. Yusupova, S. va Norinova, D. (2023). YOSH AVLOD TARBIYASIDA "TA'LIM" FANINI O'QITISH VA O'QITISH TUSHUNCHASINING O'RNI. Fan va innovatsiyalar , 2 (B6), 98-101.
11. Nizomtdinovna, Y. S. (2022). Farg'ona vodiysidagi tarixiy demografik jarayonlar. Miasto Przyszłości , 24 , 546-548.
12. Egamberdiyev, A., & Poziljonov, J. (2023). JADID MARIFATPARVARLARINING TA'LIM-TARBIYANI ISLOH QILISHDAGI O'RNI. Talqin va katta , 1 (24).
13. Poziljonov, J. (2024). TURKISTON JADIDLARI IJTIMOIFYALSAFIY TA'LIMOTINING KELIB CHIQISH OMILLARI. Sharh va tadqiqotlar , 2 (1 (23)).
14. Qosimbek o'g'li, PJ (2023). JADIDCHILIKNING, JAMIYAT HUQUQIY O'ZLIGINI SHAKILLANTIRISHGA YO 'NALTIRILGAN TARG 'IBOT MAQSAD MUDDAOSI. OBRAZOVANIE NAUCA I INNOVATIONNYE IDEI V MIRE , 20 (7), 39-42.
15. Poziljonov, J. (2023). Jadid ma'rifatparvarlarining ta'lim-tarbiyani isloh qilishdagi o'rni. TALQIN VA TADQIQOTLAR ILMIY-USLUBIY JURNALI .
16. Ikromov, X. (2024). HARBIY-VATANPARVARLIK HARAKATI. Talqin va katta , 1 (1).

JINOYATDA ISHTIROKCHILIK TUSHUNCHASI, TURLARI VA SHAKLLARI

Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Ikromov Hayrullo Orifjonovich

Rejabboyeva Mashrabxon Islombek qizi

*ADPI Milliy g'oya va ma'naviyat asoslari huquq
ta'lim yo'nalishi 3 – bosqich talabasi.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada biz jinoyat ishtirokchilarini va turlari haqida ma'lumotlarga ega bo'lishimiz mumkin. Jinoyatning shakllari: oddiy ishtirokchilik, murakkab ishtirokchilik, uyushgan guruh, jinoiy uyushmadagi ishtirokchilarning jinoiy javobgarliklari berilgan.

Аннотация: В этой статье мы можем получить информацию об участниках и видах преступлений. Даны формы преступления: простое соучастие, сложное соучастие, организованная группа, уголовная ответственность участников преступного объединения.

Annotation: in this article, we will be able to get information about the participants and types of crimes. Forms of crime: simple participation, complex participation, organized group, criminal responsibilities of participants in a criminal association are given.

Kalit so'zlar: jinoyat ishtirokchilari, subyekt, qasd, ishtirokchilik shakllari, dalolatchi, yordamchi, tashkilotchi, bajaruvchi doirasida jazo tayinlash.

Ключевые слова: участники преступления, субъект, умышленность, формы соучастия, назначение наказания в рамках дознавателя, помощника, организатора, исполнителя.

Keywords: criminal participants, subject, intent, forms of participation, signifier, assistant, organizer, appointment of punishment within the framework of the acting.

Borliqda jinoyatlar ko'pincha bir nechta shaxs tomonidan sodir etilib, ular jinoyat sodir etish yoxud jinoiy faoliyat bilan shug'ullanish uchun o'z kuchlarini birlashtiradilar. Jinoyat kodeksining Umumiy qismida jinoiy faoliyatning alohida shakli sifatida ishtirokchilikning yuridik tabiati nazarda tutilgan bo'lib, ishtirokchilikda jinoyat sodir etgan shaxslarning javobgarlik doirasi va asoslari aniqlab berilgan. Jinoyat kodeksining 27-moddasiga binoan, ikki yoki undan ortiq shaxsning qasddan jinoyat sodir etishda birgalashib qatnashishi ishtirokchilik deb topiladi. Ushbu tushunchadan kelib chiqqan holda, ishtirokchilik jinoiy faoliyatning alohida shakli bo'lib, u quyidagi majburiy subyektiv va obyektiv belgilar majmuiga ega deyish

mumkin. Obyektiv tomondan ishtirokchilikka quyidagi belgilar xos: ikki va undan ortiq shaxslarning mavjudligi; jinoiy qilmishda birgalikda ishtirok etish. Bir jinoyatni sodir etish yoki jinoiy faoliyat bilan shug'ullanishda ikki yoki undan ortiq shaxsning qatnashishi ishtirokchilikning miqdoriy ko'rsatkichini tashkil etadi. Biroq, mazkur dalilning o'zi ishtirokchilikni tavsiflash uchun yetarli emas. Zero, bir nechta shaxs bir makon va zamonda tasodifiy birlashib qolishi, biroq har biri boshqalaridan mustaqil ravishda, ya'ni alohida jinoyat sodir etishi mumkindir. Shuning uchun ishtirokchilik miqdoriy belgisidan tashqari, obyektiv tomondan bir nechta shaxs birgalikda harakat qilayotganliklarini anglab uyushganliklarini taqozo etadi. Jinoyatda birgalikda ishtirok etish jinoyat va jinoiy faoliyatning birgalashib, umumiy maqsadlarni ko'zlagan holda amalga oshirilishini anglatadi va quyidagilarni bildiradi: har bir ishtirokchining qilmishi boshqa ishtirokchilar qilmishini amalga oshirish uchun zaruriy shart hisoblanib, ular bir-birini to'ldiradi; barcha ishtirokchilarning qilmishlari bajaruvchi sodir etayotgan jinoyat bilan sababiy bog'lanishga ega bo'ladi; yuzaga kelgan jinoiy oqibat barcha ishtirokchilar uchun umumiy va yagona hisoblanadi. Subyektiv tomondan ishtirokchilik: qasddan sodir etilgan jinoyatning mavjudligi; o'zaro xabardorlik bilan ta'riflanadi. Birinchi subyektiv alomat – ishtirokchilik faqat qasddan sodir etilgan jinoyatlarda bo'lishi hamda barcha ishtirokchilarning xatti-harakati qasddan sodir etilgan jinoyat sifatida talqin etilishidan iborat. Ishtirokchilikda subyektiv tomonning o'ziga xos xususiyati jinoyatda yokijinoiy faoliyat bilan shug'ullanish uchun tashkil topgan jinoiy guruhda ishtirok etayotgan har bir shaxsning boshqa ishtirokchilarning jinoiy harakatlaridan xabardorligi bilan tavsiflanadi. Demak, ishtirokchilikda subyektiv tomonning mavjud bo'lishi uchun ishtirokchilarda umumiy qasd mavjud bo'lishi kerak. Ishtirokchilik ehtiyotsizlik orqasida sodir etilgan jinoyatlarda bo'lmaydi. Shuningdek, shaxs jinoyat sodir etishda qasddan boshqa shaxslarni yo'ldan urish orqali ulardan foydalangan yoki Jinoyat kodeksiga binoan, jinoiy javobgarlikka tortilmaydigan shaxslardan foydalanib qisman sodir etilgan jinoyatlar ham bundan istisnodir.

Jinoyat qonunida 28 –moddasida to'rt turdagi jinoyat ishtirokchilari farqlanadi: bajaruvchi, tashkilotchi, dalolatchi va yordamchi. Subyektiv tomondan bajaruvchining qilmishlari doimo qasddan sodir etilgan hisoblanadi. «Bajaruvchi» tushunchasi faqat ishtirokchilikda sodir etilgan jinoyatlarga nisbatan qo'llaniladi. Basharti, jinoyatning obyektiv tomonini bir nechta shaxs birgalikda bajarsa, unda ular hamkor bajaruvchilar hisoblanadilar. Shaxs muayyan turdagi jinoyatni sodir etishda ishtirokchi sifatida, agar u mazkur jinoyat tarkibi uchun zarur bo'lgan subyekt alomatlariga ega bo'lgandagina tan olinadi. Shuningdek, bajaruvchilar qatoriga o'zlari muayyan jinoyat tarkibining obyektiv tomonini bevosita bajarmagan, ammo boshqa shaxslar yoki boshqa vositalardan foydalangan shaxslar ham kiradi. Jinoyat huquqi nazariyasida mazkur

holat qisman jinoyat sodir etish deb ataladi. Bajaruvchining xatti-harakati u bajargan muayyan jinoyatdagi obyektiv tomonni nazarda tutuvchi Jinoyat kodeksi Maxsus qismining tegishli moddasi bilan kvalifikasiya qilinadi.

Mazkur yondashuvga sud- tergov amaliyotida ham amal qiladi. Shu bilan birga, jinoyatlarni kvalifikasiya qilishning umumiy nazariyasi talablariga binoan, sodir etilgan jinoyatga huquqiy baho berishda Jinoyat kodeksining Maxsus qismi moddasi bilan birga 28-moddaning 2-qismini ham qo'llash maqsadga muvofiqdir. Bajaruvchi va birga bajaruvchining qilmishini bunday kvalifikasiya qilish mazkur shaxslarni ishtirokchilik uchun jinoiy javobgarlikka tortishga asos bo'ladi va ishtirokchilik faktini tasdiqlaydi, bu esa sud statistikasida o'z aksini topishi mumkin. Bu, o'z navbatida, uyushgan guruh va jinoiy uyushma shaklidagi jinoyatchilik haqida aniq ma'lumotlarga ega bo'lish, profilaktik va boshqa ehtiyot choralarini ko'rish imkonini beradi. Jinoyatga tayyorgarlik ko'rishga yoki jinoyat sodir etilishiga rahbarlik qilgan shaxs tashkilotchi deb topiladi. Tashkilotchi sifatida jinoiy qilmishda quyidagi vazifalarni bajargan shaxslar tan olinadi: 1) jinoyat sodir etishga tayyorgarlik ko'rishda rahbarlik qilgan; 2) jinoyatni sodir etishga rahbarlik qilgan. Jinoyat sodir etishga tayyorgarlik ko'rishda ishtirok etish ishtirokchilarni topish, jinoiy tajovuz obyektini aniqlash, jinoyat sodir etish rejasini ishlab chiqish va shunga o'xshash bevosita jinoyat sodir etishning tayyorlov bosqichini o'z ichiga olgan boshqa xatti-harakatlarda o'z aksini topadi. Jinoyat sodir etishda rahbarlik qilish bajaruvchilar va hamkor bajaruvchilar kuchini bevosita jinoiy qilmishni amalga oshirishga yo'naltirish bo'yicha faoliyatni bildiradi. Shaxsni tashkilotchi deb topish uchun, u yuqorida aytib o'tilgan barcha faoliyat turlarini bajarishi shart emas, aksincha, shaxs tomonidan jinoyat sodir etishga tayyorgarlik ko'rish bosqichida yoki bevosita jinoyatni sodir etish vaqtida boshqa ishtirokchilar kuchini birlash- tirganligini aniqlashning o'zi kifoya qiladi. Jinoiy faoliyatni tashkil etish shaxs tomonidan bir nechta shaxsni uyushgan jinoiy guruhga, guruhlarni esa jinoiy uyushmaga birlashtirishda o'z aksini topadi. Jinoiy uyushma tashkil etishning ijtimoiy xavflilik darajasi o'ta yuqori bo'lganligi sababli, qonun chiqaruvchi mazkur jinoyat uchun Jinoyat kodeksi Maxsus qismining alohida moddasida javobgarlikni nazarda tutadi. Subyektiv tomondan tashkilotchi har doim to'g'ri qasd bilan harakat qiladi. Jinoyat sodir etilishiga qiziqtiruvchi shaxs dalolatchi deb topiladi. Dalolatchilik boshqa shaxsni jinoyat sodir etish yoki jinoiy faoliyatda ishtirok etishga undashda o'z aksini topadi. Undash dalolatchining boshqa shaxslarda jinoyat sodir etishda ishtirok etish yoki jinoiy faoliyat bilan shug'ullanish ishtiyoqini shakllantirishga qaratilgan faol va tashabbuskor xatti-harakatidan iborat. Undash harakati ko'rinishidan iborat bo'lgan ishontirish va majburlash, uning alohida shakllari sifatida usullar harakatlar majmui bo'lib, dalolatchi ularni qo'llagan holda shaxsni jinoyat sodir etish yoki jinoiy faoliyat bilan shug'ullanishga jalb etishdan iborat

niyatini amalga oshirishga harakat qiladi yoxud amalga oshiradi. Ishontirish orqali amalga oshiriladigan undash taklif, iltimos, maslahat, pand -nasihat, qiziqtirish, mazax qilish, maqto'v, mukofot va'da qilish yoki pora berish va boshqalar yordamida boshqa shaxsda jinoyatni sodir etishda ishtirok etish yoki jinoiy faoliyat bilan shug'ullanishga xohish-istakni yuzaga keltirish maqsadida ruhiy ta'sir o'tkazishdan iborat.

Jinoyat sodir etilishiga o'z maslahatlari, ko'rsatmalari bilan, vositalar berish yoki to'siqlarni yo'qotish bilan ko'maklashgan, shuningdek jinoyatchini, jinoyat sodir etish quroli, izlari va vositalarini yoxud jinoiy yo'l bilan qo'lga kiritilgan narsalarni yashirishga hamda bunday narsalarni olish va o'tkazish to'g'risida oldindan va'da bergan shaxs yordamchi deb topiladi. Obyektiv tomondan yordam ko'rsatish intellektual aqliy va jismoniy xususiyatga ega bo'lishi mumkin. Intellektual yordam ko'rsatish quyidagi faol harakatlar bilan ta'riflanadi: maslahatlar, ko'rsatmalar berish, jinoyatchi, jinoyat sodir etish quroli, jinoyat izlari va vositalari yoki jinoiy yo'l bilan qo'lga kiritilgan narsalarni yashirishga yoxud bunday narsalarni olish va o'tkazish to'g'risida oldindan va'da berish va hokazo. Maslahat va ko'rsatma shaklidagi intellektual yordam ko'rsatish ishontirish yordamida amalga oshiriladigan dalolatchilikdan farqlanadi. Chunonchi, bajaruvchida jinoyatni sodir qilish yoki jinoiy faoliyatda ishtirok etishga qat'iy qaror va xohish -istak yuzaga kelgan bo'lib, maslahat va ko'rsatmalar mazkur qarorni mustahkamlash yoxud jinoyatni sodir etish yoki yashirishga yordam beradi. Qonunda sanab o'tilgan qilmishlarni amalga oshirish yoxud jinoiy yo'l bilan buyumlarni olish yoki yashirishga avvaldan va'da berish shaklidagi intellektual yordam ko'rsatish jinoyat sodir etishdan avval yoki uni sodir etish vaqtida amalga oshiriladi. Ishtirokchilikka ma'lum shakl beradigan belgilar, uning obyektiv va subyektiv tomonlarini ta'riflagani sababli ishtirokchilik shakllari asosida obyektiv va subyektiv mezonlar aniqlanadi. Obyektiv mezon harakatlarning umumiylik belgisi bo'lib, ishtirokchilar orasidagi o'zaro aloqadorlikni aks ettiradi. Ishtirokchilikning turlari bilan bir qatorda, uning alohida shakllari ham mavjud. Jinoyatdagi ishtirokchilik shakllari sifatida:

- ❖ oddiy ishtirokchilik;
- ❖ murakkab ishtirokchilik;
- ❖ Uyushgan guruh;
- ❖ jinoiy uyushma tan olinadi.

Oddiy ishtirokchilik ikki yoki undan ortiq shaxsning oldindan til biriktirmay jinoyat sodir etishda qatnashishi bilan ta'riflanadi. Ishtirokchilikning mazkur turini boshqa shakllariga nisbatan ijtimoiy xavflilik darajasi va xususiyati pastroq deb hisoblash mumkin. Zero, ishtirokchilar orasidagi subyektiv bog'liqlik kam bo'lib, boshqa shaxsning jinoyat sodir etishda qatnashishi haqida bilishi bilan chegaralanadi. Subyektiv bog'liqlik jinoiy maqsadni amalga oshirish vaqtida yoxud jinoyatni amalga

oshirish jarayonida, ya'ni ishtirokchilarning xatti-harakatlari obyektiv ravishda birgalikda amalga oshirayotgan jinoiy qilmishining tarkibiy qismi bo'lgan vaqtdan boshlab yuzaga keladi. Ishtirokchilikning oddiy shakli jinoyatni ijro etishdagi hamkorlikda namoyon bo'ladi. Bunda vazifalar qat'iy belgilanmagan bo'lib, har bir ishtirokchi muayyan tarkibli jinoyatning obyektiv tomonini to'liq yoki qisman amalga oshiradi. Shu bilan birga, oddiy ishtirokchilikda ham vazifalarni taqsimlash imkoniyati mavjud. Biroq, bu kabi taqsimlash bevosita jinoyat sodir etish jarayonida yuz beradi. Mazkur shakldagi ishtirokchilikning jinoyat huquqiga oid ahamiyati ko'p miqdordagi ijtimoiy xavflilik, muayyan jinoyat sodir etishda bir nechta shaxsning birlashishi hamda shu turdagi jinoyatning bir shaxs tomonidan sodir etilishiga qaraganda ortishi bilan bog'liq. Shu bois qonun chiqaruvchi mazkur shart-sharoitni hisobga olgan holda jinoyatning «bir guruh shaxslar» tomonidan sodir etilishi jinoiy javobgarlikni og'irlash- tiruvchi holat ekanligini nazarda tutadi va bu alohida turdagi jinoyatlar uchun javobgarlikni og'irlashtiruvchi belgi sifatida baholanadi. Murakkab ishtirokchilik ikki yoki undan ortiq shaxsning oldindan til biriktirib jinoyat sodir etilishida ishtirok qilishida namoyon bo'ladi. Ishtirokchilikning mazkur turi oddiy ishtirokchilikdan ishtirok- chilarning birgalikda amalga oshirayotgan faoliyatida jinoyat tarkibidagi obyektiv tomonlarning belgilarini bajarishdan avval o'zaro til biriktirishi bilan ajralib turadi. Boshqacha aytganda, kelishuv jinoyatga tayyorgarlik ko'rilayotganida amalga oshiriladi. Uyushgan guruh deb, ikki yoki undan ortiq shaxsning birgalikda jinoiy faoliyat olib borish uchun oldindan bir guruhga birlashishiga aytiladi. Ushbu ta'rif asosida quyidagi belgilarni ajratish kerak bo'lib, ular ishtirokchilikning umumiy belgilari bilan mujassamlashganda jinoiy guruhni uyushgan deb ta'riflash uchun huquqiy asos bo'ladi: 1) oldindan til biriktirish, 2) birgalikda jinoiy faoliyat olib borish uchun oldindan bir guruhga birlashish; 3) uyushganlikdir. Basharti jinoiy faoliyatni birgalikda amalga oshirish uchun oldindan birlashgan shaxslar guruh tomonidan amalga oshirilayotgan hamma turdagi jinoiy harakatlarda bevosita ishtirokchilar sifatida qatnashsalar, uyushgan guruh o'zaro ishtirokchilik asosida faoliyat ko'rsatishi mumkin. Shu bilan birga, bunday guruhlarda ichki tizim, ya'ni guruh a'zolari orasida vazifalar va amallarning taqsimoti mavjud bo'ladi.

Ikki yoki undan ortiq uyushgan guruhning jinoiy faoliyat bilan shug'ullanish uchun oldindan birlashishi jinoiy uyushma deb topiladi. Jinoiy uyushmaning asosiy belgisi umumiy jinoiy faoliyatni amalga oshiradigan guruhlar o'rtasida vazifalarning taqsimlanishi bo'lib, u aynan shu belgisiga ko'ra uyushgan jinoiy guruhdan farqlanadi. Ya'ni ushbu guruhda, birinchi navbatda, vazifalar (rollar) uning a'zolari o'rtasida taqsimlanadi. Bunday jinoiy tashkilotlarni, agar ularda bir yoki bir nechta yetakchilar, ya'ni jinoyat olamining «obro'dorlari» yagona tashkilotchilikda faoliyat ko'rsatsa,

jinoiy uyushma deb tan olish mumkin. Jinoyatga tayyorgarlik ko'rilayotganligi, jinoyat sodir etilayotganligi yoki sodir etilganligi haqidagi ma'lumot to'liq va o'z vaqtida tegishli joylarga xabar berilishi zarur. Ma'lumotning to'liqligi shuni bildiradiki, shaxs jinoyat haqida o'ziga ma'lum bo'lgan barcha dalillar to'g'risida vakolatli organlarga xabar berishi shart. Agar shaxs o'z harakatsizligi bilan boshqa shaxslar sodir etayotgan jinoyatning oldini olmasligi jamiyat uchun xavfli ekanligini anglasa va buni istasa, subyektiv tomondan jinoyatga bunday yo'l qo'yish aybning qasd shakli bilan ta'riflanadi.

Xulosa o'rinda shuni ta'kidlash joizki, jinoyat sodir etgan shaxslarning ishtirokchiligi Jinoyat Kodeksining umumiy qismida ko'rsatib o'tilgan normalar asosida javobgarlikka tortiladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jinoyat huquqi . Umumiy qism . Oliy o'quv yurtlari uchun darslik «Yangi asr avlodi», 2010 , 277- bet.
2. <https://lex.uz/acts-111453> Jinoyat kodeksi.
3. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodesiga sharhalar. Umumiy qism /M Rustambayev . Toshkent: "Yuridik adabiyotlar publish", 2021.784 b.
4. O.A.Tadjibayev, K.R.Ramazonova " Inson huquqlari" o'quv qo'llanmasi
5. Raxmonqulov H.R Fuqarolik huquqi va muammolari:Darslik, I-qism. – T., 2010.
6. Ikromov, X. (2024). HARBIY-VATANPARVARLIK HARAKATI. Talqin va tadqiqotlar, 1(1).
7. Икромов, Х. О. (2023). ЎЗБЕКИСТОНДА ҲАРБИЙВАТАНПАРВАРЛИК ҲАРАКАТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ИЖТИМОЙЎФАЛСАФИЙ МАСАЛАЛАРИ. GOLDEN BRAIN, 1(9), 102-107.
8. Egamberdiyev, A. YOSHLAR FAOLIYATINING FALSAFIY JONLARI. Zbiór artykułów naukowych recenzowanych , 91 (1), 2022-2026.
9. Abdumalikovich, E. A. (2018). Uyushmagan yoshlar bilan ishlashning innovatsion usullari. Evropa fanlari sharhi , (9-10-1), 259-260.
10. Yusupova, S. va Norinova, D. (2023). YOSH AVLOD TARBIYASIDA "TA'LIM" FANINI O'QITISH VA O'QITISH TUSHUNCHASINING O'RNI. Fan va innovatsiyalar , 2 (B6), 98-101.
11. Nizomtdinovna, Y. S. (2022). Farg'ona vodiysidagi tarixiy demografik jarayonlar. Miasto Przyszłości , 24 , 546-548.
12. Egamberdiyev, A., & Poziljonov, J. (2023). JADID MARIFATPARVARLARINING TA'LIM-TARBIYANI ISLOH QILISHDAGI O'RNI. Talqin va katta , 1 (24).
13. Poziljonov, J. (2024). TURKISTON JADIDLARI IJTIMOYFALSAFIY TA'LIMOTINING KELIB CHIQISH OMILLARI. Sharh va tadqiqotlar , 2 (1 (23)).
14. Qosimbek o'g'li, PJ (2023). JADIDCHILIKNING, JAMIYAT HUQUQIY O'ZLIGINI SHAKILLANTIRISHGA YO'NALTIRILGAN TARG'IBOT MAQSAD MUDDAOSI. OBRAZOVANIE NAUCA I INNOVATIONNYE IDEI V MIRE , 20 (7), 39-42.
15. Poziljonov, J. (2023). Jadid ma'rifatparvarlarining ta'lim-tarbiyani isloh qilishdagi o'rni. TALQIN VA TADQIQOTLAR ILMIY-USLUBIY JURNALI .
16. Ikromov, X. (2024). HARBIY-VATANPARVARLIK HARAKATI. Talqin va katta , 1 (1).

МОЛИБДЕН ВА РУХ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ КОРХОНАЛАРИДА ИШЛАЙДИГАН ИШЧИЛАРНИНГ САЛОМАТЛИК ҲОЛАТИ

Абдурахимов Бобиржон Абдунаби ўғли

Тошкент Тиббиёт Академияси. Тошкент, Ўзбекистон

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг (ЖССТ) таърифича: “Саломатлик-бу нафақат касаллик ва жисмоний камчиликларнинг бўлмаслиги, балки соғлом, жисмоний, руҳий ва ижтимоий ҳолатга эга бўлишлиқдир. Ушбу таъриф ЖССТ 1948 йилда қабул қилган низомда келтирилган.(10,11,19)

Саломатлик ва хасталик — турли шарт - шароитлар ва омиллар таъсирида вужудга келган ижтимоий муҳитнинг маҳсулидир. Саломатлик ва хасталик инсон ҳаётининг фаолиятининг маҳсули бўлиб, улар орасидаги фарқ шу ҳаёт фаолиятини таъминловчи шарт - шароитлардан иборатдир. Агар бундай шароит инсон учун, унинг ҳаёт фаолияти, ўзини ҳис қилиши учун қулай бўлса бу — саломатлик, у чегараланган, сиқилган, бузилган тақдирда эса касаллик пайдо бўлади ва хасталикка олиб келади(27,28).

Касаллик — бу касалликларга мойиллик нуқтаи назаридан турли хил бўлган одамлар популяциясига атроф-муҳит омилларининг (ишлаб чиқариш, ижтимоий, иқлимий ва бошқалар) комплекс таъсири натижасидир. (8,9)

Касбий касалликлар — бу зарарли ишлаб чиқариш омили таъсиридан келиб чиқадиган касалликлардир. Халқаро меҳнатни муҳофозалаш ташкилоти экспертларининг маълумотларига кўра, Россия Федерациясида ҳар йили 190 000 га яқин одам ёмон меҳнат шароитлари туфайли ногиронлик қайт этилади(139). Россиялик шифокорларнинг фикрига кўра, 1930 йиллардан бери Россия Федерациясида рўйхатга олинган касбий касалликлар сони мунтазам равишда баҳолаб борилмаган(14), шунинг учун содир бўлаётган воқеаларнинг объектив тасвири йўқ ва бу тегишли давлат сиёсатини ишлаб чиқишни қийинлаштирмоқда(1,2).

Касбий саломатлик деганда инсон танасининг муайян фаолият шароитида ишлашни таъминлайдиган компенсация ва ҳимоя хусусиятларини сақлаб қолиш қобилияти тушунилади(19).

Халқаро меҳнатни муҳофозалаш ташкилот раҳбарияти халқаро стандарт сифатида қуйидаги таърифни тақдим этади: Касб касаллиги-меҳнат фаолияти билан боғлиқ хавф омилларининг таъсири натижасида ривожланаётган касалликдир (ИЛО/Ресординг анд нотифисатион оф оссупатионал ассидентс анд дисеасес. Ан ИЛО соде оф прастисе — Генева: ИЛО,1996)

Бироқ, иш билан боғлиқ бўлган касалланиш ҳолатини ҳар доим ҳам аниқлаш қийинчилик туғдиради. Аслида, меҳнат шароитлари билан боғлиқ бўлиши мумкин бўлган кўплаб касалликлар мавжуд. Бир томондан, табиатда асосан битта сабабчи омил билан боғлиқ ва аниқлаш нисбатан осон бўлган классик профессионал касалликлар мавжуд,. Бошқа томондан, иш билан кучли ва аниқ алоқага эга бўлмаган турли хил профессионал касалликлар мавжуд, аммо бунинг сабаби жуда кўп омиллар билан боғлиқ. Этиологияси кўп омилларга эга бўлган ушбу касалликларнинг аксарияти фақат муайян шароитларда профессионал фаолият билан боғлиқ бўлиши мумкин(29)

Касбий касалликларни аниқлашнинг умумий мезонлари мавжуд: маълум бир иш муҳити ёки фаолият турида муайян касалликнинг пайдо бўлиши ўртасидаги таъсир қилиш-шикастланиш муносабатини; клиник маълумотлар, ўтмишдаги ва ҳозирги касбий фаолиятни таҳлил қилиш ва эпидемиологик маълумотлар асосида таъсир қилиш-шикастланиш муносабатлари аниқ белгиланиши керак(26).

Ишчиларнинг ВМКЙ билан боғлиқ касалланишлар катта иқтисодий зарарга олиб келади. Касалликнинг даражаси ва таркибини шакллантиришда меҳнат шароитлари муҳим роль ўйнаши мумкин (2, 3; 4; 5; 6).

Меҳнат шароитлари билан боғлиқ касалланиш — бу бутун аҳоли учун умумий бўлган ижтимоий, демографик ва бошқа омилларнинг таъсири натижасида шаклланган "фон" ни тўлдирадиган касалланишнинг бир қисмидир. (7).

Бир вақтнинг ўзида таъсир қилувчи кўплаб омилларга боғлиқ бўлган ҳодисаларнинг миқдорий кўрсаткичларини таҳлил қилиш учун турли хил математик ва статистик усуллар қўлланилади(18), бу эса уюшган омилларнинг назорат гуруҳи билан таққослаганда кўрсаткичларнинг ўсишини аниқлаш имкон беради (11; 12;)

ВМКЙ билан боғлиқ касалланишлар ва шикастланишлар қоникарсиз меҳнат шароитлари ва меҳнатни муҳофаза қилишнинг бевосита натижасидир. 2004 йилда Россияда 11019 касб касалликлари ва захарланиш ҳолатлари қайд этилган (2003 йилда 10069 та ҳолат). 2004 йилда 100 нафар ходимга тўғри келадиган касалланиш даражаси 202,7 ни ташкил этди (2003 йилда — 185,2). ВМКЙ билан боғлиқ умумий касалланишлар сонининг 94% сурункали бўлиб, одатда иш қобилятни йўқотиш ва ногиронлик билан бирга кечади.

Сурункали касалликлар таркибида нафас олиш аъзо касалликлар (36-37%), шу жумладан чангли бронхит (10-12%) ва силикоз (9-10%) етакчи ўринни эгаллади; вибрация касаллиги (25-26%); таянч-ҳаракат тизими касалликлари (10-12%); эшитиш органи касалликлари (12%). Ишлаб чиқаришда захарланишлар

асосан углерод оксиди (8-15%), кўрғошин ва унинг бирикмалари (8-11%), симоб (7-8%), хлор (7-9%) таъсиридаболади ва ҳар йили заҳарланишлар оқибатида 10-18 та ўлим қайд этилади(10,12,13).

ВМКЎга олиб келувчи энг кенг тарқалган сабаблари: технологик жараёнларнинг номукамаллиги; машина ва жиҳозлардаги дизайн камчиликлари; иш жойларини комплекс ва шахсий ҳимоя қилиш воситалари ва тизимларининг ишончли ишлашини бузилиши, хавфсизлик талабларига, меҳнат ва дам олиш режимларига риоя қилмаслик(9,11.)

Ўзбекистонда республика вилоятлари ва шаҳарларида ВМКЎ билан боғлиқ умумий касалланишлар даражаси 1999 йил бўйича маълумотлар қуйидагича: Тошкент шаҳри – 2801, Тошкент – 2045, Фарғона – 824, Самарқанд – 751, Андижон – 414, Наманган, Бухоро – 313. – 299, Сирдарё – 218, Қорақалпоғистон Республикаси – 140, Хоразм – 134, Қашқадарё – 130, Навоий – 119, Сурхондарё – 116 ва Жиззах – 44.

Нозологик шакллари бўйича ВМКЎ билан боғлиқ умумий касалланишлар маълумотлари Нафас аъзолари касалликлари (1700), Кулоқ ва сўргичсимон ўсиқ касалликлари (1200), вибрация касаллиги (1006), пестицидлар (925), бруцеллёз (350), тери касалликлари (325), саноат билан заҳарланишнинг тарқалишини кўрсатади. заҳарли моддалар (симоб, кўрғошин, органик эритувчилар ва бошқалар) (370) ва бошқалар. (Махмудова Ш.К., Тожиев Н.Т., Саттаров В.Я., 2000 й.).

Ишчиларнинг саломатлик ҳолатига салбий таъсир кўрсатишда маълум омилларнинг аҳамияти жинс ва ёшига қараб ҳар хил. Атроф-муҳит омилларининг ушбу салбий таъсирларнинг ривожланишига қўшган ҳиссасининг катталиги кўп жиҳатдан ўрганилаётган аҳолининг ёшига, касалликнинг табиати ва касалликнинг нозологик шаклига, шунингдек, касбий фаолиятга ҳам боғлиқ. Ҳар бир ёш даври маълум омилларнинг устунлиги, айрим омилларнинг бошқаларга ўзгариши билан характерланади. Худди шу омиллар, уларнинг бир хил даражалари ва интенсивлиги турли ёш гуруҳларида касалликларнинг ривожланишига турлича ҳисса қўшади

Шундай қилиб, ёши катта ишчиларнинг саломатлик ҳолати ёш ишчиларга нисбатан анча салбий, уларнинг функционал қобилиятлари ёки жисмоний имкониятлари кўпинча пасаяди ва ташқи стрессли вазиятларга чидамлилиқ сусайиши билан бирга келади (20).

Финляндияда олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатдики, ишчиларнинг қариши билан параллель равишда сурункали касалликларнинг частотаси ошади ва бу касалликларнинг аксарияти ишлашга салбий таъсир қилади.

АҚШда ўтказилган тадқиқот шуни кўрсатадики, асосий сабаблар (саратон, юрак касалликлари, қандли диабет, артериал гипертония ва атеросклероз) туфайли касалланиш ортиб бормоқда, қариялар орасида эса тери касалликлари, кўриш ва эшитиш аъзолари касалликлари ва кўплаб ортопедик муаммолар билан касалланишнинг камайиши қайд этилган. (19).

Адабиётларда турли ишлаб чиқариш ва касбий омиллар таъсирида ривожланаётган ишчиларнинг носпесирик касалланиш ҳолати ва ўрганиш усуллари кенг ёритилган. (12).

ВМҚЙ билан боғлиқ ҳолатлар сони ва иш кунларини йўқотиш бўйича етакчи ўринни асосий ишлаб чиқариш гуруҳи — аппаратчилар, ундан кейин ускуналарни таъмирлаш усталари, юк кўтарувчилар, бурғуловчи ва майдаловчилар эгаллайди(14).

Ишчиларнинг асосий цехлари (металлургия, майдалаш ва янчиш) учун ВМҚЙ ҳолатлари ва кунлари сони шартли назорат гуруҳига қараганда анча юқори бўлиб, бу ишчиларнинг ёшига қараб, ишлаб чиқариш муҳити омиллари маълум бир таъсирга эга деган хулосага келишимизга имкон беради(15,16).

Дунёда тоғ-кон саноати ишчиларининг саломатлиги ва хавф омилларини бошқаришга тизимли ёндашув бўйича қуйидаги устувор йўналишларда тадқиқотлар олиб борилмоқда, жумладан, ер ости шахталари ишчилари меҳнат шароитини характерловчи омилларни саломатлик ҳолати ва ишлаш қобилиятига ижобий ва салбий таъсирини асослаш; ишчилар орасида касб касалликларини диспансер ҳисобига олиш ва вақтинча меҳнат қобилиятини йўқотиш, касалланиш даражаси ва таркибини аниқлаш услубини ишлаб чиқиш; ишчиларга таъсир этувчи касбий хавф ва меҳнат шароитини баҳолашнинг такомиллаштириш(17,18).

Кўплаб илмий изланишлар шуни кўрсатдики, касбий ВМҚЙ билан боғлиқ ҳолатлар айниқса эр ости кончилар орасида юқориликча қолмоқда, унинг ўсиш суръати 2006 йилдан 2015 йилгача 2,09 ни ташкил этди. Ер ости ишчилари орасида касбий касалланиш даражаси очиқ конларда рудаларни қазиб олишда ишлайдиганларга нисбатан 4 барабар юқори. Ушбу корхоналарда рўйхатга олинган касбий патологиянинг асосий турлари жисмоний омиллар (вибрация касаллиги, эшитиш нервининг невритлари), чанг (пневмокониоз, чанг бронхитлари), шунингдек, айрим органлар ва тизимларнинг ортиқча кучланиши билан боғлиқ касалликлардир. Сўнгги йилларда, айниқса, очиқ конда ишлайдиган ишчилар орасида ҳаддан ташқари кучланиш билан боғлиқ касалликлар сони ортиб бормоқда.

Шундай қилиб, мис ишлаб чиқариш корхоналарида ишлайдиган ишчиларнинг меҳнат шароитларини ўрганиш бўйича адабиёт маълумотларини

касаллик синфлари ва уларнинг даражалари бўйича касалланишнинг тарқалиши билан таққослаш патогенетик жиҳатдан меҳнат муҳити омиллари билан боғлиқ бўлиши мумкин(29).

Шу билан бирга, ишлайдиган ижтимоий омилларнинг касалланишга таъсирини ўрганиш бўйича деярли ҳеч қандай адабиёт маълумотлари мавжуд эмас. Муаллифлар кўпинча физик ва кимёвий омил таъсирига эътибор қаратдилар. Бироқ, атроф-муҳитдаги турли хил хавф омилларининг бутун мажмуасини озгина ёки қисман ҳисобга олдилар. Кўпгина илмий изланиш маълумотлари иқлим шароитларининг таъсирини қамраб олмайди. Хавф омилларининг бутун мажмуаси таъсирини ўрганиш ва баҳолашни ҳисобга олган ҳолда, ишчиларнинг соғлиғини сақлаш бўйича соғломлаштириш тадбирларини ишлаб чиқиш учун зарур бўлган маълумотларни тўлдириш учун ушбу диссертация иши амалга оширилди(29).

ХУЛОСА

Мис ишлаб чиқариш корхоналарида ишлайдиган ишчиларнинг меҳнат шароитларини ўрганиш бўйича ўрганилган илмий адабиётлар маълумотларини касаллик синфлари ва уларнинг даражалари бўйича касалланишнинг тарқалиши билан таққослаш патогенетик жиҳатдан меҳнат муҳити омиллари билан боғлиқ бўлиши мумкин.

Муаллифлар кўпинча физик ва кимёвий омил таъсирига эътибор қаратдилар. Кўпгина илмий изланиш маълумотлари иқлим шароитларининг таъсирини қамраб олмайди. Хавф омилларининг бутун мажмуасини ишлаб чиқариш шароити, ишчиларнинг турмуш тарзи билан боғлаб мажмуавий, комплекс илмий ишлар олиб борилмаган.

Ишчиларнинг саломатлик даражасини яхшилашга, уларининг иш ва яшаш шароити ва дам олиш, хавфсиз ва оптимал меҳнат шароитини яратиш, юзага келган муаммоларни илмий ҳал этиш орқали эришиш мумкин.

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда тоғ-кон саноати ишчиларининг саломатлиги хавф омилларини (ишлаб чиқариш ва турмуш тарзи билан боғлиқ бўлган) комплекс ўрганиш ва улар асосида ишчилар саломатлигини яхшилаш, меҳнатга яроқсизлик ҳоллари ва кунларини, касб касалликларини камайтириш, хавф омилларини олдини олишга қаратилган тлмий асосланган тавсиялар ишлаб чиқиш учун туртки бўлди.

Адабиётлар рўйхати.

1. Абдурахимов, А. Б. (2024). ИЗУЧЕНИЕ УСЛОВИЙ ТРУДА И ОПРЕДЕЛЕНИЕ ВРЕДНЫХ ФАКТОРОВ ПРОИЗВОДСТВА НА МЕДЕПЛАВИЛЬНЫХ И ОБОГАТИТЕЛЬНЫХ ЗАВОДАХ.
2. Абдурахимов, Б., Хайитов, Ж., Сафаров, Х., & Улмасов, Ж. (2023). Особенности заболеваемости работников предприятий медной промышленности.
3. Александрова М.Б., Волкова З.В., Гурвич Е.Б. и др. // Руководство по гигиене труда / Под ред. П.Ф.Измерова. – 1987. – С. 14-30.
4. Аманбекова, А.У. Динамика развития хронических пылевых бронхитов у шахтеров Карагандинского угольного бассейна [Текст] / А.У. Аманбекова, Ж.А. Ешмагамбетова // Профессия и здоровье: материалы V Всероссийского конгресса (30 окт.-2 нояб. 2006 г., Москва). -М. : Дельта, 2006. - С. 333-335.
5. Аскарова, З.Ф. Заболеваемость работников горно-обогатительного предприятия по результатам углубленных медицинских осмотров/ З. Ф. 140 Аскарова, Э. Р. Шайхлисламова, А. Х. Хусаинова // Медицина труда и промышленная экология. - 2008. - № 5. - С. 19-23.
6. Боярчук И.Ф., Ракинцев Ю.М., Синевская Т.П. и др. Санитарно-гигиеническая оценка условий труда при ремонте грузовых вагонов. // Гигиена и санитария.- 2001.- № 6.- С. 40-41.
7. Глобальный план действий по охране здоровья работающих на 2008–2017 годы. – ВОЗ, 2007.
8. Глотов Н.В., Животовский Л.А., Хованов И.В. и др. Биометрия. —П., 1982.
9. Жукова Т.В., Соловьев М.Ю., Калинина М.В. и др. Гигиенические аспекты донозологической диагностики индивидуального здоровья. // Гигиена и санитария.- 2001.- №5.- С. 77-79.
10. Касимова, Д. А., & Абурахимов, Б. А. (2018). СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПРОФИЛАКТИКЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ГОРНОРУДНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ. In EUROPEAN RESEARCH: INNOVATION IN SCIENCE, EDUCATION AND TECHNOLOGY (pp. 52-54).
11. Магай М.П. Показатели ферментативной активности цикла трикарбоновых кислот в биосредах экспериментальных животных при воздействии электромагнитного излучения //Гигиенические аспекты охраны окружающей среды, укрепление здоровья и благополучие населения - приоритетные направления здравоохранения Узбекистана: Сб. науч. тр. науч.-практ. конф. с междунар. участием. – Ташкент, 2014. -С. 89-92.

12. Маматкулов, Б., & Абдурахимов, Б. А. (2020). A SYSTEMATIC APPROACH TO MANAGING THE HEALTH AND RISK FACTORS OF MINING INDUSTRY WORKERS. Новый день в медицине, (4), 211-213.
13. Маматкулов, Б., & Абдурахимов, Б. А. (2020). Тоғ кон саноати ишчиларининг саломатлиги ва хавф омилларини бошқаришга тизимли ёндашив. Тиббиётда янги кун, 4(32), 162-165.
14. Маматкулов, Б., & Абдурахимов, Б. А. (2020). Тоғ кон саноати ишчиларининг саломатлиги ва хавф омилларини бошқаришга тизимли ёндашив. Тиббиётда янги кун, 4(32), 162-165.
15. Маматкулов, Б., Авезова, Г. С., Абдурахимов, Б. А., & Адилова, З. У. (2019). Тоғ кон саноатидаги ишчилар касалланиши, улар саломатлигига ишлаб чиқариш омилларининг таъсири. Тиббиётда янги кун, 4(28), 191-195.
16. Плюхин, А.Е. Гигиенические аспекты состояния здоровья работников при добыче и обогащении хризотилового асбеста [Текст] / А.Е. Плюхин // Гигиена и санитария. — 2006. - № 3. - С. 26-28.
17. Потапов А.И., Шушкова Т.С., Устюшин Б.В. Гигиенические проблемы сохранения здоровья населения в экстремальных условиях Севера // Вестник Российской Академии Медицинских наук. - 2005. -№3. - С. 19-23.
18. Хайитов, Ж. Б., Бурибоев, Э. М., & Ниязова, О. А. (2023). ИССЛЕДОВАНИЕ И ОЦЕНКА ФАКТИЧЕСКОГО ПИТАНИЯ ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ СПОРТСМЕНОВ. Academic research in educational sciences, 4(TMA Conference), 449-454.
19. Abdurahimov, B. A. (2023). THE SPECIFIC ASPECTS OF TECHNOLOGICAL PROCESS IN COPPER AND MOLYBDENUM CONCENTRATE PRODUCING FACTORIES (Doctoral dissertation).
20. Abdurakhimov, B. (2023). A SYSTEMATIC APPROACH TO THE MANAGEMENT OF WORKING CONDITIONS, HEALTH STATUS AND RISK FACTORS OF THE WORKERS OF COPPER PRODUCTION ENTERPRISES.
21. Askarov, O. O., Abdurakhimov, B. A., & Janani, V. (2023). RESULTS AND SURVEYS ABOUT AWARENESS OF THE MITRAL VALVE PROLAPSE.
22. Askarov, O. O., Abdurakhimov, B. A., & Janani, V. (2023). RESULTS AND SURVEYS ABOUT AWARENESS OF THE MITRAL VALVE PROLAPSE.
23. Bakhodirovich, K. J. (2023). ORGANIZING RATIONAL FOOD FOR CHILDREN ENGAGED IN SPORT TYPE. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 11(11), 811-813.
24. ILO. Безопасные условия труда – одно из основных прав человека и неотъемлемая часть понятия «достойный труд». Охрана труда.

www.ilo.org/moscow/. МОТ. Дата обращения: 5 сентября 2020. Архивировано 18 августа 2020 года.

25. ISO (International Organization for Standardization). Acoustics – determination of occupational noise exposure and estimation of noise-induced hearing impairment (1990). 2nd ed. Geneva, Switzerland. Available at: http://www.eac-quality.net/fileadmin/eac_quality/user_documents/3_pdf/CD-K-157-2009__Acoustics_-_Occupational_noise_exposure.pdf (accessed 12 April 2015).
26. Karimi M, Heidarnia A, Ghofranipur F. (2010). Effective factors on using medication in aging by using healthy believe. J Arak Med Uni, 14 (5); 70 78. [Google Scholar].
27. Mamatkulov, Z. S. S. B. M., & Abdurakhimov, B. A. (2022). Features of Morbidity of Workers in the Copper Industry.
28. Zhang, Y., Shao, W., Zhang, M., Li, H., Yin, S., & Xu, Y. (2016). Analysis 320 coal mine accidents using structural equation modeling with unsafe conditions of the rules and regulations as exogenous variables. Accident Analysis and Prevention, 92, 189–201. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2016.02.021>.
29. Ziglio E, Currie C, Rasmussen VB. (2004). The WHO cross-national study of health behavior in school aged children from 35 countries: findings from 2001–2002. J School Health, 74 (6): 204– 206. [PubMed] [Google Scholar].

JEAN DOMIQUE BAUBYNNG "SKAFANDR VA KAPALAK" ASARI HAQIDA QARASHLAR

*Andijon davlat chet tillar instituti
Ibrohimova Durdonaxon Sherzod qizi
Xomidova Malohat Oktyabrjon qizi*

Annotatsiya: ushbu maqolada fransuz adibi va mashhur muharrir Jean Dominique Baubynning insultdan keyingi holati, har qanday holatda ham yashashga bo'lgan ishonch, umid doim bo'lish kerakligi, jismoniy xastalik shukr qilishni bilgan inson uchun hech qanday to'siq bo'lmasligi haqida so'z boradi.

Kalit so'z: insult, chora, umid, logoped, ko'z, kitob, shukronalik, qiyinchilik, shol.

Аннотация: В этой статье рассказывается о постинсультном состоянии французского писателя и известного редактора Жана Доминика Бауби, о вере в жизнь любой ценой, о том, что надежда должна быть всегда, о том, что физическая болезнь не является препятствием для человека, который умеет быть благодарным.

Ключевое слово: инсульт, лекарство, Надежда, логопед, глаз, книга, День благодарения, вызов, паралич, письма.

Annotation: this article talks about the post-stroke State of the French Adib and famous editor Jean Dominique Bauby, the confidence to live in any case, that hope must always be, that physical illness is no obstacle for a person who knows how to give thanks.

Keyword: stroke, measure, Hope, Speech, eye, book, Thanksgiving, Challenge, paralysis, letter.

Hozirgi globallashuv davrida texnologiyalar jamiyatning asosiy qismi bo'lib qolmoqda. Shu bilan birga hayotimizning, olinga teng bo'lgan vaqtimizning tayanch bo'lagiga aylanayotganiga ham shak-shubha yo'q. Shunday bir zamonda an'anaviy bilim olish yo'li hisoblangan badiiy asarlar o'qish kishining logikasini, mantiqiy fikrlash qobiliyatini yuzaga chiqaradi va dunyoqarashini kengaytiradi. Albatta, bu borada gap borar ekan, ba'zan ma'naviy ozuqa bermaydigan, shakl va mazmun mohiyati bir-birga mutanosib bo'lmagan kitoblar ham uchraydi. Lekin shunday asarlar borki, ulardagi mazmun va mohiyat hajm ko'lamidan sezilarli darajada yuqori. Ularni o'qib oldi-qochdi gaplardangina iborat 100ta kitobdan ololmagan ma'lumotlarni o'rganishimiz mumkin.

Jean-Dominique Bauby — fransuz jurnalisti va yozuvchisi, butun dunyoga eng ko'p "The Diving Bell and the Butterfly" nomli kitobi bilan mashhur. U o'zining

dunyoga dong'i ketgan asarini 1997-yilda ya'ni "lok-d-in sindromi" deb ataldigan og'ir kasallikdan so'ng yozdi. Bu kasallik oqibatida uning butun tanasi falaj bo'lib qoladi va faqatgina bir ko'zini harakatlantirish orqali muloqot qila oladi. Bauby 1952-yilda Fransiyaning shaharlaridan biri bo'lgan "Soissons"da tug'ilgan. U yoshligidan matbuot sohasiga qiziqdi va jurnalist sifatida salmoqli muvaffaqiyatlarga erishdi. Shuningdek, u umri davomida "Elle" jurnalining bosh muharriri bo'lib ishlagan. Bauby 1995-yilda o'zining to'liq falaj holatiga tushganiga qadar o'zining ijodiy va ijtimoiy hayoti bilan tanilgan edi. U o'sha paytda boshining o'ng tomonida katta miya insultidan so'ng, "lok-d-in sindromi"ga duchor bo'ldi. Bu kasallik, asosan, tananing deyarli barcha qismlarini falaj qiladi, lekin aql va ong to'liq saqlanadi. Bu holat esa Baubyga o'zining yangi holatini va hayotini tasvirlash imkonini berdi. Bauby "The Diving Bell and the Butterfly" nomli kitobini shu tarzda, faqat bir ko'zi bilan yozdi. U kitobni ayg'oqchi, noaniq, va ba'zida huzurli uslubda qoraladi. Kitob uning ichki dunyosini, o'zini yangi holatida tushunish va yashash haqidagi his-tuyg'ularini tasvirlab beradi. Bu asar o'zining hissiy va falsafiy chuqurligi bilan juda katta ta'sir qildi. 2007-yilda kitob asosida film ham suratga olindi va bu film ko'plab mukofotlar qozondi. Jean-Dominique Bauby 1997-yilda kitobining chiqishidan bir necha oy o'tib vafot etdi. Uning hikoyasi insonning ruhiy kuchi, sabr va umid haqida ko'plab kishilarga ilhom berdi.

Kitobda Bauby o'zining yangi holatida yashashni, o'zining fikrlarini va ichki dunyosini tushuntirishni boshlaydi. U o'z tanasini "skafandr" ya'ni harakatlanolmaydigan, yopilgan va qamrab olingan holatdagi insonga o'xshatadi. Negaki, uning butun tanasi harakatlanishdan to'xtagan edi. Lekin miya faoliyati to'xtamagan, u barcga sodir bo'layotgan voqea-hodislarni teran anglab turardi-yu, ularni ifodalab berishga kasallik to'sqinlik qilardi. Ammo uning aqli va ongidagi erkinlikni u "kapalak"ga o'xshatadi, bu esa uning ruhiy erkinligini va xayoliy dunyosini anglatadi. U bir joyda yotgan holda, faqat jismoniy jihatdan emas, balki ruhiy va ichki qiyinchiliklarga qaramay erkin bo'lishni xohlaydi. Bauby o'zining o'tmishdagi hayoti, oilasi, do'stlari va ishini eslab, jismoniy cheklovlariga qaramay ruhiy holatining qanday o'zgarishini o'rganadi. Tashqi tomondan qaraganda azolari harakatdan to'xtagan bir jabirdiyda bo'lib ko'ringaniga qaramay, aslida sog'lom aql bilan shifokorlarning unga qilayotgan muomalasini, rahmli nigohlar taftini, do'st-birodarlarining qilgan aloqasini ko'rib, anglab yotadi. Hayratlanarlisi, shunday qiyin ahvolda bo'lishiga qaramay, shu shol yotgan holatida ham shukr qiladi. Chunki, u bir xonadagi bemorning butunlay harakatlanishdan qolgani sabab qo'lini sichqonlar yeyotganini, bemor esa ingrashdan boshqa hech narsa qila olmayotganini ko'radi. Shu voqeadan so'ng, o'zidagi chap ko'z va ong naqadar hayotga bo'lgan ruhiy kuch, hayotga bo'lgan muhabbat va umid bilan yashash haqidagi juda chuqur fikrlar o'z aksini

topadi. Shu voqea sabab o'ziga shaxsiy logoped biriktirishini so'raydi va ichki kechinmalarini insonlarga bildirishni maqsad qiladi va katta bir asarni yaratishga kirishadi. Adibda asar yozish uchun faqat idrok va chap ko'zgina mavjud edi. Hayotga bo'lgan muhabbat shu qadar qudratli bo'larkanki, u ko'z va harflar yordamida butun boshli asar yozishga ham unday oladi. Ya'ni "skafandr va kapalak" asari logoped tomonidan maxsus alifbodan harflar ko'rsatilgan va qaysi harf zarur bo'lsa, Bauby ko'zini qisgan va shu tarzda 2 yil davomida asar yozib tugatilgan. Jeandagi shukronalik shu qadar kuchliligidan ruhan kuch berib turgan va umidi hech so'nmagan.

Xulosa: Bauby o'zining jismoniy cheklovlariga qaramay, ichki dunyosidagi erkinlikni saqlab qoladi. Uning ruhiy holati "kapalak"ga o'xshaydi, ya'ni unga o'zgacha bir erkinlik va cheksiz xayoliy dunyo taqdim etiladi. Shunday qilib, asar insonning tanaviy holati qanchalik og'ir bo'lsa ham, ruhiy erkinlikni saqlash mumkinligini ko'rsatadi. Kitob Baubyning har bir kunini sabr bilan o'tkazishini va umidni yo'qotmasligini tasvirlaydi. U o'zining "skafandr" holatida bo'lsa ham, yangi imkoniyatlar yaratishga harakat qiladi, shuningdek, o'zining jismoniy imkoniyatlarini maksimal darajada ishlatishga urinadi. Doim Bauby o'zining kasalligi va holati bilan bog'liq katta qiyinchiliklarni yengib o'tadi. U yozgan har bir so'zni o'zining fojiali holatida muhim bir g'alaba sifatida ko'radi. Bu asar insonning irodasining kuchini, matonat va bardoshliligini namoyon qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Wikipedia sayti
2. "Skafandr va kapalak" Jean Dominique Bauby

YOSHLARNING HUQUQIY SAVODXONLIGINI OSHIRISH ZARURATI

Bo'riboyev Boburjon Sherali o'g'li

boburboriboyev327@gmail.com

Guliston davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqola yoshlarning huquqiy savodxonligini oshirish zaruratini yoritadi. O'zbekistonning ta'limi tizimida huquqiy bilimlarning ahamiyati va bu borada amalga oshirilgan islohotlar ko'rib chiqilgan va yangi takliflar beriladi. Yoshlarni huquqiy savodxonligini oshirish, ularning huquqiy ongini rivojlantirish, shuningdek, jamiyatda fuqarolik madaniyatni shakllantirishda huquqiy bilimlarning roli o'rganiladi. Maqolada yoshlarni huquqiy ta'limi bilan bog'liq mavjud muammolar va ularga yechim sifatida huquqiy treninglar, interaktiv metodlar va kengaytirilgan dasturlarni taklif etish masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit So'zlar: yoshlar, konstitutsiya, huquqiy savodxonlik, huquqiy ta'lim, huquqiy madaniyat.

KIRISH.

Bugungi kunda globalashuv jarayonlari jamiyat oldiga yangi masalalarni qo'yimoqda, ulardan biri yoshlarning huquqiy savodxonligini oshirishdir. Huquqiy bilim, ayniqsa konstitutsiyaviy huquqlarni bilish, yoshlarning shaxsiy rivojlanishi va jamiyat taraqqiyoti uchun muhimdir. Yoshlar o'z huquqlari va majburiyatlarini bilmas ekan, ular nafaqat o'z manfaatlarini himoya qilishda, balki jamiyat hayotida faol ishtirok etishda ham qiyinchiliklarga duch keladi.

O'zbekistonda yoshlarning ulushi aholining katta qismini tashkil etadi. Shu sababli, ularning huquqiy bilimini oshirish ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Konstitutsiya asoslarini o'rgatish orqali yoshlarda qonun oldida mas'uliyat hissini shakllantirish, huquqiy madaniyatni yuksaltirish mumkin.

ASOSIY QISM

Yoshlarning huquqiy savodxonligini oshirish masalasi bo'yicha olib borilgan xalqaro yoki mamlakatda olib borilgan tadqiqotlar muammoning dolzarbligini yaqqol namoyon qiladi. Bu har qanday ijtimoiy vaziyat o'zini namoyon etishi bilan uning natijalari ko'rina boshlaydi. Tadqiqot natijalari ko'plab ijobiy va salbiy jihatlarni aniqlash imkonini berdi, bu esa huquqiy ta'lim va targ'ibot tizimini yanada samarali qilish uchun muhimdir.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, yoshlar orasida huquqiy bilimlarning pastligi bir nechta sabablar bilan bog'liq:

Ta'lim tizimida mavjud bo'lgan kamchiliklar:

Huquqiy savodxonlik bo'yicha darslar va mashg'ulotlar aksariyat hollarda faqat nazariy ma'lumot berishga qaratilgan. Amaliyot va interaktiv usullarning yetishmasligi yoshlarning huquqiy bilimlarni hayotda qo'llash qobiliyatini cheklaydi.

Ijtimoiy muhitning ta'siri:

Oilada va jamiyatda huquqiy ongning pastligi yoshlar tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ko'p hollarda yoshlar ota-onalari yoki kattalar tomonidan qonunlarga rioya qilishda mas'uliyatni yetarli darajada ko'rmaydi. Bu esa ularda huquqiy ong va mas'uliyatni shakllantirishni murakkablashtiradi.

Huquqiy targ'ibotning sustligi:

Huquqiy savodxonlikni oshirishga qaratilgan ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlardagi targ'ibot ishlari yetarli darajada samarali emas. Yoshlarning ehtiyojlariga mos tushadigan interaktiv va qiziqarli formatdagi huquqiy materiallar yetishmaydi.

Huquqiy madaniyatning umuman pastligi:

Ko'p hollarda yoshlar o'z huquqlarini bilmasligi sababli ularga nisbatan bo'layotgan adolatsizliklarga qarshi chiqmaydi. Bunday hollarda ular faqat kuchli huquqiy bilimga ega bo'lsa, o'z manfaatlarini himoya qila oladi.

Yoshlarning huquqiy savodxonligini oshirish zamonaviy jamiyat uchun asosiy masalalardan biridir. Bu masala yoshlarni huquqiy bilimlar bilan ta'minlash orqali jamiyatda qonun ustuvorligini saqlash va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, huquqiy bilimlar yoshlarga nafaqat o'z huquqlarini himoya qilish imkoniyatini beradi, balki ularga fuqarolik jamiyatida faol ishtirok etish va mas'uliyatli fuqarolar sifatida o'z o'rnini topishga yordam beradi. Huquqiy savodxonlikning ortishi, shuningdek, jamiyatda qonunlarni hurmat qilish, ijtimoiy adolatni ta'minlash va huquqiy muvozanatni saqlashga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Huquqiy ta'limni kuchaytirish maqsadida amalga oshirilishi lozim bo'lgan asosiy chora-tadbirlar quyidagilardan iborat:

1. Maktab va oliy ta'lim tizimida huquqiy fanlarga ko'proq vaqt ajratilishi kerak.

Yoshlarning huquqiy savodxonligini oshirish uchun maktablarda va oliy ta'lim muassasalarida huquqiy fanlarni o'qitishga alohida e'tibor qaratish zarur. Bu, nafaqat huquqiy tushunchalarni, balki jamiyatda faol va mas'uliyatli fuqarolar sifatida o'zini tutishni ham o'rgatadi. O'quv dasturlarida huquqiy simulyatsiyalar, case-study'lar va amaliy mashg'ulotlarni ko'paytirish, yoshlarni haqiqiy hayotdagi huquqiy vaziyatlarga tayyorlaydi.

2. Yoshlar uchun ijtimoiy tarmoqlarda interaktiv huquqiy dasturlar ishlab chiqilishi lozim.

Hozirgi kunda yoshlar ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalanadi. Shu sababli, ularni huquqiy bilim bilan ta'minlashning samarali vositalaridan biri — ijtimoiy tarmoqlarda huquqiy dasturlar yaratishdir. Ushbu dasturlar yoshlarni huquqiy savodxonlikka oid ma'lumotlar bilan tanishtirib, ularga huquqiy muammolarni hal qilishda yordam beradi. Interaktiv formatda o'quv materiallarini taqdim etish, yoshlarni o'rganishga va o'z huquqlarini bilishga undaydi.

3. Oilaviy huquqiy tarbiyaga e'tibor qaratish zarur.

Yoshlarning huquqiy savodxonligi faqat ta'lim muassasalarida emas, balki oila muhitida ham shakllanadi. Oilaviy tarbiya yoshlarni hayotda to'g'ri qarorlar qabul qilishga, o'z huquqlarini himoya qilishga va qonunlarni hurmat qilishga o'rgatadi. Shuning uchun ota-onalar uchun huquqiy tarbiya bo'yicha maxsus dasturlar va seminarlar tashkil etish, oilalarda huquqiy bilimlarni oshirishga qaratilgan ishlarni kuchaytirish zarur.

XULOSA

Yoshlarning huquqiy bilimlarini oshirish orqali jamiyatda qonuniylikni mustahkamlash va davlat taraqqiyotiga erishish mumkin. Bu esa, o'z navbatida, yoshlar orasida adolat, tenglik va huquqiy himoya sohasida ongli yondashuvni rivojlantirishga olib keladi. Shu bilan birga, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda yoshlarning huquqiy faoliyatini oshirish, ularga fuqarolik jamiyatining asosiy faol ishtirokchilari sifatida qarash muhimdir. Bu orqali jamiyatning barcha qatlamlari o'rtasida huquqiy tenglik, madaniyat va muvozanatni yaratish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "O'zbekiston", 2023. – 35-b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlarga oid davlat siyosati haqidagi qarorlari. T.: "O'zbekiston", 2022. – 20–25-b.
3. Tursunov K. Huquqiy madaniyat asoslari. T.: "O'qituvchi", 2022. – 112-b.
4. UNICEF. Yoshlar uchun huquqiy savodxonlik dasturlari: Eng yaxshi tajribalar. Nyu-York, 2021. – 35–40-b.
5. Braun K. Konstitutsiyaviy huquq va jamiyat. Oksford universiteti nashriyoti, 2020. – 95–98-b.
6. Akbarjonovich M. A. AN ANALYTICAL APPROACH TO THE ELIMINATION OF CORRUPTION //Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities. – 2023. – T. 11. – №. 4. – C. 2045-2047.
7. MANSUROV A. Development stages of migration from a historical point of view //UzMU xabarlari. – 2024. – T. 1. – №. 1.1. – C. 108-111.

ИЖОДКОР ЁШЛАР ТАРБИЯСИДАГИ МУҲИМ БОСҚИЧЛАР**Raximov Minhojiddin***Toshkent menejment va iqtisodiyot institut**Bines boshqaruvi va moliya kafedrasi katta o'qituvchisi*

Аннотация. Педагогика фанининг асосий категориялари таълим-тарбия орқали шахс камолотини таъминлаш экан, унинг ижодий қобилиятини ривожлантириш, кутилган натижа самарадорлигига эришишга қаратилган жараёнларнинг умумий моҳиятини ёритади ва тадбиқ этади.

Калит сўзлар: *шахс, тарбия, таълим (ўқитиш, ўқиш), фаоллик ижодкорлик, билим, кўникма, малака, компетенция, маълумот, ривожлантириш.*

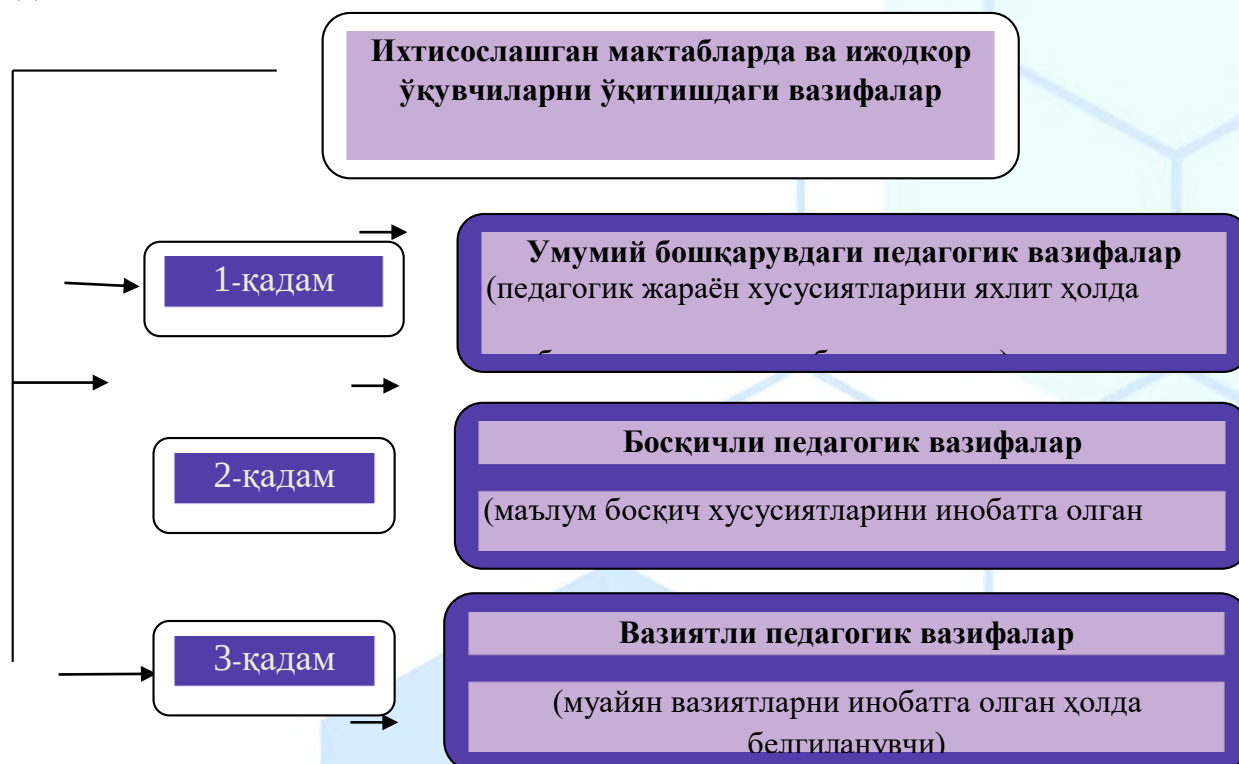
Ёшларнинг ижодий фаолиятини босқичма-босқич ривожлантириб бориш ва таълим муассасасини бошқариш ташкилий тизим сифатида ўқитувчининг метин иродаси, назарий ва амалий маҳорати, соҳа бўйича эгаллаган билимлари, фаолиятда орттирган тажрибасига боғлиқ бўлади.

Ихтисослашган ва ижод мактабларида ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини, қобилиятини доимий ривожлантириш учун ўқув материалларини ўрганиш тизими, ҳар бир фанга, мавзуга оид ўқув элементлари ажратилади, ўқувчиларнинг ўз ёшига мутаносиб ҳолда реал билиш имкониятлари ўрганилади. Шу асосда ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини, қобилиятини янада ривожлантириш хусусиятлари аниқланиб, таълим муассасаси имкониятлари, бошқариш механизмлари уларни яратишда, фаолиятини ташкил этишда, бошқаришни, назорат қилиш меъёрлари, технологиялари, усуллари, воситалари, тамойиллари ишлаб чиқилади.

Ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини ривожлантириш ва бошқариш таълимнинг ижтимоий, педагогик мақсадларга таянган ҳолда педагогик жараёни акс эттирувчи умумий келажак стратегияси ҳисобланади. Мазкур жараён босқичма-босқич, тизимли ва мақсадли амалга оширилади. Юртимизда бундай ижодкор, ихтидорли ўқувчиларни ўқитишга ва тарбиялашга йўналтирилган таълим муассасаларида, мактабларда ўқув режаси, дастурлари, дарслик, методик тавсиялар ва бошқа ўқув қўлланмалар муҳим манба бўлиб хизмат қилади. Педагогик вазиятни тўлақонли англаш ҳамда вазифаларнинг аниқ ва тўғри белгиланиши педагогик жараёни самарали ҳал этишнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Ихтисослашган ва ижод мактабларини бошқаришда ва ижодкор ўқувчиларни тарбиялашда педагогик мақсад, педагогик жараёни ташкил этишга тайёрланиш босқичида педагогик вазифа кутилган натижа сифатида қабул қилинади. Ўқитиш жараёнида педагогик фаолиятнинг муваффақияти турли бошқарув технологиялари ва вазифаларининг моҳияти билан белгиланади. Тизимни амалга ошириш жараёни бир йўла ёки бирин-кетин англанишига, қабул қилинишига боғлиқ.

Маълумки, педагогик фаолият учун умумий бўлган вазифалар қуйидагилардир (1.1.1-рasm) Бунда ихтисослашган ва ижод мактабларини такомиллаштириш тизимига алоҳида урғу берилади. Айниқса, ўқувчиларнинг дарслардаги фаоллиги, янги мавзунини ўзлаштиришига ажратиладиган вақт, мавзунини тушуниш, мустақил англашларига кўмаклашиш, қайта алоқага чиқиш, муносабат билдириш кабилар муҳим саналади. Асосий вазифа ўргатиш йўллари ўқитувчи шахси ва ўрганиш ҳамда мутолаа қилиш ўқувчи шахси фаолиятида акс этади.

1.1-рasm. Ихтисослашган мактабларда ва ижодкор ўқувчиларни ўқитишдаги асосий вазифалар

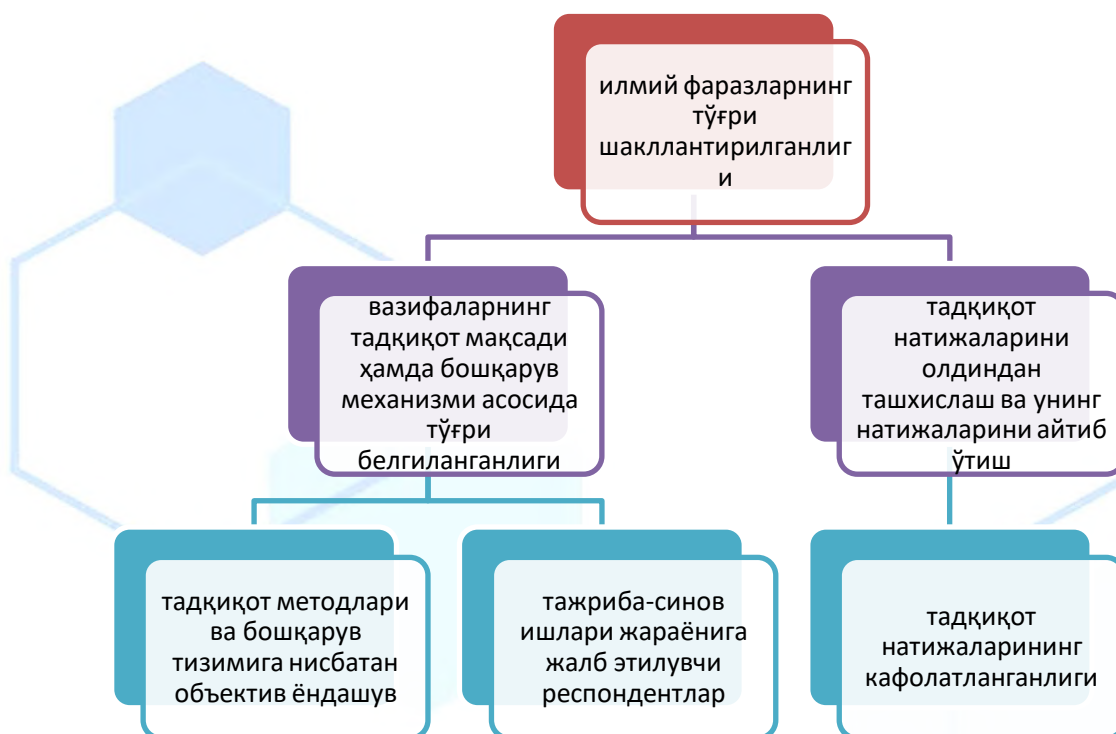
Агар ихтисослашган ва ижод мактабларида педагогик вазият ва бошқарув жараёни етарли даражада тўғри ташкил қилинмаса ва анланмаса, у ҳолда педагогик мақсадларни ва вазифаларни ҳал этиш йўллари ҳам тўғри белгиланмайди. Мазкур таълим муассасасида касбий фаолиятни бошлаган

Ўқитувчи педагогик вазиятни тўғри англаши, мақсад ва вазифаларни тўғри белгилаш малакасига эга бўлсагина, фаолият тизимли ривожланади. Ижодкор ўқувчиларни тарбиялаш ва улар билан ишлаш жараёнида ҳар доим ҳам ўқитувчи ҳақ бўлавермайди. Баъзан улар ўзларига маъқул бўлган йўлни тутадилар ва педагогик вазифани дарҳол ҳал этмоқчи бўладилар, натижада жиддий хатога йўл қўйилади. Аммо айрим ҳолатларда тажрибали педагоглар ҳам педагогик вазиятни тўғри англашга эътиборсиз қарайдилар. Натижада, педагогик фаолиятда номуаносиблик вужудга келади: педагог ўз фаолиятининг педагогик мақсадларнинг ҳал этилишини таъминлай олиш-олмаслигини ўйлаб ўтирмай, ўқувчиларни фаоллаштиради, кўргазмали қуроллардан фойдаланади ёки турли креатив топшириқлар ва методлар орқали билимларни назорат қилади. Бизга яхши маълумки, ҳар бир фан ўзининг таянч тушунчалари, қонуниятлари, тамойиллари, қоидалари тизимига эга. Айнан мана шу ҳолат унинг фан сифатида эътироф этилишини кафолатлайди.

Фаннинг моҳиятини очиб берувчи энг муҳим, асосий тушунча - категория деб аталади.

Соҳага оид муаммонинг долзарблиги ва мавзунинг аниқ белгиланганлиги юзасидан дарсда ва уни такомиллаштиришда қўйидагиларга (1.1.2-расм) бўлинади:

- 1) илмий фаразларнинг тўғри шакллантирилганлиги;
- 2) вазифаларнинг тадқиқот мақсади тўғри белгиланганлиги;
- 3) тадқиқот методларига нисбатан объектив ёндашув;
- 4) тажриба-синов ишлари жараёнига жалб этилувчи респондентларнинг ёш, психологик ва шахсий хусусиятлари, шунингдек, шахс ривожланиши қонуниятларининг тўғри ҳисобга олинганлиги;
- 5) тадқиқот натижаларини олдиндан ташхислаш ва унинг натижаларини айтиб ўтиш;
- 6) тадқиқот натижаларининг кафолатланганлиги .

1.2-расм. Ихтисослашган мактабларда ўқитиш структураси.

Ушбу таълим жараёнида педагог фаолиятининг яна бир номутаносиблик томони шундаки, кўпчилик педагоглар педагогик вазифаларини иккинчи даражали, функционал, ўткинчи вазифаларга алмаштирадилар ва фақат айрим жиҳатларигагина диққатларини қаратадилар бундай фаолият тури эса амалиётда ўзини оқламайди.

Таълим жараёнида айниқса, педагогиканинг асосий категориялари, фаннинг таянч тушунчалари, қонуниятлари, тамойиллари, қоидалари тизимига эга. Айнан мана шу ҳолат унинг тизимли ривожланишида муҳим аҳамият касб этади, эътироф этилишини кафолатлайди.

Биламизки, ҳар қандай фаннинг моҳиятини очиб берувчи энг муҳим, асосий тушунча категория деб аталади.

Педагогика фанининг асосий категориялари шахс камолотини таъминлаш экан, унинг ижодий қобилиятини ривожлантириш, таълим ва тарбия самарадорлигига эришишга қаратилган жараёнларнинг умумий моҳиятини ёритади. Энг муҳим категориялар сифатида қуйидагиларни ажратиш мумкин: *шахс, тарбия, таълим (ўқитиш, ўқиш), фаоллик ижодкорлик, билим, кўникма, малака, компетенция, маълумот, ривожлантириш, ривожлантириш*. Ушбу категориялар ўқувчи шахсини тарбиялаш ва ижодий ривожланишида муҳим бўлганлиги сабабли уларга тўхталиб ўтамиз.

Энг муҳим категорияларга шарҳ бериб, ижодкор ўқувчи таълим - тарбиясида фаолияти учун муҳим бўлган қуйидагиларга эътибор қаратдик:

Шахс - руҳий жиҳатдан тараққий этган, шахсий хусусиятлари ва хатти-ҳаракатлари билан бошқалардан ажралиб турувчи, муайян хулқ-атвор ва дунёқарашга эга бўлган, ижтимоий субъект, жамият аъзоси. Шахс ривожланишига ирсият, муҳит, тарбиянинг таъсири билан бирга унга фаолиятнинг таъсири ҳам ўта муҳимдир. “Жамият билан доимий муносабатни ушлаб турувчи, ўз-ўзини англаб, ҳар бир ҳаракатини мувофиқлаштирувчи шахсга хос бўлган энг муҳим ва умумий хусусият - бу унинг фаоллигидир.

Тарбия - муайян, аниқ ва реал мақсад ҳамда ижтимоий-тарихий тажриба асосида ёш авлодни ҳар томонлама ривожлантириш, ўстириш, унинг онги, хулқ-атвори ва дунё-қарашини таркиб топтириш жараёни.

Таълим - ўқувчиларни назарий билим, амалий кўникма ва малакалар билан қуроллантириш, фаолият компетентликни таркиб топтириш, уларнинг билиш қобилиятларини ўстириш ва дунёқарашларини ривожлантиришга йўналтирилган босқичли жараён.

Фаоллик – (лотинча “aktus”)- ҳаракат, “aktivus” –фаол сўзларидан келиб чиққан тушунча) шахснинг ҳаётдаги барча хатти-ҳаракатларини намоён этишини тушунтирувчи категориядир”- деб таъкидлайди ўзбек олимаси В. М. Каримова. Шунинг учун ҳам психологияда шахс, унинг онги ва ўз-ўзини англаши муаммолари унинг фаоллиги, у ёки бу фаолият турларида иштироки ва уни уддалашга алоқадор сифатлари орқали баён этилади.

Ижодкорлик – бирор бир воқеликка мавжуд билим ва ҳис –туйғулар орқали креатив ёндашув. “Ижодий фаолият” - деб таъкидлайди А. М. Матюшкин – билиш жараёнлари билан боғлиқ бўлган тизимдир”. Бир қатор психолог олимлар - Н.П. Шчерба, В. С. Юркевич, Е. Л. Яковлевлар: “Ижодий фаолият –инсон фаоллигини мужассамлаштирувчи ҳаракатлар жараёнидир. Ўқувчи шахси айнан турли фаолликлар жараёнида шаклланади”-деб ҳисоблайдилар.

А. Н. Леонтьев фикрича, фаолиятнинг асосий психологик назарияси ва таълимга фаолиятли ёндашув қуйидаги ғоялар ва тамойилларни ўзида қамраб олади:

1. Фаолиятга методологик асос бир томондан объектив дунё, иккинчи томондан мияга руҳиятнинг таъсири натижасида вужудга келади.
2. Руҳий таъсирнинг фаоллик касб этиши – бу субъектнинг эҳтиёжи асосида амалга ошади
3. Моддий дунёда субъектни фаолиятга йўналтириш, фаолиятнинг ўзи ҳам ижтимоий муносабатларда таркиб топади.

4. Инсон фаолияти руҳиятининг ижтимоий тарихий табиатига боғлиқ бўлиб, бу жараён ижтимоий ҳаётнинг ўзида амалга ошади.

5. Инсон фаолиятида руҳият ички фаолият сифатида намоён бўлади [34].

Барча таҳлилларни умумлаштириб, қуйидаги фикрга келинди:

Фаолият – инсон онги ва тафаккури билан бошқариладиган, ўқувчи шахсининг эҳтиёжларидан келиб чиқадиган, ҳамда эгалланган билимларни татбиқ этиш, ўзгартириш ва такомиллаштиришга қаратилган ўзига хос фаоллик шаклидир.

Билим - шахснинг тафаккур ва онгида тушунчалар, умумлашмалар, маълум образлар кўринишида акс этувчи борлиқ ҳақидаги тизимлаштирилган илмий маълумотлар мажмуи.

Кўникма - шахснинг муайян фаолиятни ташкил эта олиш лаёқати.

Малака - муайян ҳаракат ёки фаолиятни бажаришнинг автоматлаштирилган шакли.

Компетенция - эгалланган билим, кўникма ва малакаларни кундалик ва касбий фаолиятда қўллай олиш лаёқати, қобилияти.

Маълумот - таълим-тарбия натижасида ўзлаштирилган ва тизимлаштирилган билим, ҳосил қилинган кўникма ва малакалар ҳамда таркиб топган дунёқарашлар мажмуи.

Ривожлантириш - шахсда барқарор хусусият ва сифатларни белгиланган талаб ва меъёрлар асосида таркиб топтириш жараёни.

Ривожланиш - шахснинг физиологик ва интеллектуал ўсишида намоён бўладиган миқдор ва сифат ўзгаришлар моҳиятини ифода этувчи мураккаб жараён.

Юқорида берилган категориялар ҳар бир фаннинг ривожланиш босқичида бошқа-бошқа ёндош фанлар билан алоқага киришади ва фаннинг мазмун-моҳиятини изоҳлайди.

Маълумки, ижтимоий тарбия моҳиятини илмий жиҳатдан асослаш маълум педагогик ҳодисанинг муайян вазиятларда намоён бўлиш қонуниятларини билишни тақозо этади. Шу ўринда ихтисослашган ва ижод мактабларини бошқаришда ва ижодкор ўқувчиларни тарбиялашда педагогик бошқарув ҳодисаси мураккаб тузилмага эга бўлиб, унинг умумий моҳиятини тўлақонли англаш учун бир қатор фанларнинг имкониятларига таянилади. Ана шу нуқтаи назардан бошқарув педагогикаси билан қуйидаги фанлар ўртасида яқин алоқадорлик мавжуд, улар:

Фалсафа - шахс ривожланиши жараёнининг диалектик хусусиятлари, вақт, замон, макон, муайян педагогик ғоя, қараш ҳамда таълимотларнинг фалсафий жиҳатлари каби масалаларни таҳлил этишга имкон беради.

Этика - шахс маънавиятини ривожлантириш, унда энг олий инсоний сифатлар, қадриятлар, ахлоқий онг ва маънавий - маърифий маданиятни тарбиялашда муҳим ўрин тутувчи назарий ғояларни педагогик жараёнга татбиқ этишда алоҳида ўрин тутади.

Эстетика - шахс томонидан гўзалликнинг идрок этилиши, уни яратишга интилиши, шунингдек, эстетик дидни камол топтириш ва тарбиялашда муҳим йўналишларни аниқлашга хизмат қилади.

Иқтисод - таълим муассасаларининг фаолиятини йўлга қўйиш, ўқув биоларини қуриш, таълим-тарбия жараёнларини замонавий ташкил этиш ва уларни моддий-техника ва нана технологиялар билан жиҳозлаш каби масалаларнинг иқтисодий жиҳатларини англашга хизмат қилади.

Социология - ижтимоий муносабатлар мазмуни, уларни ташкил этиш шартлари хусусида маълумотларга эга бўлиш асосида таълим-тарбия жараёни иштирокчиларининг ўзаро муносабатларини самарали ташкил этиш учун имконият яратади.

Физиология - ўқув-тарбия жараёнида ўқувчиларнинг физиологик, анатомик хусусиятларини инобатга олиниши учун бошланғич асосларни ўрганишга ёрдам беради.

Гигиена - ўқувчиларнинг саломатлигини муҳофазалаш, уларни жинсий жиҳатдан тўғри ривожлантиришга назарий ва амалий ғояларни тақдим этади.

Психология - шахсда маънавий-ахлоқий, руҳий-интеллектуал, ҳиссий-иродавий сифатларни таркиб топтириш учун замин яратади.

Тарих - педагогика фани тараққиёти, таълим-тарбия жараёнларининг динамик, диалектик хусусиятларини инобатга олиш, шунингдек, тарихий тажрибани ёш авлодга ўргатиш учун манба бўлиб хизмат қилади.

Маданиятшунослик - ўқувчиларда инсоният томонидан яратилган моддий ва маънавий мерос ҳамда маърифий асослари ҳақидаги тасаввурни ривожлантириш, уларда маданий хулқ-атвор хислатларини таркиб топтириш учун хизмат қилади.

Тиббий фанлар - шахснинг физиологик-анатомик жиҳатидан тўғри ривожланишини таъминлаш, унинг организмида намоён бўлаётган айрим нуқсонларни бартараф этишга амалий ёндашув, шунингдек, нуқсонли ўқувчиларни ўқитиш ҳамда тарбиялаш муаммоларини ўрганишда кўмаклашади.

Педагогика фанлари тизими - шахс камолотини таъминлаш, унинг интеллектуал, маънавий-ахлоқий ҳамда жисмоний жиҳатдан ривожланишига эришишда турли ёш даврлари, ҳар бир даврнинг ўзига хос жиҳатлари, шунингдек, ўқувчининг физиологик, психологик ҳолатини инобатга олиш мақсадга мувофиқ эканлигини далиллайди. Шу боис яхлит педагогик жараён

муайян туркумни ташкил этувчи педагогик фанлар томонидан ўрганилади. Улар қуйидагилардир:

Умумий педагогика - педагогиканинг контцептуал масалалари ва амалий жиҳатларини тадқиқ этади.

Педагогика назарияси - педагогиканинг умумназарий масалалари, қонуниятлари ва тамойиллари ҳамда таснифлашга оид масалаларни ўрганади.

Педагогика тарихи - педагогик фикрларнинг тараққий этиши, мактаб ва таълим турларининг даврий хусусиятлари, ўзига хос жиҳатлари ва аҳамиятини тадқиқ этади.

Педагогик маҳорат - ўқитувчиларни педагогик фаолиятга самарали тайёрлаш тактикаси, педагогик қобилиятларни ривожлантириш, педагогик маданият ва техникани таркиб топтириш ҳамда нутқ техникасини эгаллаш йўллари ўрганади.

Коррекцион (махсус) педагогика - жисмоний ёки руҳий ривожланишида нуқсони бўлган ўқувчиларни тарбиялаш ва ўқитиш билан боғлиқ муаммоларни ўрганади.

Методика - хусусий фанларни ўқитиш мазмуни, қонуниятлари, ташкилий шарт-шароитларини тадқиқ этади.

Педагогик технология - таълим ва тарбия жараёнида замонавий педагогик технологияларни қўллаш, технологик ёндашув асосида таълим ва тарбия жараёнининг самарадорлигини ошириш муаммоларини ўрганади.

Таълим менежменти - таълим муассасаларининг фаолиятини ташкил этиш, бошқариш, назорат қилиш ҳамда истиқболларини белгилаш масалаларини ўрганади.

Ижтимоий педагогика - шахс ижтимоийлашуви, ижтимоий меъёрдан оғишишнинг педагогик диагностикаси, коррекцияси ва реабилитацияси ҳамда ижтимоий-педагогик фаолиятни ташкил этиш масалаларини тадқиқ этади.

Оила педагогикаси - оилавий таълим-тарбия, оилада ўқувчиларни юксак маънавий-ахлоқий сифатлар асосида тарбиялаш, ота-оналарнинг педагогик маданиятини ошириш масалаларини ўрганади.

Халқ педагогикаси - халқ оғзаки ижоди, урф-одатлар, маросимлар, миллий ва ўқувчилар ўйинлари, ўйинчоқлари кабиларда сақланиб қолган педагогик маълумотлар ва миллий тарбияга доир тажрибалар мажмуидир.

Қиёсий педагогика - қиёсий аспектда турли давлат, ҳудуд, умуман дунё миқёсида, турли тарихий даврларда педагогика назарияси ва амалиётининг мавжуд ҳолати, ривожланиш тенденциялари ва қонуниятларини ўрганадиган педагогик фан соҳаси.

Педагогик инноватика - педагогик инновацияларнинг юзага келиши ва ривожланиши қонуниятларини ўрганадиган, шунингдек педагогик анъаналар билан истиқболдаги таълим лойиҳаларининг ўзаро алоқадорлигини таъминлайдиган фан.

Педагогик аксиология- таълим олувчи ва таълимни қадрият деб эътироф этган ҳолда, таълимий қадриятларни ўрганиш ҳамда таълим-тарбияга аксиологик ёндашувни қарор топтиришга хизмат қилувчи педагогик билимлар соҳасидир.

Нейропедагогика - бу бош миё (ўнг ва чап миё ярим шарлари) фаолияти ва тузилишидаги функционал тафовутлар тўғрисидаги билимлар ҳамда мазкур билимларни таълим-тарбия жараёнида қўллаш олиш ҳақидаги амалий фан соҳаси.

Музей педагогикаси - педагогика, психология ва музейшуносликнинг ўзаро уйғунлиги натижасида шаклланган фан соҳаси бўлиб, музей муҳитида таълим-тарбия бериш йўллари тадқиқ этади. Музейдаги мазкур маърифий йўналиш билан шуғулланадиган ходим музей педагоги деб аталади.

Педагогик антропология - фалсафий, ижтимоий, психологик антропология қонуниятларига асосланган ҳолда таълим олувчи учун қулай ва индивидуал шарт-шароитларни яратиш ҳамда таълимнинг антропологик модели ва технологиясини ўрганувчи фан соҳаси.

Педагогик акмеология - барча ёш давлари психологияси билан боғлиқликда жадал ривожланаётган шахснинг етук ривожланиш чўққиси - «акме шахс» даражасига етказиш қонуниятлари, техника ва технологиясини тадқиқ этади.

Педагогиканинг методологияси. Педагогика фани ривожини муайян педагогик муаммоларни тадқиқ этиш мақсадида олиб борилган тадқиқот ишларининг ғояси, мазмуни ҳамда натижалари ҳисобига таъминланади. Ижтимоий ва ишлаб чиқариш жараёнининг кескин ривожланиши шахсни ҳар томонлама камол топтириш имконини берувчи омил ҳамда педагогик шарт-шароитларни аниқлаш, жамият ва шахс маънавиятига зиён етказувчи ҳолатларни бартараф этишни тақозо қилади. Тарбия жараёнларининг моҳиятини англаш уларни кенг ёки тор доирада ўрганиш, мавжуд кўрсаткичлар воситасида уларнинг содир бўлиш сабабларини ўрганиш, зарур чора-тадбирларни белгилаш илмий изланишларни ташкил этиш заруриятини юзага келтиради. Педагогик изланишларнинг самарали кечиши бир қатор объектив ва субъектив омилларга боғлиқ. Мазкур жараёнда мақсадга мувофиқ келувчи, мақбул, айтилиш вақтда самарали бўлган методларни танлаш олиш ҳам муҳимдир.

Педагогик илмий-тадқиқот методлари шахсни тарбиялаш, унга муайян йўналишларда чуқур, пухта илмий билимларни бериш тамойиллари, объектив ва

субъектив омилларини аниқловчи педагогик жараённинг ҳақиқий моҳияти, алоқа ва қонуниятларини махсус текшириш ва билиш усуллари.

Айни вақтда, Ўзбекистон Республикасида педагогик йўналишда олиб борилаётган илмий изланишлар диалектик ёндашувга асосланади. Педагогик ҳодиса, воқелик ва уларнинг қонуниятларини аниқлашга, бундай ёндашувли педагогик ҳодиса ва жараёнларнинг умумий алоқаси, уларнинг изчил, узлуксиз ривожланиши, ўқувчининг ёши, унинг физиологик ривожланиши унинг психологик, интеллектуал жиҳатдан такомиллаштириб боришини таъминлаши, қарама-қаршиликларнинг шахс камолотини таъминлашдаги ўрни ва роли, шунингдек, диалектика категорияларининг аҳамиятини эътироф этади.

Шу ўринда мисол тариқасида педагогик илмий тадқиқотларни амалга ошириш жараёни ҳақида айрим мулоҳазаларимизни баён қиламиз. Педагогик илмий тадқиқотларни мураккаб, муайян муддатни тақозо этувчи, изчиллик, узлуксизлик, тизимлилик ҳамда аниқ мақсад каби хусусиятларга эга бўлган жараён бўлиб, унинг самарали бўлиши учун бир қатор шартларга риоя этиш зарур. Улар қуйидагилардир:

- муаммонинг долзарблиги ва мавзунинг аниқ белгиланганлиги;
- илмий фаразларнинг тўғри шакллантирилганлиги;
- вазифаларнинг тадқиқот мақсади асосида тўғри белгиланганлиги;
- тадқиқот методлар тизимига нисбатан объектив ёндашув;
- тажриба-синов ишлари жараёнига жалб этилувчи респондентларнинг ёш, психологик ва шахсий хусусиятлари, шунингдек, шахс ривожланиши қонуниятларининг тўғри ҳисобга олинганлиги;
- тадқиқот натижаларини олдиндан ташхислаш ва унинг натижаларини тадбиқ қилиш;
- тадқиқот натижаларининг кафолатланганлиги ва жорийланганлиги.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори, “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”, Тошкент ш., 2017 йил 20 апрель, ПҚ-2909-сон.
2. 2017 йил 30 сентябрь; Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ-3304-сонли қарори, 2017 йил 30 сентябрь.
3. Рахимов О.Д. “Таълим сифати – ҳаёт сифати” // Ўқув-услугий қўлланма. Қарши. 2015. - Б. 10.

4. Селезнева Н.А. Качество высшего образования как объект системного исследования. Изд. 4-е, стереотипное. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 95 с.
5. Сластенин, В.А., Исаев, И.Ф., Мищенко, А.И, Шиянов, Е.Н. Педагогика: Учеб. пособие для студ. пед. учебных заведений / Под ред. В.А. Сластенина. М.: Школа-Пресс, 1997. - 512 с.
6. Тилакова М.А. VIII-IX синф ўқувчиларида синфдан ташқари машғулотларда креатив қобилиятларни ривожлантиришнинг педагогик шарт-шароитлари // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори дисс.. Чирчиқ. 2019. –Б. 190.
7. Тоштемирова С.А. Умумтаълим муассасаларида таълим кластерини жорий қилишнинг назарий асослари ва амалий жиҳатлари // Услубий қўлланма. –Т.: 2020. - 75 б.

SIFATLI TA'LIM JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH

*Dilfuza Islamova - p.f.n.dots.v.b.
Toshkent amaliy fanlar universiteti*

Annotatsiya: O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillar davomida Harakatlar strategiyasi doirasida, davlat ta'lim tizimini muntazam takomillashtirib borish, ta'limdagi muammolarga innovatsion yechimlar taklif etish, sifatli ta'lim-tarbiya berish, yetuk kadrlarni yetishtirib chiqarish bo'yicha sezilarli ishlar bajarildi. Endilikda ushbu dasturilamalning mantiqiy, izchil davomi hisoblangan Taraqqiyot strategiyasida jamiyat va davlat hayotida muhim bo'lgan qator masalalar kabi ta'lim, fan va innovatsiyalarga ham katta e'tibor qaratilmoqda.

Аннотация: В рамках Стратегии действий в Республике Узбекистан за последние годы проделана значительная работа по регулярному совершенствованию государственной системы образования, предложению инновационных решений образовательных проблем, обеспечению качественного образования и обучения, подготовке зрелых персонал. Сейчас в Стратегии развития, которая считается логичным и последовательным продолжением этой программы, большое внимание уделяется образованию, науке и инновациям, а также ряду вопросов, важных в жизни общества и государства.

Ключевые слова: Инновации, оценка, образование, наука, культура, стратегия, развитие, перспектива, молодежь, реформы.

Abstract: Within the framework of the Action Strategy in the Republic of Uzbekistan, significant work has been done in recent years to regularly improve the state education system, to offer innovative solutions to educational problems, to provide quality education and training, and to train mature personnel. done. Now, in the Development Strategy, which is considered a logical and consistent continuation of this program, great attention is paid to education, science and innovation, as well as a number of important issues in the life of society and the state.

Key words: Innovation, assessment, education, science, culture, strategy, development, perspective, youth, reforms.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, baholash, ta'lim, ilm-fan, madaniyat, strategiya, rivojlanish, istiqbol, yoshlar, islohotlar.

1. Kirish

Har bir davlatning ertangi kuni yoshlarning qay darajada ilimli ekani, zamonaviy ko'nikmalarni o'zlashtirish va amaliyotga joriy etishi, innovatsion bilimlarni

rivojlantira olishi bilan bevosita bogʻliq. Shu bois, taʼlim tizimini rivojlantirish masalasiga hukumat darajasida eʼtibor qaratilishi har bir davlatning muhim vazifasi hisoblanadi. Bugun taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham ilm-fan, taʼlim va tarbiyadir. Shuning uchun ham, Oʻzbekistonda taʼlim tizimini kompleks rivojlantirish, malakali kadrlar tayyorlash maqsadlariga katta kuch va mablagʻlar yoʻnaltirilmoqda. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev oʻzining Oliy Majlisga murojaatnomasida mamlakatimizning xalqaro baholashdagi ishtirokini kuchaytirishning ahamiyati xususida alohida aytib oʻtdi. Jumladan, mamlakatimiz boholashning jahon ishlab chiqarish tizimiga, dunyo talablariga va iqtisodiy integratsiya jarayonlariga hamohang boʻlishi jadal rivojlantirishga, mamlakatda raqobat muhitini oʻstirib, baholash subyektlarini rivojlantirishga xizmat qilishi alohida taʼkidlandi va bu yoʻlda fuqarolarni zamonaviy ilm-fan, madaniyat, texnika va texnologiya yutuqlari bilan muntazam ravishda tanishtirib borish benihoya katta ahamiyatga ega. Chunki taraqqiyot taqdirini maʼnaviy jihatdan yetuk, texnikaviy bilimlar va murakkab texnologiyani egallagan, irodasi baquvvat, iymoni butun, zamonaviy fikrlaydigan, yuksak salohiyatli odamlar hal etadi.

2. Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bugungi kunda har bir sohani takomillashtirish va rivojlantirish uchun turli xil usullar qoʻllaniladi, shuningdek, taʼlim sohasida turli usullar qoʻllaniladi. Shuning uchun barcha darslarida texnologiya vositasalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir, har bir darslarda qoʻllaniladigan metodlarning xilma-xilligi oʻquvchining fanga boʻlgan qiziqishini oshiradi. Pedagogik texnologiya vositasi oʻziga xos jihati anʼanaviy taʼlimdan farqli oʻlaroq taʼlim texnologiyasi, oʻquvchilarining mustaqilligini va oʻquv faoliyatini taʼqiqlamasdan taʼlim faoliyatini tashkil etishda hamkorlik qilishni talab qiladi. Ularni oʻz faoliyatiga ongli ravishda yoʻnaltirish samarali tashkil etish orqali oʻquvchilarning fan asoslarini oʻrganishga boʻlgan qiziqishini oshirish, hech qanday faoliyatni buyruqbozlik bilan amalga oshirmaslik, individual ehtiyoj va manfaatlar imkoniyatlarini cheklamagan holda erkin tanlash huquqini berish hisoblanadi. Bunday darslarni oʻtkazishda oʻquvchining ilm-fandan toʻliq bilim olishi, odobxloqli boʻlishi, kasb tanlash isteʼdodini shakllantirish, xalqimizga xos ezgu fazilatlarni egallashi uchun avvalo oʻqituvchi ijodiy mehnat qilishi kerak. Oʻqituvchi oʻquvchiga hushyor va eʼtiborli boʻlishi, uning qiziqish va qobiliyatini hisobga olishi, unga murabbiydek munosabatda boʻlishi kerak. Shundan keyingina darslarda qoʻllaniladigan didaktik oʻyin texnologiyalari oʻquvchilarning bilim faolligini, darslik va qoʻshimcha adabiyotlar ustida mustaqil ishlashlarini faollashtiradi, nutq va muloqot madaniyatini rivojlantiradi, ularni ongli ravishda kasbga yoʻnaltiradi, maqsadni toʻgʻri olib boradi.

3. Tadqiqot metodologiyasi. Ko'lna moziy guvohki, dunyoni doimo g'oyalar boshqargan. G'oyalar esa mudom bilim, tafakkur va aql kuchiga suyangan. Bugungi rivojlanish shiddati tez, ilm ufqlari kengayib borayotgan zamonda, qolaversa, axborot vositalari taraqqiy etgan davrda g'oyalar uchun kurash ham birmuncha murakkabliklar hamda o'tkir fasohatni talab qilishi tayin. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi Ammo insoniyat o'z tabiatiga ko'ra, baribir bir ezgu g'oyaga muhtojlik sezib yashaydi. Shu ma'noda, bugun yangi O'zbekiston tarixi zarvaraqlariga bitilayotgan bir jumla — "Uchinchi Renessans" tagmatnida ana shunday ulug' bir ezgulikni, buyuk bir kuchni anglash mumkin. Zero, renessans — uyg'onish demakdir. Ya'ni ilmiy uyg'onish, ma'rifatni anglash va shu asnoda asrlarga teng yillarni lahzalarda bosib o'tmoq demakdir. Bu jarayonni boshlab berish, uning poydevorini qo'yish esa kamdan-kam insonlarga nasib etgan. Buning uchun, avvalo, Alloh bergan inoyat, so'ngra millatni sevish, samimiy insonparvarlik tuyg'usi mujassam bo'lmog'i darkor insonda. Va shu o'rinda o'tmishda yurtimiz zaminida bo'lib otgan Ilk Uyg'onish „Birinchi“ va „Ikkinchi“ uyg'onish davrlarini ham eslab o'tmaslikning also iloji yo'q.

4. Tahlil va natijalar. O'zining mustaqil ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish yo'lini tanlab olgan O'zbekiston Respublikasi ta'lim sohasini ham sobit qadam - lik bilan isloh qilib bormoqda. Ayniqsa, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" qabul qilingach, bu boradagi ishlar keng ko'lamga erishdi. Ushbu hujjatlarning talablari asosida bilim va kasb-hunar egallashga bo'lgan e'tibor kuchayib ketdi. Shu tufayli ta'lim-tarbiya tizimiga yangicha ilmiy-uslubiy yondashuvlar kirib kela boshladi. Bu yondashuvlar, o'z navbatida, o'quv jarayonining turli tashkiliy va metodik jamg'armalarida muayyan ijobiy o'zgarishlarni sodir etadi, albatta. Ularning ko'pchiligi pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat bilan uzviy bog'liq. O'quv faoliyati — bu keng ma'noda inson faoliyatining muayyan maqsadlar yo'nalishida namoyon boshidir. Bu faoliyat faqat insoniyat jamiyatida amalga oshirilishi sababli, u nafaqat har bir insonning, balki butun jamiyatning manfaatlari va maqsadlariga xizmat qiladi.

Markaziy Osiyoning boy madaniy merosiga ega davlati va aholi o'sib borayotgan yosh O'zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining poydevori sifatida ta'lim-tarbiyani rivojlantirishga ustuvor ahamiyat qaratgan. So'nggi yillarda hukumat tomonidan ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, o'quv dasturlari standartlarini takomillashtirish va o'qitish metodologiyasida innovatsiyalarni rag'batlantirishga qaratilgan ulkan islohotlar amalga oshirildi. Biroq, O'zbekiston o'z ta'lim tizimini xalqaro standartlar va ilg'or tajribalarga moslashtirishga intilayotgani sari tashqi baholashlarning roli tobora ortib bormoqda. Ushbu maqola O'zbekiston ta'lim tizimi xalqaro baholash landshaftiga integratsiyalash istiqbollarini o'rganishga qaratilgan. U xalqaro

baholashlarida ishtirok etishning potentsial afzalliklarini, jumladan, talabalar faoliyatini jahon standartlari bilan taqqoslash, yaxshilanishi kerak bo'lgan yo'nalishlarni aniqlash va dalillarga asoslangan siyosat qarorlarini xabardor qilish imkoniyatini o'rganadi. Bundan tashqari, xalqaro baholash testlari, savollari qabul qilish bilan bog'liq muammolar va mulohazalar, jumladan, madaniy nuanslar, logistika cheklovlari va mahalliy ta'lim ustuvorliklari va qadriyatlariga muvofiqlikni ta'minlash lozimdir.

Xulosa va takliflar.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Ta'lim tizimi va ilm fan sohalarida yangi va yuqori natijalarga erishish boshqa sohalar uchun rivojlanishning asosiy eshiklarini ochib beradi. Chunki bugungi kunda sifatli kadrlarni tayyorlash masalasi davlat ahamiyatidagi masalalardan biriga aylangan. Bu nafaqat mamalakatimizda balki jahon miqyosida ham sifatli va yetuk kadrlarning yetishmasligi balki ularni tayyorlash uchun yaratilayotgan imkoniyatlarni kengaytirish ustuvor vazifa ekanligini anglashimiz zarur. Albatta bu ishlarni ilmni endi tanigan, ilmga muhabbat qo'yadigan yoshda – ya'ni hali go'dakligidayoq amalga oshirmoqchlik zarur.

Baholash savollari, testlarining O'zbekiston ta'lim tizimiga integratsiyalashuvi ta'lim tizimini isloh qilish, o'quvchilar natijalarini yaxshilash va global raqobatbardoshlikni oshirish uchun muhim va'da beradi. Xalqaro baholashlarida ishtirok etish orqali O'zbekiston o'z ta'lim tizimining kuchli va zaif tomonlari haqida qimmatli tushunchalarga ega bo'lib, siyosatchilarga dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish va resurslarni yanada samaraliroq taqsimlash imkonini beradi. Bundan tashqari, xalqaro baholash bilan hamkorlik boshqa davlatlar bilan hamkorlikni rivojlantiradi, ilg'or tajriba almashishga yordam beradi va O'zbekistonning jahon ta'lim hamjamiyatiga integratsiyalashuviga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-sonli Qarori. – Toshkent, 2017 yil 21 aprel. Manba: [http: press-servis.uz](http://press-servis.uz).4.
2. Literacy in the Information Age. New Brunswick & London: Transaction Publishers, p.2.
3. Галиская, И. А. Понятие «духовно-нравственное воспитание» в современной педагогической теории и практике [Текст] / И. А. Галиская, И. В. Метлик // Педагогика. – 2009.– №10.– С. 36-45.
4. Словар терминов по медиаобразованию, медиапедагогике, медиаграмотности, медиакомпетентности [Текст] / под ред. А. В. Федорова. – Таганрог : Изд-во Таганрог. гос. пед. ин-та. – 2010. – 63 с.
5. Эволюция медиа. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://www.journ.msu.ru/about/news/27950/> (Дата обращения: 21.03.2022 г.)

YANGI O‘ZBEKISTON TA’LIMIDA ZAMONAVIY TENDENSIYALAR

Nigora Mirzayeva - F.f.n. dots.v.b.

Toshkent amaliy fanlar universiteti

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi oliy o‘quv yurtlari o‘quv jarayonini tashkillashtirishda ilmiy va innovatsion ta’lim texnologiyalaridan hamda ularning uzviyligidan foydalanish orqali ta’lim sifatini oshirishga bag‘ishlangan. Ishda bugungi globalashuv jarayonida mamlakatimiz oliy ta’lim dargohlarida innovatsion ta’lim texnologiyalarining ilmiy va o‘quv jarayoniga bog‘liq holda tashkillashtirishning nazariy-uslubiy asoslari hamda oliy ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim, innovatsiya, texnologiya, ilmiy, uzviylik, nazariyuslubiy, sifat, tavsiya.

Аннотация: В данной дипломной работе высшие учебные заведения посвящены повышению качества образования за счет использования научных и инновационных образовательных технологий и их интеграции в организацию образовательного процесса. В современных условиях глобализации даны теоретические и методологические основы организации инновационных образовательных технологий в высших учебных заведениях нашей страны в зависимости от научно-образовательного процесса, а также рекомендации по повышению качества высшего образования.

Ключевые слова: образование, инновация, технология, научное, органическое, теоретическое, качество, рекомендация.

Abstract: In this thesis, higher education institutions are dedicated to improving the quality of education through the use of scientific and innovative educational technologies and their integration in the organization of the educational process. In today's process of globalization, the theoretical and methodological foundations of the organization of innovative educational technologies in the higher education institutions of our country, depending on the scientific and educational process, as well as recommendations for improving the quality of higher education are given.

Key words: education, innovation, technology, scientific, organic, theoretical, quality, recommendation.

1. Kirish

So‘nggi yillarda yurtimizda ta’lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Yurtimiz kelajagi bo‘lgan yosh avlodga munosib ta’lim-tarbiya berish yo‘lidagi izlanishlar o‘z natijasini ko‘rsatmoqda. Mamlakatimiz

prezidenti boshchiligida ta'lim tizimini bosqichma-bosqich rivojlantirish, uni rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimi darajasiga ko'tarish, maktab o'quvchilarining bilimi va ko'nikmalarini shakllantirish, ularni milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalash, o'qituvchi kasbi nufuzini va pedagoglarning sifat tarkibini oshirish, darsliklar va o'quv metodik majmualarni zamon talablari asosida takomillashtirish, maktab ta'limi muassasalarining xalqaro standartlarga javob beradigan zamonaviy modellarini barpo etish yo'lida islohotlar amalga oshirilmoqda.

Xabaringiz bor, bugungi kunda O'zbekiston bir qator xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etib kelmoqda. 2021 yilda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash bo'yicha PIRLS xalqaro tadqiqoti, 2022 yilda 15 yoshdagi o'quvchilarning matematika, o'qish, tabiiy fanlar va kreativ fikrlash bo'yicha maktabda egallagan bilimlarini real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishlarini baholovchi PISA xalqaro tadqiqoti xalqaro talablar asosida tashkil etildi.

Shuni ta'kidlash o'rinliki, ushbu tadqiqotlar ishtirokchi mamlakatlarning milliy baholash tizimlaridan tubdan farq qiladi. Ya'ni turli mamlakatlarda milliy ta'lim tizimida milliy jihatlar, geografik joylashuv va boshqa omillarni inobatga olgan holda o'qitish va baholashda turli yondashuvlardan foydalaniladi. Tabiiyki, xalqaro baholash natijalarini to'g'ridan to'g'ri milliy baholashlar bilan solishtirish - bu turli o'lchovlarni bir xil holatga keltirishga qiyoslash, yoinki taqqoslashlar asosida xulosalar chiqarish noo'rin hisoblanadi.

O'quvchilarni maktab ta'limida, kundalik yoki ma'lum davriylikda (choraklik, yillik) baholash jarayonida muallim tomonidan turli yondashuvlar asosida baholash dunyo tajribasi hisoblanadi. O'quvchining fanni o'zlashtirishi, u duch kelayotgan qiyinchiliklarni bartaraf etishi, kelgusida o'qiyotgan faniga qiziqishini orttirish maqsadida muallimlar tomonidan ba'zan «motivatsiya» beruvchi o'quvchining mavjud bilimiga nisbatan yuqoriroq baholash, kelgusida ushbu o'quvchining yana-da kuchliroq intilishiga imkon yaratadi.

Xalqaro baholash dasturlarida esa, barcha ishtirokchi mamlakatlar o'quvchilari bir xil mezonlar asosida baholanadi. Shu o'rinda yuqoridagi fikrimizning davomi sifatida aytish lozimki, xalqaro baholash dasturlaridagi tajribalar milliy darajadagi muammolarni aniqlash, ularni bartaraf etish hamda dunyo tajribasi asosida o'qitish va baholash tizimini takomillashtirish imkonini beradi.

Singapur, Koreya, Xitoy, Finlyandiya va boshqa xalqaro baholash dasturlarida yuqori natijalarga erishgan mamlakatlar, ushbu dasturlarda ishtirok etib, milliy ta'lim tizimi, o'quvchilar bilimini baholash, ta'lim tizimini yana-da takomillashtirish borasida ko'plab islohotlarni amalga oshirgan, bugungi kunda boshqa mamlakatlar e'tiborini qozongan mamlakatlar hisoblanadi.

YUNISEFning O‘zbekistondagi vakolatxonasi rahbari Munir Mamedzade: “O‘zbekiston bugun tarix chorrahasida, ta’lim rivojida yangi marralarni zabt etishga intilmoqda. O‘zbekiston hukumati xalqning barqaror rivojlanishi va farovonligi uchun sifatli ta’lim muhimligini anglagan holda, sohada islohotlar amalga oshirish uchun katta sa’y-harakatlarni amalga oshirdi. Bu islohotlar xalqaro tashkilotlarning mustahkam hamkorlik va ko‘magini talab qiladi va biz bu islohotlarni amalga oshirishda ishtirok etayotganimizdan mamnunmiz.”- deb ta’kidlab o‘tdi.

Xalqaro tadqiqotlar har 3-5 yillik davriylikda dunyo mamlakatlarida bir vaqtning o‘zida amalga oshiriladi. 2019 yil noyabr oyida Inson kapitali indeksini aniqlashga doir tadqiqot, 2021 yilda Ta’limdagi uzilishlarni baholashga oid REDS hamda PIRLS tadqiqotlari, 2022 yilda PISA, 2023 yilda esa TIMSS tadqiqoti tashkil etildi. Ushbu izlanishlarda o‘quvchilarning matematik, tabiiy-ilmiy va o‘qish savodxonligi, kreativ fikrlash ko‘nikmalarini baholashga qaratilgan test topshiriqlari, shuningdek, ta’lim olishga ta’sir etuvchi omillarni aniqlashga qaratilgan so‘rovnomalar o‘tkazildi. Tadqiqot natijalarining ishonchliligi ustuvor maqsadlardan biri hisoblanadi. Shundan kelib chiqib, jarayonlar Vestat, Ta’limdagi yutuqlarni baholash xalqaro assosiatsiyasi tashkilotlarining vakillari tomonidan kuzatib borildi.

Uzoq muddatli sa’y-harakatlar natijasida O‘zbekistonning ta’limga oid natijalari tarixda ilk marotaba xalqaro solishtirma tadqiqotlarning hisobotlarida namoyon bo‘ldi. REDS va “Ta’limdagi yo‘qotishlarni baholash” tadqiqotlari muayyan vaqt davomidagi uzilishlarning ta’lim tizimiga ta’sirini tahlil qilish imkonini bergan bo‘lsa, PIRLS xalqaro tadqiqotining natijalari boshlang‘ich ta’limning o‘ziga xos jihatlari haqida chaqiriqlarni keltirib chiqardi.

Natijalarga nazar soladigan bo‘lsak, O‘zbekiston, Jahon bankining Inson kapitali indeksida 0.62 indeks ko‘rsatkichini qayd etdi. Bu esa, keyinchalik davriy ravishda inson kapitali rivojlanishidagi o‘zgarishlarni kuzatib borish, xalqaro solishtirma tahlillar qilish imkonini beradi.

“Jahon banki O‘zbekistondagi ta’lim sohasidagi islohotlarini qo‘llab-quvvatlashdan mamnun. Bank ko‘magida mamlakat so‘nggi yillarda birinchi marta xalqaro baholash (PISA, PIRLS, TIMSS, TALIS)da qatnashib kelmoqda”, - dedi Jahon bankining Markaziy Osiyodagi Inson taraqqiyoti dasturi rahbari Tazin Fasih xonim. “Bank maktabgacha ta’lim va maktab ta’limi vazirligi bilan doimiy hamkorlikka sodiq qoladi. Biz hukumatga PIRLS va PISA natijalariga asoslangan harakatlar rejalarini ishlab chiqishda va ushbu xalqaro baholashlarning keyingi bosqichida ishtirok etishni davom ettirishida yordam berishga tayyormiz. Ushbu baholashlar bizga ta’lim

siyosati samaradorligini baholash hamda o'quv jarayonlari va o'quvchilarning yutuqlarini yaxshilashga qaratilgan ongli qarorlar qabul qilish imkonini beradi."

Ushbu tadbirlar O'zbekistonda ta'limdagi islohotlar haqida xalqaro hamjamiyatning xabardorligini oshirish va mamlakatning dunyo miqyosda nufuzini yuksaltirishda muhim o'rin tutadi.

Shunday ekan, O'zbekistondagi ta'lim muhiti, o'quvchilarning fanlardan yutuqlarini baholashda xalqaro baholash dasturlari mezonlari bilan o'lchash emas balki, orttirilgan tajribalar asosida milliy baholash tizimini takomillashtirishga ko'proq e'tibor qaratishimiz muhim sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. 11.05.2022 PF-134 son.
2. Zaripova M.D. Scientific and theoretical bases for assessing the quality of staff training in the system of higher education //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 10. – C. 48-59.
3. Zaripova M.D. Oliy ta'lim tizimida yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonlari tendensiyalari va rivojlanish istiqbollari //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. Special Issue 14. – C. 772-780.
4. Yuldoshev Y., Boqiev R., Zokirova F. Informatika o'qitish metodikasi. O'rta maxsys, kasb-hunar ta'limi muassasalari uchun qo'llanma. – T.: Talqin, 2005.
5. O.Xoshimov. Kompyuterli va rakamli texnologiyalari. T-2009 "YAngi asr avlodi"
6. <https://lex.uz/docs/60086632>.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM TIZIMI TAMOYILLARI VA QONUNIYATLARI

Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti

Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi 122- guruh talabasi

Ergasheva Maxsuma Qurbonmurod qizi

Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti

Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabasi 122- guruh talabasi

To‘ychiyeva Muxlisa Majid qizi

Annotatsiya: Boshlang‘ich ta’lim tizimi har bir mamlakatning ta’lim siyosatining muhim qismidir. Bu tizim odamlarning ilk ta’lim tajribasini belgilab beradigan va ularning kelajakdagi bilim olish jarayonlariga ta’sir ko‘rsatadigan asosiy bosqichdir. Boshlang‘ich ta’lim tizimining asosiy tamoyillari va qonuniyatlari, shuningdek, uning maqsadlari, metodlari va o‘qitish jarayoni ko‘plab tadqiqotlar va amaliyotlar orqali o‘rganilgan. Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’lim tizimining tamoyillari va qonuniyatlari haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, tamoyillar, qonuniyatlar, ta’lim, bilim, individual yondashuv, metodlar, tadqiqotlar, uzluksizlik.

Аннотация: Система начального образования является важной частью образовательной политики каждой страны. Эта система является ключевым этапом, определяющим первый образовательный опыт людей и влияющим на их будущие процессы обучения. Основные принципы и законы системы начального образования, а также ее цели, методы и процесс обучения изучались посредством многих исследований и практик. В данной статье представлена информация о принципах и законах системы начального образования.

Ключевые слова: начальное образование, принципы, законы, образование, знания, индивидуальный подход, методы, исследование, преемственность.

Abstract: Primary education system is an important part of education policy of every country. This system is a key stage that defines people's first educational experience and influences their future learning processes. The main principles and laws of the primary education system, as well as its goals, methods and teaching process have been studied through many studies and practices. This article provides information about the principles and laws of the primary education system.

Key words: primary education, principles, laws, education, knowledge, individual approach, methods, research, continuity.

Boshlang‘ich ta’lim tizimining tamoyillari ta’lim jarayonining asosiy prinsiplarini belgilaydi. Bu tamoyillar ta’limning maqsadi, mazmuni, metodlari va vositalarini

shakllantiradi. Ularning ichida insoniylik, faoliyat, individual yondashuv, davomiylik va amaliyotga asoslanganlik kabi tamoyillar mavjud. Insoniylik tamoyili ta'lim jarayonida o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini va ehtiyojlarini inobatga olishni nazarda tutadi. Bu tamoyilga asosan, har bir o'quvchi o'ziga xos va o'ziga xos qobiliyatlari bilan ajralib turadi, shuning uchun o'qitish jarayoni har bir o'quvchining individual xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilishi kerak. Faoliyat tamoyili ta'lim jarayonida o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi. Bu tamoyilga ko'ra, o'quvchilar o'z bilimlarini faqatgina o'qituvchidan emas, balki o'z faoliyati orqali ham o'zlashtiradilar. Ta'lim jarayonida o'quvchilar muammolarni hal qilish, tajribalar o'tkazish va o'z fikrlarini ifoda etish orqali bilim oladilar. Bu yondashuv o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Individual yondashuv tamoyili har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishni ta'minlaydi. Bu tamoyilga ko'ra, o'qituvchilar o'quvchilarning qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlariga mos ravishda o'quv jarayonini tashkil etishlari zarur. O'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olish, ularning o'z-o'zini anglashiga, o'z qobiliyatlarini rivojlantirishga va o'z maqsadlariga erishishiga yordam beradi. Davomiylik tamoyili ta'lim jarayonining uzluksizligini ta'minlaydi. Bu tamoyilga ko'ra, boshlang'ich ta'limdan keyingi ta'lim bosqichlarida o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini davom ettirish zarur. O'quvchilar boshlang'ich ta'limda olingan bilimlarni keyingi ta'lim bosqichlarida qo'llay olishlari uchun ta'lim jarayoni uzluksiz bo'lishi kerak. Amaliyotga asoslanganlik tamoyili o'quvchilarning o'rganayotgan bilimlarini amalda qo'llashlarini ta'minlaydi. Bu tamoyilga ko'ra, o'quvchilar o'rganayotgan nazariy bilimlarni amaliyotda sinab ko'rishlari, turli vaziyatlarda qo'llashlari va o'z tajribalarini oshirishlari kerak. Amaliyotga asoslangan ta'lim o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlashga va ularning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.[1]

Boshlang'ich ta'lim tizimining qonuniyatlari ta'lim jarayonining tabiiy qonuniyatlarini belgilaydi. Bu qonuniyatlar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradi. Ularning ichida o'qitish jarayonining tabiiyligi, o'quvchilarning ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos ravishda o'qitish, o'quvchilar o'rtasida ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish va ta'limning ijtimoiy ahamiyati kabi qonuniyatlar mavjud. O'qitish jarayonining tabiiyligi qonuniyati ta'lim jarayonining tabiiy ravishda o'tishini ta'minlaydi. Bu qonuniyatga ko'ra, o'qituvchilar o'quvchilarga bilimlarni berishda tabiiy usullar va vositalardan foydalanishlari kerak. O'quvchilar o'z tajribalariga asoslanib, o'rganayotgan materialni o'zlashtirishlari uchun qulay sharoitlar yaratilishi zarur.[2]

O'quvchilarning ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos ravishda o'qitish qonuniyati ta'lim jarayonini har bir o'quvchining individual xususiyatlariga mos ravishda tashkil

etishni nazarda tutadi. Bu qonuniyatga ko'ra, o'qituvchilar o'quvchilarning ehtiyojlari va qobiliyatlarini inobatga olgan holda o'quv jarayonini tashkil etishlari kerak. Bu yondashuv o'quvchilarning o'z-o'zini anglashlariga, o'z qobiliyatlarini rivojlantirishlariga va o'z maqsadlariga erishishlariga yordam beradi. O'quvchilar o'rtasida ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish qonuniyati ta'lim jarayonida o'quvchilar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashni nazarda tutadi. Bu qonuniyatga ko'ra, o'qituvchilar o'quvchilarning bir-biri bilan muloqot qilishlarini, hamkorlik qilishlarini va bir-birlaridan o'rganishlarini ta'minlashlari kerak. Ijtimoiy munosabatlar o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.[3]

Ta'limning ijtimoiy ahamiyati qonuniyati ta'lim jarayonining ijtimoiy kontekstini belgilaydi. Bu qonuniyatga ko'ra, ta'lim jamiyatning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Boshlang'ich ta'lim tizimi, ayniqsa, jamiyatda o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ta'lim jarayoni orqali o'quvchilar nafaqat bilim olishadi, balki o'z shaxsiyatlarini shakllantiradilar va jamiyatning faol a'zolari bo'lib yetishadilar. Umuman olganda, boshlang'ich ta'lim tizimi tamoyillari va qonuniyatlari ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga, o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga yordam beradi. Bu tamoyillar va qonuniyatlar o'qituvchilarga o'quvchilar bilan samarali ishlash, ularning ehtiyojlarini inobatga olish va ta'lim jarayonini yanada sifatli tashkil etish imkonini beradi. Boshlang'ich ta'lim tizimi, shuningdek, kelajakda o'quvchilarning bilim olish jarayonlariga ta'sir ko'rsatadi va ularning shaxsiy va ijtimoiy hayotida muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, boshlang'ich ta'lim tizimining tamoyillari va qonuniyatlarini chuqur o'rganish va amaliyotda qo'llash, ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini ta'minlash uchun juda muhimdir. Bu jarayon, albatta, o'qituvchilar va ta'lim muassasalari tomonidan amalga oshirilishi kerak bo'lgan bir qator tadbirlarni talab etadi. Ta'lim jarayonida yangi metodlar va yondashuvlarni joriy etish, o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish va ularning ehtiyojlarini qondirish uchun doimiy ravishda yangiliklarni izlash va tadqiq qilish zarur. [4]

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'lim tizimi tamoyillari va qonuniyatlari ta'lim jarayonining asosiy poydevorini tashkil etadi. Bu tamoyillar va qonuniyatlar o'quvchilarning o'z-o'zini anglashlariga, ularning qobiliyatlarini rivojlantirishlariga va jamiyatda faol ishtirok etishlariga yordam beradi. Ta'lim jarayonida ushbu tamoyillarni inobatga olish, o'quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva, M. (2020). Boshlang'ich ta'limda innovatsion metodlar. Toshkent: O'zbekistonda ta'limni rivojlantirish markazi.
2. Qodirov, A. (2021). Ta'lim tizimidagi zamonaviy yondashuvlar. Samarqand: Samarqand davlat universiteti.
3. Isroilova, N. (2022). Boshlang'ich ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti.
4. Murodov, S. (2023). Ta'lim tizimida pedagogik texnologiyalar. Buxoro: Buxoro davlat universiteti.
5. Rahmonov, F. (2021). O'zbekistonning boshlang'ich ta'limi: muammolar va yechimlar. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.
6. Tashkent, A. (2022). Boshlang'ich ta'limda integratsiyalashgan yondashuvlar. Namangan: Namangan davlat universiteti.
7. Karimova, D. (2023). Pedagogik innovatsiyalar va boshlang'ich ta'lim. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi.

СИРДАРЁ ВИЛОЯТИ ГУЛИСТОН ТУМАНИ МАКТАБЛАРИНИНГ КАСАЛЛАНИШ ТАҲЛИЛИ

Нодирбек Исломбекович Юсуфов

Хайитов Жавоҳир Баҳодирович

Салохиддинов Фахриддин Бахриддинович

Тошкент тиббиёт академияси

Ушбу тадиқот давомида назорат остига Сирдарё вилоятининг Гулистон туманидаги 2, 15 ва 30-сонли умумтаълим мактабларида таълим олаётган 2021 йилда 1830 нафар, 2022 йилда 1836 нафар ва 2023 йилда 1926 нафар мактаб ўқувчилари олиниб, уларнинг 3 йиллик тиббий кўрик натижалари Халқаро касалликлар таснифи ХКТ-10 (1993) асосида таҳлил қилинди. Тиббий кўрик жараёни сифатли ўтказилишини таъминлаш учун педиатр, гематолог, эндокринолог, невропатолог, отоларинголог, офтальмолог ва хирург-ортопед каби тор мутахассислар жалб этилган. 2021 йилда мактаб ўқувчилари орасида энг кўп тарқалган касалликларига (IV синф), тиш кариеси ва эндемик буқоқ, (III) темир танқислик камқонлик касаллиги, (VII) нафас олиш тизими ва кўриш тизими аллергияси ва миопия (XIII) тана ҳолатининг издан чиқиши эгаллаган бўлса, 2022 йилда IV; XII; III; VII ва XIII синф касалликлари эгалланган бўлса, 2023 йилда эса (IV, III, XII, XIII ва VII синф касалликлари эгаллаганлиги кўриниб турибди. Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда мактаб ичи омилларини гигиеник талабларга мослаштириш ва ўқувчилар саломатлик ҳолатини даврий назорат қилиш талаб қилинади.

Калит сўзлар. мактаб ўқувчилари, мактаб ичи омиллари, касалланиш ҳолати ва олдини олиш чора- тадбирлари.

Муаммонинг долзарблиги. Замонавий мактабларнинг асосий вазифларидан бири давлатимиз келажаги учун юқори малакали мутахассислар билан таъминлаш базасини яратишдан иборат бўлиб, шу билан биргаликда ўқувчилар организмнинг гормоник ривожланиши, жисмоний ва ақлий ривожланишнинг мутоносиблиги ва юқори ишлаш қобилиятини таъминлашдан иборат.

Замонавий мактаб ўсиб келаётган соғлом ва баркамол авлодни тарбиялаш ва таълим бериш, мактаб ичи омилларини таъсирини камайтириш, таълимнинг турли компонентларини тўғри ташкиллаштириш, асосий компонентларнинг ўқувчилар саломатлик ҳолатини издан чиқишини олдини олиш ва сурункали касалликларни камайтиришдан иборат [1;2;6; 9;10].

Мактаб ўқувчиларининг кун тартибининг издан чиқиши нафақат ўқув жараёнини издан чиқиши, балким, улар орасида касалланиш даражасини ортишига шароит яратганлиги қатор муаллифларнинг ишларида қайт қилинган [1; 4;5;8;9;10].

Тадқиқотнинг мақсади мактаб ичи омилларининг ўсувчи организмга таъсири ва унинг натижасида ривожланадиган касалланиш даражасини гигиеник таҳлил қилишдан иборат.

Тадқиқотнинг материал ва усуллари. Тадқиқот ишлари Сирдарё вилоятининг Гулистон туманидаги 2, 15 ва 30-сонли умумтаълим мактабларида амалга оширилди.

Болаларнинг саломатлик ҳолатини гуруҳлари ажратишда С.М.Громбах, В.Р.Кучма ва Г.И.Шайхова томонидан тавсия этилган 1, 2, 3, 4 ва 5 гуруҳлари асосида баҳоланди.

Мактаб ўқувчилари умумий сони 2021 йилда 2 мактабда 675 нафарни, 15 мактабда 835 нафарни, 30 мактабда 320 нафарни; умумий мактаб ўқувчилари сони 1830 нафарни ташкил қилган бўлса, 2022 йилда 2 мактабда 681нафарни, 15 мактабда (840 нафарни) 30 (315 нафарни) ни ташкил қилиб умумий ўқувчилар сони 1836 нафарни ташкил қилган. 2023 йилда эса 2 мактабда 695 нафарни, 15 мактабда (846 нафарни) 30 (385 нафар) умумий мактаб ўқувчиларининг сони ушбу ўқув йилида эса 1926 нафарни ташкил қилди.

Мактаб ўқувчиларнинг профилактик тиббий кўрик натижалари ҳамда мурожаатлар бўйича касалликлар таҳлили Халқаро касалликлар таснифи ХКТ-10 (1993) асосида амалга оширилган.

Тиббий кўрик жараёни сифатли ўтказилишини таъминлаш учун педиатр, гематолог, эндокринолог, невропатолог, отоларинголог, офтальмолог ва хирург-ортопед каби тор мутахассислар жалб этилган.

Мактаб ўқувчилари саломатлик ҳолатини баҳолаш (026-ҳисоб шакли) картаси ҳамда ўқувчилар ривожланишининг картаси (112-ҳисоб шакли) натижалари асосида баҳоланган.

Илмий натижалар сифати ва аниқлигини таъминлаш учун ўртача уч ўқув йилидаги касалланишлар (ўқув йили боши (сентябр–октябрь) ва охири (май–июн)), профилактик кўриклар маълумотлари асосида баҳоланган ва ҳар бир ўқувчининг саломатлик гуруҳлари аниқланган ва олинган натижалар уларнинг шахсий ривожланиш карталарида қайт қилинган.

Олинган натижаларнинг таҳлили белгиланган статистик таҳлиллар асосида амалга оширилди.

Олинган натижаларнинг таҳлили. Мактаб ичи омилларининг мактаб ўқувчиларнинг саломатлик ҳолати ва ишлаш қобилиятига таъсирини гигиеник

таҳлил қилиш учун тиббий кўрик натижаларининг маълумотлари асосида амалга оширилди.

Олинган натижаларнинг таҳлили қилиш учун мактаб ўқувчиларнинг саломатлик ҳолатини баҳолаш ва мактабдаги касалланиш ҳолатини таҳлилин аналга оширишда биз томондан 2021 ва 2023 йиллар давомида амалга оширилган тиббий кўриклари натижалари асосида амалга оширилди.

Мактаб ўқувчиларнинг тиббий кўрик натижалари 1-жадвалда келтирилган.

1-жадвал

Сирдарё вилояти Гулистон туман мактабларида йиллар кесимида тиббий кўрикда аниқланган касалликлар натижалари (2021 йил натижалар асосида)

№	Касалликларнинг таснифи	2	15
IV	Эндокрин тизими касалликлари, овқатланиш тартибсизлиги ва моддалар алмашинуви бузилишлари	223,63±19,36	221,92±18,35
III	Қон ва қон яратувчи органлар касалликлари ва иммун механизмни жалб этувчи айрим бузилишлар	122,74±12,56	119,24±12,11
VII	Кўз ва унинг кўшимча аппарати касалликлари	101,03±12,47	86,68±10,63
X	Нафас олиш аъзолари касалликлари	95,96±9,77	94,73±8,26
XIII	Суяк-мушак тизими ва қўшувчи тўқима касалликлари	93,9±11,47	88,07±11,03
I	Баъзи инфекцион ва паразитар касалликлар	59,93±9,82	51,12±8,8
XII	Тери ва тери ости тўқима касалликлари	49,66±8,99	47,92±8,54
VI	Нерв тизими касалликлари	37,67±7,88	38,34±7,67
XI	Овқат ҳазм қилиш касалликлари	23,7±6,81	21,18±4,2
XIV	Сийдик таносил тизими касалликлари	10,27±4,17	7,99±3,56
IX	Қон айланиш тизими касалликлари	5,14±2,96	3,19±2,26
VIII	Қулоқ ва сўрғичсимон ўсма касалликлари	5,14±2,96	1,6±1,6
XVII	Туғма аномалиялари, деформациялар ва хромосом бузилишлар	3,27±0,9	3,11±1,16
	жами	832,04	785,09

1-жадвалдан кўриниб турибдики, умумий текширилган мактаб ўқувчилари орасида энг кўп тарқалганлар нисбатини эндокрин тизими касалликлари, овқатланиш тартибсизлиги ва моддалар алмашинуви бузилишлари (IV) касалликларига гуруҳига киритилган бўлиб, ушбу гуруҳдаги тиш кариеси

назорат остига олинган 1-сон мактаб ўқувчилари орасида $223,63 \pm 19,36$ ни ташкил қилган бўлса, шаҳардаги 17-мактаб ўқувчилари орасида эса $221,92 \pm 18,35$ ни ташкил қилган. Кейинги навбатдаги энг кўп тарқалган касалликларни қон ва қон яратувчи органлар касалликлари ва иммун механизмни жалб этувчи айрим бузилишлар (III) $122,74 \pm 12,56$ ва $119,24 \pm 12,11$ ни ташкил қилган бўлса, кейинги ўрнинини кўз ва унинг қўшимча аппарати касалликлари (VII) $101,03 \pm 12,47$ ва $86,68 \pm 10,63$ ни ташкил қилган. Назорат остига олинган мактаб ўқувчилар орасида тўртинчи ўринини нафас олиш аъзолари касалликларининг тарқалганлик даражаси (X) $95,96 \pm 9,77$ ни ташкил бўлса, 17 мактабда эса $94,73 \pm 8,26$ ни ташкил қилган бўлса ва ранг кўрсаткичи бўйича бешинчи ўрини суяк мушак тизими ва қўшимча тўқима касалликлари (XIII) $93,9 \pm 11,47$ ни ва $88,07 \pm 11,03$ ни ташкил қилган.

Олинган натижаларнинг таҳлилидан кўриниб турибдики, кейинги ўринларни тери ва тери ости тўқима касалликлари ва ундан кейинги ўринларни эса юқумли ва паразитар касалликлари эгалланганлиги кўриниб турибди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Баранов А. А., Альбицкий В. Ю. Состояние здоровья детей России, приоритеты его сохранения и укрепления. //Казанский медицинский журнал. 2018; т.99, 4: 698-703.
2. Баранов А. А., Намазова-Баранова Л. С., Альбицкий В. Ю., Терлецкая Р. Н. Состояние здоровья детей современной России (Серия «Социальная педиатрия», выпуск 20). М.: «Педиатр». 2018. 120 С.
3. Маматқулов, Б., & Абдурахимов, Б. А. (2020). Тоғ қон саноати ишчиларининг саломатлиги ва хавф омилларини бошқаришга тизимли ёндашив. Тиббиётда янги кун, 4(32), 162-165.
4. Маматқулов, Б., Авезова, Г. С., Абдурахимов, Б. А., & Адилова, З. У. (2019). Тоғ қон саноатидаги ишчилар касалланиши, улар саломатлигига ишлаб чиқариш омилларининг таъсири. Тиббиётда янги кун, 4(28), 191-195.
5. Askarov, O. O., Abdurakhimov, B. A., & Janani, V. (2023). RESULTS AND SURVEYS ABOUT AWARENESS OF THE MITRAL VALVE PROLAPSE.
6. Mamatkulov, Z. S. S. B. M., & Abdurakhimov, B. A. (2022). Features of Morbidity of Workers in the Copper Industry.

ГУЛИСТОН ШАҲАР МАКТАБЛАРИДА ЙИЛЛАР КЕСИМИДА ТИББИЙ КЎРИҚДА АНИҚЛАНГАН КАСАЛЛИКЛАР ТАҲЛИЛИ

Нодирбек Исломбекович Юсуфов
Хайитов Жавоҳир Баходирович
Салоҳиддинов Фаҳриддин Баҳриддинович
Тошкент тиббиёт академияси

Аннотация. Олиб борилган профилактик ишлар 2021 йилга нисбатан 2022 йилда айрим касалликларнинг ўқувчилар орасида кескин пасайиши ва уларнинг ишлаш қобилиятининг самарадорлигини ортишига шароит яратган.

Йиллар кесимидаги касалланиш ҳолатининг гигиеник таҳлили ва унга таъсир қилувчи омилларнинг ўрни ва аҳамиятини гигиеник таҳлили касалланиш ҳолати ва айрим касалликларнинг кореляцион боғлилиги билан изоҳланади.

Калит сўзлар: касаллиниш, профилактик ишлар, саломатлик.

Маҳаллий санитария эпидемиология осойишталиги ва жамоат саломатлиги хизмати ходимларининг тезкор амалга ошириган профилактик ишларнинг самарадорлигини баҳолаш мақсадида 3 йиллик касаллиниш ҳолатини таҳлили қилишни олдимизга мақсад қилиб олдик.

Мактаб ўқувчиларнинг саломатлик ҳолати ишлаш қобилиятига таъсир қилувчи омилларнинг таъсирини гигиеник таҳлили натижасида нафас олиш тизими, аллергия касалликлари, тана ҳолатининг ўзгариши, кўриш тизими таъсирини баҳолашдан иборатдир.

Мактаб ўқувчиларнинг орасида 3 йиллик касалликларнинг тарқалганлик даражасининг гигиеник таҳлилидан кўриниб турибдики, мактаб ўқувчилар орасида кескин юқори даражасида тарқалган касалликлар синфига (IV гуруҳ касалликларидан тиш кариеси ва эндемик буқоқ касаллиги ташкил қилди. III-синф касалликлари орасида темир таниқислик камқонлик касаллиги ташкил қилган бўлса, XII синф касалликлари орасида аллергия касалликлар ва хуснбузар эгаллаган бўлса, XIII-синф касалликларида қоматнинг бузилиш ва VII синф касалликларида нафас олиш тизим органи касалликлари эгалланган ва ушбу тизими касалликларнинг ортиши асосан мактаб ичи омиллари билан кескин боғлиқдир.

1-жадвал

Гулистон шаҳар мактабларида йиллар кесимида тиббий кўрикда аниқланган касалликлар натижалари (2022 йил натижалар асосида)

№	Касалликлар таснифи	2	15	30
IV	эндокрин тизими касалликлари, овқатланиш тартибсизлиги ва моддалар алмашинуви бузилишлари	215,79±18,56	211,5±18,51	202,78±18,59
XII	тери ва тери ости тўқима касалликлари	114,85±11,11	108,62±9,46	116,21±12,77
III	қон ва қон яратувчи органлар касалликлари ва иммун механизмни жалб этувчи айрим бузилишлар	103,67±12,17	92,65±11,59	94,93±11,86
VII	кўз ва унинг қўшимча аппарати касалликлари	98,88±11,92	81,47±10,93	88,38±11,48
X	нафас олиш аъзолари касалликлари	71,79±10,34	76,71±9,06	62,37±9,01
XIII	суяк-мушак тизими ва қўшувчи тўқима касалликлари	71,77±10,31	76,68±10,63	57,28±9,4
I	баъзи инфекцион ва паразитар касалликлар	60,61±9,53	57,51±9,3	54,01±9,14
VI	нерв тизими касалликлари	25,52±6,3	28,75±6,68	27,82±6,65
XI	овқат ҳазм қилиш касалликлари	17,54±5,24	23,96±6,11	26,19±6,46
XIV	сийдик таносил тизими касалликлари	12,76±4,48	11,18±4,2	14,73±4,87
IX	қон айланиш тизими касалликлари	6,38±3,18	4,79±2,76	4,91±2,83
VIII	қулоқ ва сўргичсимон ўсма касалликлари	6,38±3,18	1,6±1,6	4,91±2,83
XVII	Туғма аномалиялари, деформациялар ва хромосом бузилишлар	3,37±1,11	3,27±1,16	3,4±1,19
	Жами	809,31	778,69	757,92

2-жадвалдан кўриниб турибдики, умумий текширилган мактаб ўқувчилари орасида энг кўп тарқалганлар нисбатини яна эндокрин тизими касалликлари, овқатланиш тартибсизлиги ва моддалар алмашинуви бузилишлари (IV) касалликлари қайт қилинган ва мактаблар кесимида 215,79±18,56, 211,5±18,51 ва 202,78±18,59 ни ташкил қилган бўлса, тери ва тери ости тўқима касалликлари (XII) эгаллаб, ушбу гуруҳдаги аллергия касалликларнинг сони кескин юқоридир, учинчи ўрни ушбу йилда қон ва қон яратувчи органлар касалликлари ва иммун механизмни жалб этувчи айрим бузилишлар (III), кейинги ўрнини кўз ва унинг қўшимча аппарати касалликлари (VII) ва бешинчи ўрни нафас олиш тизими касалликлари (X) эгалланган. Олинган натижаларнинг таҳлилидан кўриниб

турибдики, кейинги ўринларни нафас олиш тизими ва юқумли паразитар касалликлари эгалланган.

Мактаб ўқувчилар орасида 2023 йилда ташкиллаштирилган тиббий кўриклар натижалари 3-жадвалда келтирилган.

2-жадвал

Гулистон шаҳар мактабларида йиллар кесимида тиббий кўриқда аниқланган касалликлар натижалари (2023 йил натижалар асосида)

№	Касалликлар таснифи	2	15	30
IV	эндокрин тизими касалликлари, овқатланиш тартибсизлиги ва моддалар алмашинуви бузилишлари	192,72±19,36	189,14±17,65	185,88±16,34
III	Қон ва қон яратувчи органлар касалликлари ва иммун механизмни жалб этувчи айрим бузилишлар	99,15±12,36	79,22±9,73	100,66±10,95
XII	тери ва тери ости тўқима касалликлари	96,01±8,2	75,32±8,2	80,80±8,2
XIII	Суяк-мушак тизими ва қўшувчи тўқима касалликлари	73,76±11,45	67,53±9,04	55,63±8,34
VII	Кўз ва унинг қўшимча аппарати касалликлари	73,36±11,15	57,14±8,36	62,25±8,79
X	Нафас олиш аъзолари касалликлари	67,61±7,87	61,17±6,26	64,44±6,64
I	Баъзи инфекцион ва паразитар касалликлар	47,86±8,83	35,06±6,63	38,41±6,99
VI	Нерв тизими касалликлари	39,06±6,94	30,78±5,14	32,52±5,4
XI	Овқат ҳазм қилиш касалликлари	17,09±5,36	15,69±3,87	14,62±3,73
XIV	Сийдик таносил тизими касалликлари	18,55±3,81	15,9±2,25	14,32±1,32
IX	Қон айланиш тизими касалликлари	6,22±2,41	6,26±1,83	6,11±1,32
VIII	Қулоқ ва сўрғичсимон ўсма касалликлари	6,42±2,41	6,11±1,3	5,65±1,87
XVII	Туғма аномалиялари, деформациялар ва хромосом бузилишлар	4,11±1,11	3,57±1,16	3,63±1,19
	жами	741,92	642,89	664,92

3-жадвалдан кўриниб турибдики, умумий текширилган мактаб ўқувчилари орасида энг кўп тарқалган касалликлар нисбати (IV), (III), (XII), (XIII) ва (VII) синф касалликлари кетма-кетлиги ўринларни эгалланганлиги кўриниб турибди.

Олинган натижаларнинг таҳлиллари асосида қуйидаги хулосаларга тўхталдик:

Биринчидан мактаб ичи омиллариининг издан чиқанлиги натижасида мактаб ўқувчиларнинг орасида мактаб шароитида фаст фуд ва қандолат маҳсулотларининг ортиқча истеъмол натижасида эндокрин тизими касалликлари, овқатланиш тартибсизлиги ва моддалар алмашинуви бузилишлари (IV) касалликларидан тиш кариеси ва эндемик буққон касаллиги тарқалганлик даражаси йиллар кесимида энг кўп тарқалган;

иккинчидан мактаб ўқувчилари орасида қон ва қон яратувчи органлар касалликлари ва иммун механизмни жалб этувчи айрим бузилишлар (III) темир таниқслик камқонлик касаллигини юқорилиги қайт қилинган;

учинчидан тери ва тери ости тўқима касалликлари (XII) чанг аллергияси ва озиқ-овқат маҳсулотларининг аллергия касалликлари касалликларнинг сони ҳам кескин юқори даражада сақланиб қолган.

тўртинчидан суяк-мушак тизими ва қўшувчи тўқима касалликлари (XIII) синф касалликларидан мактаб ўқувчиларнинг қоматининг бузилиш қайт қилинган;

бешинчидан нафас олиш тизими кўз ва унинг қўшимча аппарати касалликлари (VII) кўриш тизимининг аллергия касалликлари ва миопиянинг паст ва ўрта даражаси юқорилиги қайт қилинган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Баранов А. А., Альбицкий В. Ю. Состояние здоровья детей России, приоритеты его сохранения и укрепления. //Казанский медицинский журнал. 2018; т.99, 4: 698-703.
2. Bakhodirovich, K. J. (2023). ORGANIZING RATIONAL FOOD FOR CHILDREN ENGAGED IN SPORT TYPE. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 11(11), 811-813.
3. Хайитов, Ж. Б., Бурибоев, Э. М., & Ниязова, О. А. (2023). ИССЛЕДОВАНИЕ И ОЦЕНКА ФАКТИЧЕСКОГО ПИТАНИЯ ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ СПОРТСМЕНОВ. Academic research in educational sciences, 4(TMA Conference), 449-454.
4. Abdurakhimov, B. (2023). A SYSTEMATIC APPROACH TO THE MANAGEMENT OF WORKING CONDITIONS, HEALTH STATUS AND RISK FACTORS OF THE WORKERS OF COPPER PRODUCTION ENTERPRISES.
5. Абдурахимов, А. Б. (2024). ИЗУЧЕНИЕ УСЛОВИЙ ТРУДА И ОПРЕДЕЛЕНИЕ ВРЕДНЫХ ФАКТОРОВ ПРОИЗВОДСТВА НА МЕДЕПЛАВИЛЬНЫХ И ОБОГАТИТЕЛЬНЫХ ЗАВОДАХ.
6. Abdurahimov, B. A. (2023). THE SPECIFIC ASPECTS OF TECHNOLOGICAL PROCESS IN COPPER AND MOLYBDENUM CONCENTRATE PRODUCING FACTORIES (Doctoral dissertation).
7. Islamovna, S. G., & Bakhodirovich, K. J. (2019). Hygienic assessment of actual food of school age children in chess sports. European science, (2 (44)), 76-78.
8. Эрматов Н. Ж. Гигиенические факторы, влияющие на показатели здоровья детей и подростков //Патология. – 2010. – №. 1. – С. 9.

ГУЛИСТОН ШАҲАР МАКТАБ СИНФХОНАЛАРИНИНГ ИЧКИ МУҲИТИНИ МИКРОИҚЛИМ ОМИЛЛАРИНИНГ ГИГИЕНИК ТАҲЛИЛИ

*Нодирбек Ислombeкович Юсуфов
Хайитов Жавоҳир Баходирович
Салоҳиддинов Фаҳриддин Баҳриддинович
Тошкент тиббиёт академияси*

Резюме. Мактаб ўқувчиларига мактаб ичи омиллари микроиқлим ва физик омиллар таъсирини гигиеник таҳлил қилишда Сирдарё вилояти Гулистон шаҳридаги 1,17-18 мактабларда тадқиқотлар олиб борилди. Бошланғич синфхоналарининг микроиқлим кўрсаткичлари Тиббиёт академияси ва Корея университети ҳамкорлигидаги илмий марказ лаборатория ускуналарида ҳавонинг ҳарорати, ёритилганлик даражаси, ҳавонинг намлиги, ҳавонинг ҳаракат тезлиги, ҳаводаги чангнинг миқдори, ҳаводаги карбонад ангидрид, формальдегид миқдори баҳоланди. Олинган маълумотлар статистик таҳлил қилинди ва СанПиН №0341-16 «Санитарно-эпидемиологические требования к условиям и организации обучения в общеобразовательных школах» меъёрий кўрсаткичлари билан солиштирилди. Ҳаво ҳарорати меъёридан 2–4 градусга пастлиги, ҳавонинг чангланганлик даражаси ПМ–2,5 бўйича ўртача 35,2 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ ни ташкил қилиб меъёрдан 2,35 мартага юқорилиги, ПМ–10 бўйича эса 6,14 мартага ортиқчалиги аниқланди. Ҳавонинг таркибидаги карбонат ангидрид миқдори 0,6%ни (1,0–1,5%), формальдегид миқдори 0,2 ни ташкил қилиб , меъёрга мос келади.

Калит сўзлар. Мактаб ўқувчилари, касалланиш, саломатлик ҳолати, микроиқлим омиллари

Муаммонинг долзарблиги. Мактаб ўқувчиларининг саломатлик ҳолати сезиларли даражада мактаб ичи омиллари таъсирига боғлиқ бўлади. Ҳозирги кунда таълим муассасаларнинг ички муҳитини гигиеник баҳолаш мажмуаси ва “мактаб ичи ва даври касалликлари” деб номланган қатор патологиялар бўйича ўқувчиларни саломатлик ҳолатига таъсир этувчи хавф омилларини ўрганиш мазкур тадқиқотлар асосини ташкил этди. Синфхоналарида ёритилганлик даражаси 23,6% меъёрий кўрсаткичларга мос келмайди. Аниқланган муҳит омиллари болаларнинг саломатлик ҳолатига салбий таъсир кўрсатади. Ёритилишнинг меъёрида эмаслиги биринчи синфнинг 13,2% ўқувчилари орасида, 4-5 синф ўқувчиларининг–15,6%да, 15 ёшдаги ўқувчилар орасида эса–

10,3%да кўриш ўткирлигининг бузилишлари аниқланган (). Аниқланган нохуш муҳит омиллари ва ўқувчиларни саломатлик кўрсаткичларини пасайиш даражаси уларни зудлик билан бартараф этишни, мактаб ўқувчиларини соғломлаштиришни қайта кўриб чиқиш, гигиеник тиббий назорат асосида янги саломатликни сақловчи технологияларни жорий этишни талаб этади (Полякова А.Н., 2013.). 2005 йилда Ж.Раднаабазар томонидан аниқланган кўрсаткичлар шуни кўрсатадики, касалликлар орасида ҳар 1000 нафар болага кўз нуқсонларининг учраши 54,3ни, эшитиш ва нутқдаги нуқсонлар—17,6ни, асаб тизим касалликлари—5,5ни, ва бошқа патологиялар—8,9ни ташкил қилган (Ж.Раднаабазар, 2005). Мактаб ўқувчиларининг саломатлигини муҳофаза қилиш масаларида тадқиқотчиларнинг диққат эътибори, организмни у ёки бу касалликка учрашини сезиларли даражада оширувчи ҳавф омилларини аниқлашга қаратилмоқда. Болалар кун давомидаги вақтининг катта қисмини таълим муассасасаларида ўтказди, шу сабабли таълим муҳитини реабилитацион-соғломлаштирувчи ҳамда оқартув муассасасига айлантириш зарурияти юзага келади.

Ишнинг мақсади. Совуқ иқлим шароитидаги мактаб ўқувчиларига мактаб ичи омиллари микроиқлим ва физик омилларни гигиеник таҳлил қилишдан иборат.

Тадқиқотнинг материал ва усуллари. Тадқиқот ишлари Сирдарё вилояти Гулистон шаҳридаги 1-умумтаълим мактабида олиб борилди. Бошланғич синфхоналарининг микроиқлим омиллари ва физик омилларини ўлчов ишлари Тошкент тиббиёт академияси ва Корея университети ҳамкорлигидаги илмий марказ лаборатория ускуналари ёрдамида баҳоланади. Синфхоналари ҳавосидаги GT-331 асбоби ёрдамида ҳавода чангнинг миқдори, ҳаводаги карбонад ангидрид миқдорини Термо-гигроСО₂метрда, атмосфера ҳавосидаги формальдегид даражасини аниқлашда РРМ Формальдиметр ёрдамида баҳоланди.

Олинган маълумотлар статистик таҳлил қилинди ва СанПиН №0341–16 «Санитарно-эпидемиологические требования к условиям и организации обучения в общеобразовательных школах» меъёрий кўрсаткичлари билан солиштирилди.

Олинган натижаларнинг таҳлили. Сирдарё вилояти Гулистон шаҳридаги 1-умумтаълим мактаби бошланғич синфхоналарида қиш–баҳор мавсумида ҳаво ҳарорати меъёридан 2–4 градусга пастлиги аниқланди. Ҳавонинг чангланганлик даражаси ПМ–2,5 бўйича ўртача 35,2 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ ни ташкил қилиб (меъёрда 15 $\mu\text{g}/\text{m}^3$) 2,35 мартага юқорилиги кўрсатган бўлса, ПМ–10 бўйича баҳоланганда ўртача 307, $\mu\text{g}/\text{m}^3$ ни ташкил қилди(меъёрда 50 $\mu\text{g}/\text{m}^3$)ни ташкил қилди, яъни, 6,14

мартага ортиқчалигини кўрсатиб турибди. Хавонинг таркибидаги карбонат ангидрид миқдори 0,6%ни (1,0–1,5%), формальдегид миқдори 0,2 ни ташқил қилиб, меъёрга мос келади.

Олинган натижалардан кўриниб турибдики, синфхоналарида хавонинг хароратини кўтариш ва меъёрга тенглаштириш, чанг миқдорини камайтириш ва унинг оқибатида юзага келадиган бактериал ифлосланишни олдини олишга қаратилган санитар-гигиеник ва профилактик ишларни амалга ошириш зарур.

Мактаб ўқувчилари орасида профилактик ишлар ташкиллаштирилмаса ўқувчилари орасида турли соматик касалликларнинг сони кескин ортиши кузатилади, уларнинг саломатлик ҳолатида қатор ўзгаришлар юзага келиши мумкин.

Микроиқлим омилларни баҳолашда хонанинг харорати, намлиги, хавонинг ҳаракат тезлиги, хавонинг таркибида карбонат ангидрид газининг миқдори, бионинг барча хоналарнинг ёритилиши ва шовқин каби асосий кўрсаткичларнинг мактаб ўқувчиларнинг саломатлик ҳолати, касалланиш даражаси ва жисмоний ривожланишга таъсирини гигиеник асослашга қаратилган гигиеник тавсияларни ишлаб чиқишдан иборат.

Ушбу масалаларни ҳал қилиш бизнинг олдимизда турган асосий вазифалардан биридир.

Назорат остига олинган мактаблардаги микроиқлим параметрлари, яъни хароратнинг ўзига хос бўлган хусусиятлари ва уларнинг ўқувчиларнинг ишлаш қобилияти ва ўқув жараёнини ташкиллаштиришга таъсири ва унинг гигиеник талабларга мос келишини таҳлил қилишни мақсад қилиб олдик. Олинган натижалар

Сирдарё вилояти Гулистон шаҳридаги умумтаълим мактабларидаги синф хоналарнинг шовқин даражаси

№	1		17		18	
Синф хоналар	Дарс бошида	Дарс охирида	Дарс бошида	Дарс охирида	Дарс бошида	Дарс охирида
Бошланғич синф	57,7±1,8	54,3±1,44	53,5±1,29	51,5±0,86	71,5±1,41	61,5±1,05
Бошланғич синф	44,1±6,55	42,2±1,45	69,2±1,3	67,2±0,87	57,4±1,43	47,2±1,07
Адабиёт хонаси	57,6±10,0	54,6±4,2	57,6±3,78	51,6±2,52	54±4,15	51,6±3,11
Кимё хонаси	46,1±0,61	42,1±8,06	46,1±7,25	42,1±4,83	54,5±7,97	42,1±5,97
География хонаси	54,3±4,26	51,3±3,62	54,3±3,25	51,3±2,17	53±3,57	51,3±2,67
Кутубхона	51,5±7,35	41,5±3,59	51,5±3,23	43,5±2,15	51±3,55	43,5±2,66

Инглиз тили ҳонаси	47,4±1,2	36,2±4,38	57,4±3,94	53,4±2,62	56±4,33	53,4±3,24
Математика ҳонаси	46,8±2,4	39,7±4,82	56,8±2,33	52,8±2,89	47,3±2,56	52,8±1,92
ЧЁТ ҳонаси	46,2±3,5	39,4±4,63	56,2±3,16	46,2±2,77	60±3,47	46,2±2,6
Она тили ҳонаси	36,6±4,2	31,2±4,16	41,6±3,74	35,6±2,49	42±4,11	35,6±3,08
Тарих ҳонаси	42,4±2,6	36,3±3,19	52,4±2,87	46,4±1,91	58±3,15	46,4±2,36
СПОРТ ЗАЛ	68,1±3,8	58,9±2,42	78,1±2,17	68,1±1,45	76,3±2,38	68,1±1,78
Рус-тили ҳонаси	56,5±1,6	52,5±1,14	58,5±1,02	48,2±0,68	62±1,12	48,2±0,84
Биология ҳонаси	47,2±2,2	41,6±2,18	47,5±1,96	42,6±1,3	45,7±2,15	42,3±1,61
Информатика ҳонаси	46,7±1,44	44,4±1,8	46,8±3,94	44,7±1,6	51,1±4,33	48,2±3,24
Физика ҳонаси	48,8±1,45	43,6±2,4	45,8±4,33	42,7±1,8	49,2±4,76	42,3±3,57

Хулоса қилиб шуни таъкидлашимиз жоизки, мактаб синфхонларида шаммолатилиши ва нам тозалаш ишларининг амалга оширилмаганлиги, хароратнинг пасайиши, намликнинг камайиши ёки кўтарлиши, чанг миқдорининг ортиши, нафақат уларнинг ишлаш қобилиятини пасайиши, балким, турли нафас олиш тизими касалликларининг ривожланишига шароит яратади. Бу борада текшириш ишлари давом эттирилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Пономарева Л. А. Формирование основ здорового образа жизни в общеобразовательных школах // Проблемы биологии и медицины. - 2005. - №3. – С. 134-136
2. Bakhodirovich, K. J. (2023). ORGANIZING RATIONAL FOOD FOR CHILDREN ENGAGED IN CPORT TYPE. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 11(11), 811-813.
3. Хайитов, Ж. Б., Бурибоев, Э. М., & Ниязова, О. А. (2023). ИССЛЕДОВАНИЕ И ОЦЕНКА ФАКТИЧЕСКОГО ПИТАНИЯ ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ СПОРТСМЕНОВ. Academic research in educational sciences, 4(TMA Conference), 449-454.
4. Abdurakhimov, B. (2023). A SYSTEMATIC APPROACH TO THE MANAGEMENT OF WORKING CONDITIONS, HEALTH STATUS AND RISK FACTORS OF THE WORKERS OF COPPER PRODUCTION ENTERPRISES.

5. Абдурахимов, А. Б. (2024). ИЗУЧЕНИЕ УСЛОВИЙ ТРУДА И ОПРЕДЕЛЕНИЕ ВРЕДНЫХ ФАКТОРОВ ПРОИЗВОДСТВА НА МЕДЕПЛАВИЛЬНЫХ И ОБОГАТИТЕЛЬНЫХ ЗАВОДАХ.
6. Abdurahimov, B. A. (2023). THE SPECIFIC ASPECTS OF TECHNOLOGICAL PROCESS IN COPPER AND MOLYBDENUM CONCENTRATE PRODUCING FACTORIES (Doctoral dissertation).
7. Islamovna, S. G., & Bakhodirovich, K. J. (2019). Hygienic assessment of actual food of school age children in chess sports. European science, (2 (44)), 76-78.
8. Семенищенкова Т. А. Гигиенические аспекты формирования преневротических отклонений у старших школьников // Гиг. и сан. - 2003. - №4. – С. 34-37.
9. Н.Ж. Эрматов, Н.И.Юсуфов Иссиқ иқлим шароитидаги синфхоналарнинг ички муҳитини гигиеник таҳлили // Международная научно практическая конференция Интеграция в мир и связь наук. Баку, 2022. - №1. – С. 36-39.

BO'SH VAQTDAN UNUMLI FOYDALANISHNING TASNIFI

Xudoyberdiyeva Fotima Abdulla qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti,

O'zbek tili ta'limi fakulteti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası,

Sotsiologiya yo'nalishi 2-bosqich talabasi.

fxudoyberdiyeva192@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'sh vaqtni unumli tashkil etish va undan samarali foydalanishning ahamiyati tahlil qilinadi. Mamlakatimiz aholisining deyarli 30 % dan ko'prog'ini yoshlar tashkil qiladi. Yoshlarimizning o'qish va ishdan bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish va ularni turli foydali kasb-hunarlarga o'rgatish, jamiyatimizni yuksaltirishning eng asosiy manbaidir. Shuningdek, bo'sh vaqtni rejalashtirish va uni ijobiy hamda maqsadli yo'naltirishning asosiy tushunchalari ta'kidlab o'tiladi. Maqola bo'sh vaqtni to'g'ri boshqarish orqali shaxsiy rivojlanish, ijodkorlik, sog'lom turmush tarzi va ijtimoiy faollikni oshirishga qaratilgan taklif va tavsiyalarni o'z ichiga oladi. Shuningdek maqolada bo'sh vaqtni unumli sarflashning mohiyati usullari va foydalari tahlil qilinib, zamonaviy hayot sharoitida uning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: bo'sh vaqt, foydali mashg'ulotlar, dedlayn tushunchasi, texnologik rivojlanish, Islom dinida - vaqt tushunchasi, g'animat, ijtimoiy tarmoq

Kirish. Bo'sh vaqt har bir insonning shaxsiy rivojlanishi va farovon hayot kechirishida muhim o'rin tutadi. Uning maqsadga muvofiq va unumli tashkil etilishi shaxsning intellektual, ma'naviy va jismoniy rivojlanishiga xizmat qiladi. Bo'sh vaqt inson hayotining ajralmas qismi bo'lib, uning to'g'ri tashkil etilishi shaxsiy va jamiyat taraqqiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ish, o'qish yoki boshqa kundalik majburiyatlardan keyingi vaqt insonning qiziqishlarini rivojlantirish, dam olish va o'zini anglash uchun imkoniyat yaratadi. Bo'sh vaqtni unumli foydalanish ko'nikmasi nafaqat shaxsning maqsadlariga erishishida, balki uning ijodiy fikrlashi, aqliy va jismoniy salomatligini saqlashda ham katta rol o'ynaydi.

Zamonaviy dunyoda insonlarning bo'sh vaqtni qanday sarflashi ularning turmush sifati va samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Texnologik rivojlanish va digital vositalarning keng tarqalishi natijasida bo'sh vaqtni to'g'ri rejalashtirish masalasi yanada dolzarb bo'lib bormoqda. Odamlar ko'pincha bo'sh vaqtini tasodifiy yoki foydasiz faoliyatlarga sarflashlari tufayli resurslarni yo'qotishadi va ruhiy charchoqni his qilishadi. Bo'sh vaqtni maqsadli tashkil etish orqali nafaqat shaxsiy taraqqiyotga

erishish, balki jamiyat uchun ham foydali natijalarga erishish mumkinligi ko'rsatib o'tiladi.

Bo'sh vaqtdan unumli foydalanishning turli toifalarini tushunish odamlarga o'z qiziqishlari va maqsadlariga mos keladigan faoliyatni tanlashga yordam beradi. Ushbu bilim odamlarga bo'sh vaqtlarini qanday o'tkazish haqida ongli qaror qabul qilish imkoniyatini beradi. Bo'sh vaqtlarida samarali faoliyat bilan shug'ullanish ko'plab afzalliklarga ega. Birinchidan, bu odamlarga yangi ko'nikmalarni rivojlantirishga va bilimlarini kengaytirishga yordam beradi. Ikkinchidan, samarali faoliyat qoniqish va muvaffaqiyat tuyg'usini ta'minlaydi, o'ziga ishonch va o'zini o'zi qadrlashni oshiradi, Vanihojat, bo'sh vaqtlarida samarali faoliyat bilan shug'ullanish stressni kamaytirish va maqsad va qoniqish hissini ta'minlash orqali ruhiy farovonlikni yaxshilashi mumkin.

Metod va materiallar. Vaqt insonni chegaralovchi vosita emas, muvaffaqiyat yo'lidagi to'siq bu o'zimizdir. "Inson hayotidagi vaqt nima, uning mohiyati nimada?" degan savollarga donolar shunday javob beradi: "Vaqt - go'yo hayot kiyimi to'qiladigan iplar bo'lib, uning pishiq va nafisligiga qarab hayot aziz hamda bebaho bo'ladi. Islom ta'limoti yalqovlik, loqaydlik, kabi illatlardan uzoqda bo'lishimizga amr qiladi va har kuni erta turishga, xayrli amallarni qilishga hamda yoshlik, sihat-salomatlik, bo'sh vaqtni g'animat bilishga chorlaydi. Bo'sh vaqtimizdan unumli foydalanishda vaqtni samarali boshqarish juda muhimdir. Bu maksimal samaradorlikni ta'minlash uchun aniq maqsadlar va ustuvorliklarni belgilashni o'z ichiga oladi. Bo'sh vaqtdan unumli foydalanishni tasniflash odamlarga o'z vaqtlarini oqilona taqsimlashga yordam beradi. Bu yangi ko'nikmalarni o'rganish, sevimli mashg'ulotlariga intilish va jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish kabi faoliyatni o'z ichiga olishi mumkin. Bo'sh vaqtdan unumli foydalanishda vaqtni boshqarish muhimligini tushunib, odamlar o'zlarining kundalik hayotlarida yaxshi ish va hayot muvozanatiga va umumiy qoniqish hissiga erishishlari mumkin. Yana bir yondashuv - ish kuni qanday tuzilganiga o'xshash bo'sh vaqt uchun jadval yoki tartibni yaratish. Bu odamlarga tartibni saqlashga yordam beradi va vaqtlarini samarali va samarali ishlatishlarini ta'minlaydi. Hayotni sevsang, vaqtni boy berma, chunki vaqtdan hayot yaraladi, degan ekan faylasuflardan biri. Inson uchun eng qimmatli narsa vaqt va bu ayni haqiqatdir.

Muhokama va natijalar. Hozirgi zamonda yoshlar o'rtasida balki katta yoshlilar o'rtasida bo'sh vaqtdan kerakli maqsadda foydalanmasdan, uni bekorchilik xarom o'yinlar va shu kabi bir qator narsalarga vaqtini sarf etishi, bu achinarli holat. So'ngi paytlarda onlayn qimor o'yinlari ayrim toifadagi insonlar hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bunday o'yinlar natijasida nafaqat moliyaviy ta'sirga ham tushib qolish holatlari ko'p uchramoqda. Milliy urf-odatlarimiz va mentalitetimizga, shuningdek, diniy qarashlarimizga yot bo'lgan qimor o'yinlarini noqonuniy ravishda tashkil etish holatlari, ayniqsa, onlayn tarzda ommalashib, o'smir va yoshlarni o'z

domiga tortayotgani achinarli holatlardan biridir. Hozirgi kunda bu onlayn qimor o'yini yoshlarimizning turmush tarziga va ongiga sezilarli tarzda ta'sir qilib kelmoqda. Aslida bu muammolarning ko'pini kelib chiqish sababi, bo'sh vaqtini to'g'ri taqsimlay olmasligida. Har bir inson erta tongda turar ekan: "Men bugun nima qilishim kerak", "Mening bugungi kunlik rejaralarim qanaqa bo'lib o'tadi", "Nima qilsam bugungi kunim har doimgidanda ajoyib bo'lib o'tadi" degan savvollar bilan boshlaydi tongini. Aslida kun tartibi haddan tashqari tig'iz bo'lgan odamlar ham o'zlari uchun bir necha soat vaqt ajratish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Aytishlaricha, global jaddalashish paytida bo'sh vaqt tushunchasi qimmatbaho zahira tushunchasi bilan tenglashib qolmoqda.

Vaqt shunchalar tezkorlik bilan o'tib boryaptiki, tasavvur qila olmaysiz - tongda bir soat vaqtingiz majlis uchun, yana bir soat yo'ldagi tirbandliklar, kunning 1/3 qismi ishda o'tadi. Do'stlaringiz va oilangiz bilan taomlanasiz, farzandingizning bog'cha yoki maktabdagi majlisiga borib kelasiz - qarabsizki, kun oxirlab qoladi. Bilsangiz taym-menejment bilimlari bizning zamonamizda o'ta ommalashib ketgani bejizga emas. Biroq ushbu ko'nikmani o'zlashtirib olish uchun ham sizdan biroz vaqt talab etiladi.

Har bir vazifani bajarish uchun ma'lum bir vaqt belgilang. Natija: 1 soat vaqt tejaladi, hech e'tibor berganmisiz, vaqtingiz tig'iz bo'lib turgan bir paytida odatiy vazifalarni doimgidan tezroq bajarasiz. Dedlayn tushunchasi ajoyib narsa - u o'zingizni nazorat ostida ushlab turish uchun yordam beradi. Har bir vazifa uchun ma'lum vaqtni belgilab oling, shu tariqa bir ishni ko'proq, bir ishni esa kamroq vaqt davomida bajarish odatidan ham qutulasiz. Dugonaningiz bilan ko'rishmoqchi bo'lsangiz, uni biror ko'rgazmaga taklif qiling. Mashinangiz bilan tirbandlikda qolib ketsangiz, audiokitoblar tinglang, ish bo'yicha belgilangan uchrashuv davomida tushlik qilib olishga ham ulguring. Bu bir o'q bilan ikki quyonni urish demakdir!

Ijtimoiy tarmoqlarda yashamang! Natija: 1-5 soat vaqt tejraladi. Ijtimoiy tarmoq - zamonaviy jamiyatning ajralmas bir qismiga aylanib bo'lgan. Boisi har kuni telefoningizni tekshirib keyin ishga o'tlanasiz, barcha sevimli akkauntlaringizni ko'zdan kechirib uyquga ketasiz, tushlik paytida ham do'stlaringiz bilan tarmoqlar orqali suhbat qurishni unutmayasiz. Bu borada ma'lum bir chegara bo'lishi kerak (misol uchun ijtimoiy tarmoqlarga kun davomida faqat 3 marta nazar tashlashga harakat qiling.) Ammo bu ishning uddasidan chiqar olmasangiz, mazmuni bir xil bo'lgan kanallardan faqat bittasinigina qoldirib, qolganlarini o'chiring, jiddiy ishlar bilan shug'ullanayotganingizda ijtimoiy tarmoqlar haqida butunlay unuting.

Reja tuzing. Natija: 30 daqiqa tejraladi. Barcha ishlarni kichik yon daftarga qayd etib borish juda foydali bo'lib, kelgusidagi vazifalaringizni aniqlab olish uchun ham yordam beradi. Shunisi aniqki, rejadagi ishlarning barchasini to'liq bajarar olmasangiz ham, jarayon miyadagi o'ylash faoliyatini to'g'ri tashkillashtirish, begona va ortiqcha narsalarga chalg'imaslik uchun yordam beradi. "Tinchlik" rejimi. 1soat vaqt tejraladi. Odatda birga ishlaydigan hamkasblaringiz sizni jiddiy ishlardan muntazam ravishda chalg'itaveradilar. Ulardan bir necha soat davomida bezovta qilmasliklari haqida so'rang. Shu tariqa ishlaringizni tezroq bajarib olishingiz va o'zingiz uchun biroz vaqt ajratishingiz mumkin. Mazkur rejim ishga tushirilgan paytda telefonni ham o'chirib qo'yish tavsiya etiladi. Televizorni o'chiring. Televizor qarshisida o'tirib olgan narsalarga qilish va taomlanish vaqtni samarasiz usulda sarflanishiga olib keladi. Birinchidan sevimli qahramonlaringiz hayotiga mahliyo bo'lib turgan paytda miyangiz to'yganlik haqidagi signalni qabul qila olmaydi. Shu tariqa qancha taom iste'mol qilganingizni ham bilmay qolasiz. Bu afsuski ovqatlanish rejimini ham buzilishiga olib keladi. Ikkinchidan qahramonlar o'z muammolarini hal qilayotgan paytda sizning 10 daqiqalik hordiq onlaringiz ko'proqqa ham cho'zilishi mumkin. Aniqroq aytganda televizorda ko'rayotgan serial, badiiy film, telenovellalarning voqealar rivoji qay tarzda tus olishligi sizni qiziqtirgan holda vaqtingizni ko'pini shu va shunga o'xshash narsalarga sarf qilganingizni ham bilmay qolasiz.

Vaqt shunchalik ahamiyatli, musulmonning vaqt oldida vazifalari bor. Musulmon kishi ana shu vazifalarni tushunib ado etmog'i shart. Ular esa quyidagilar:

1. Vaqtdan imkon qadar unumli foydalanmoq. Bebaho mol-davlatini behad avaylaydigan inson aslida bebaho vaqtiga bundanda e'tiborliroq bo'lmog'i, uni faqat xayrli o'rinlarda xayrli maqsadlarga ishlatishi lozim edi. Salafi solihlar vaqtlariga juda e'tiborli edilar. Chunki ular vaqt qadrini yaxshi anglardilar. Ulug' imomlar har bir vaqtni foydali ilm, yaxshi amal, nafsga qarshi kurash yoki boshqalarga foyda yetkazish bilan o'tkazib oxirat g'amini yerdilar. Diniy va dunyoviy ishlarni batartib ado etmoq musulmon kishining vaqti oldidagi vazifalaridandir. Ana shunda ishlar bir-biriga halal bermaydi. Muhim va nomuhim amallar o'z o'rnini topadi. Solihlardan biri aytadi:

«Bandaning (o'tgan) vaqtlari to'rt turli bo'ladi, beshinchisi yo'qdir: ne'matda, kulfatda, itoatda va ma'siyatda. Vaqtning hamma holatida ham zimmangda Allohning ibodatidan ulush bordir. Demak, kimning vaqti toatda o'tgan bo'lsa, uning yo'li Alloh tarafidan unga berilgan marhamatga, ya'ni Alloh uni hidoyatlab, ibodatga muvaffaq qilib qo'yganiga shohid bo'lishdir. Kimning vaqti ne'matda o'tgan bo'lsa, uning yo'li shukr qilishdir. Kimning vaqti ma'siyatda o'tgan bo'lsa, uning yo'li tavba va istig'fordir. Kimning vaqti kulfat (sinov)da o'tgan bo'lsa, uning yo'li rozilik va sabrdir». Bo'sh vaqtni g'animat bilish. Nabiyy sollallohu alayhi vasallam marhamat qilib, dedilar: «Ikki buyuk ne'mat borki, ko'p odamlar ular borasida aldanib, chuv tushib qoladilar. Ular sihat-salomatlik va bo'sh vaqtdir». Ushbu muborak hadisda salomatlik bilan vaqt ne'matining ahamiyati juda go'zal shaklda, o'ta balog'atli tarzda bayon qilingan.

Demak, oltindan qimmat bebaho vaqtlarimiz, kunlarimiz, soatlarimiz va daqiqalarimiz hamda har bir kirayotgan va chiqayotgan nafaslarimiz hisob-kitobli ekanini aslo unutmaylik.

Alloh taolo barchamizga inson uchun berilgan bebaho umr va oltindan ham qimmatli vaqtni foydali va savobli ishlarni amalga oshirishda, umrning har bir daqiqasi buyuk fursat va g'animat ekanini doimo esda tutib sayu-harakat qilishda yoromadkor bo'lsin.

Xulosa. Oltindan qadrlil va javhardan qimmatli bir narsa bo'lsa, u ham bo'lsa vaqtdir. Vaqt bizning har turli ishni qilishga kuchimiz yetadigan fursatdir. Bir soatning bekor o'tgani ixtiyorimizda bo'lgan fursatning zoye bo'lganini bildiradi. Holbuki, shu fursat ichida foydali ishlarga ixtiyorimiz bor edi. Fursatni g'animat bilgan odam vaqtidan unumli foydalana oladi. Vaqt qadrini bilgan o'zini havoyi nafsdan tiya oladi. Bo'sh vaqtning qadrini bilgan odam buyuk bo'lishga haqlidir. Aqlsizlikning eng yomon ko'rinishi-bo'sh vaqtini bekor o'tkazishdir.

Jamiyatimizdagi barcha insonlar, ular kim va qanday mavqega ega bo'lmasinlar, kelajagimiz bo'lgan yoshlarimizni oltindan qimmat bo'lgan ne'matdan unumli foydalanishlari lozimligini tushuntirishimiz kerak.

1. Yoshi ulug'larimiz, muhtaram ota-onalar farzandlari ta'lim-tarbiyasiga beparvo bo'lmasliklari, vaqtlarini to'g'ri sarflashga o'rgatishlari kerak. Chunki, bugungi kunimiz va porloq kelajagimiz, ana shunday salohiyatli farzandlar qo'lidadir.

2. Yoshlar hozirgi bo'sh vaqtlarini kerakli, unumli, foydali narsalarga qaratishlari kelajakda hech narsadan pand yemaydilar. Ko'proq kitob o'qishlari, ilm izlashlari, o'z ustilarida ko'proq ishlashlari, qay sohada oqsayotgan bo'lsalar shu bo'yicha, ko'proq ishlashlari va tajriba ortirishlari mumkin bo'ladi. Bizga berilgan vaqt hech qachon yana qayta ortga qaytarilmaydi. Shunday ekan, bizga berilgan bu vaqtdan unumli foydalanib qolishimiz kerak.

Ushbu xulosadan kelib chiqib quyidagi taklif va tavsiyalarni berishimiz mumkin:

1. Bo'sh vaqtdan samarali foydalanish
2. Ko'proq o'z ustingizda ishleng
3. Bizga berilgan bu vaqt, yana qayta ortga qaytarilmasliklarini ham eslatib o'tmoqchimiz.

REFERENCES

1. <https://www.naqshband.uz>
2. <https://sammuslim.uz/articles/actual/oltindan-ham-qimmatli-vaqtni-foydali-va-savobli-ishlarni-amalga-oshirishda-sarflaylik>
3. @VAQTQADRI
4. <https://odam.uz/Qiziqarli/bosh-vaqtim-yoq-deysizmi-adashasiz>
5. <https://sciencebox.uz>

ABU MANSUR MOTURIDIY HAQIDA

Maxsimova Madinabonu Maxtum qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti

Universiteti ijtimoiy gumanitar fanlar kafedrası

Sotsiologiya yo'nalishi 2-bosqich talabasi

maxsimovamadina@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada ilohiyotchi olim Abu Mansur Moturidiyning hayot yo'llari, u haqida buyuk shaxslar keltirgan gaplari, yozgan asarlari va asarlarining asosiy mazmun-mohiyati nimaga qaratilganligi haqida qisqacha keltirib o'tilgan

Kalit so'zlar: Abu Mansur Moturidiy, moturidiylik, fiqh, mutakallimin, jomboy, ilohiyotshunos, kalom, munozara, tafsir, Toshko'prozoda.

Kirish: Barcha xalqlarda bo'lgani kabi bizning xalqimiz ham o'zining bir necha yillik tarixiga ega. Ushbu tarixga bir nazar soladigan bo'lsak, ko'plab allomalarimiz va ulardan qolgan buyuk meroslarimizni ko'rishimiz mumkin. Buyuk olimlardan biri bu Abu Mansur Moturidiy - X asrda yashab o'tgan buyuk islom ilohiyotchisi va faylasufi bo'lib, uning ijtimoiy qarashlari islom olamida katta ahamiyatga ega. Moturidiy (Abu Mansur al-Moturidiy; Abu Mansur Muhammad ibn Muhammad ibn Mahmud al-hanafiy al-Moturidiy as-Samarqandiy) (853-yil Samarqand – 944-yil Samarqand) – imom fiqh olimi, kalom ilmining moturidiylik oqimi asoschisi. „Imom al-hida“, „Imom al-Mutakallimin“ („Hidoyat yo'li imomi“, „Mutakallimlar imomi“) nomlari bilan ulug'langan. Moturid qishlog'ida (hozirgi Jomboy tumanida) tavallud topib, to umrining oxirigacha shu yerda yashagan, bu yerda katta bog' ham barpo etgan.

Milodiy IX asrda Somoniylar sulolasi davrida dunyoga kelgan buyuk mutakallim, aqid va kalom ilmining sultoni Abu Mansur Moturidiy ham shu yurtning ko'hna Samarqand diyorida voyaga yetib, diniy va dunyoviy ilm ravnaqi uchun o'zining munosib xissasini qo'shishga muvaffaq bo'ldi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, millionlab musulmonlar qalbiga muborak islom dinining hayotbaxsh g'oyalarini singdirishda buyuk vatandoshimiz imom Abu Mansur Moturidiy hazratlari va ul zot asos solgan „Moturidiylik maktabi“ga mansub allomalarning xizmatlari benihoya kattadir.¹

¹. Jozilov U. „Abu Mansur Al-Moturidiyning hayoti va ma'naviy merosi“

Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies
Journal // -173-b

Moturidiy Samarqanddagi al-Ayoziy madrasasida va mahalliy hanafiy faqihlardan ta'lim oladi, Abu Bakr Ahmad al-Juzjoniy, Abu Nasr Ahmad ibn al-Husayn al-Iyodiy, Nusayr ibn Yahyo al-Balxiy, Muhammad ibn Muqotil ar-Roziy unga ustozlik qilishdi. Keyinchalik u ustozlari kabi o'zi o'rgangan bilimlardan fiqh va kalom ilmlaridan dars berdi.

Metod va materiallar: Kuzatishlarimiz natijasida ko'rishimiz mumkinki, har bir buyuk allomalarimizning eng mashhur bo'lgan asarlari mavjud. Al-Moturidiyning kalom borasidagi eng asosiy asari "Kitob at-Tavhid" hisoblanib, manbalarda uning xuddi shu asari ilk kalom ta'limotini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi deb ataladi.² Moturidiyning asosiy asarlari „Kitob at-Tavhid“ („Yakkaxudolik haqidagi kitob“), „Ta'vilat ahl as-sunna“dir („Sunniylik an'analari sharhi“). „Kitob at-Tavhid“ bilish nazariyasi bayon qilingan musulmon ilohiyotshunosligining birinchi asari hisoblanadi. Kitobning kalom ilmi ta'rifi berilgan muqaddimasida bilimning 3 manbai: hissiy (sezgi) a'zolari vositasida, naql – rivoyatlar vositasida va aql-idrok vositasida axborotlar olish mumkinligi haqida gapiriladi. Moturidiy sof din doirasidan chiqmagan holda aql-idrokni ulug'laydi va mantiqan asoslangan bilimning ahamiyatini ta'kidlaydi. Kitobda o'sha davrdagi adashgan fiqaralar qarashlarining haqiqatdan yiroq ekanligi tahlil etilgan. Moturidiy „Din yo'lidagi barcha adashuvlarning sababi – riyokor kimsalarga ko'r-ko'rona ergashishdadir“, deb ta'kidlagan edi.³

Moturidiyning ta'limoti keyinchalik "Moturidiya" maktabi nomi bilan mashhur bo'ldi va hanafiy mazhabining asosiy aqidaviy yo'nalishiga aylandi.

Uning asarlarini 4 turga bo'lishimiz mumkin. Ular:

1. Kalom va munozara san'ati bo'yicha ishlar.
2. Usul ustida ishlaydi.
3. Tafsir⁴, va Qur'on ilmlari bo'yicha ishlar.
4. Buyruq (vasaya) va Allohga yuzlanish (munajah) bo'yicha ishlaydi⁵

Moturidiy ilohiyotchi olim sifatida muhim aqidaviy masalalar – juz'iy ixtiyor, e'tiqod, oxirat hayoti kabilarni qamrab oluvchi risolalar bitdi. „Ma'xaz ash Shari'a“ („Shariat asoslari sarasi“), „Kitob al-usul“ („Diniy ta'limot asoslari kitobi“), „Kitob al-jadal“ („Dialektika haqidagi kitob“) kabi asarlari shular jumlasidandir. Moturidiy Abu Hanifa qarashlarini tushuntirib berib, uni rivojlantirdi. Abul Hasan al-Ash'ariy (873—

². Norxujayev L. Samarova A. . "Al-Motrudiyning hayot yo'li"; INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION International scientific-online conference. 20-b

³. <https://uz.wikipedia.org>

⁴. Tafsir arabchadan "sharh", "tushuntirib berish", "izoh"

⁵. https://uz.wikipedia.org/wiki/Moturidiy#cite_ref-info-islam_4-0

935) ishlab chiqqan Islom aqidasi asoslarini takomillashtirib, uni sunniylik e'tiqodiga kirib qolgan noto'g'ri, g'ayri sahih aqidalardan tozaladi. Moturidiy qarashlari o'z davrida mintaqaning madaniy va ilmiy ravnaqiga sabab bo'lgan. Chunki Moturidiy din asoslarini mantiqan tushuntirgan, tanlov huquqi va ijtimoiy hamjihatlikni qaror topdirish g'oyalarini rivojlantirgan. Moturidiy jami 15 ga yaqin asar taklif etgan. Uning kalomga oid 7 ta va fiqhga oid 2 ta asari bo'lib, ular saqlanib qolmagan. Moturidiyning bizgacha yetib kelgan asarlari qisman tadqiq qilingan. Uning Qur'on tafsiriga bag'ishlangan „Ta'vilot al-Qur'on“ asari va uning uzviy davomi hisoblanmish „Irshad al-mubtadiyin fi tajvidi Kalami Robbil 'alamin“ („Qur'on o'qishga kirishganlar uchun qo'llanma“) kitobi O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik institutida saqlanadi.

Abu Mansur al-Moturidiyning ko'p asarlari bizgacha yetib kelmagan, yetib kelganlari ham asosan xorijiy mamlakatlar kutubxona va qo'lyozma fondlarida saqlanadi⁶

Mulohaza va natijalar. Jamiyat haqidagi qarashlarida Abu Mansur Moturidiy jamiyatni Alloh tomonidan o'rnatilgan tartib sifatida ko'radi. Uning fikricha, jamiyat insonlarning o'zaro munosabatlari va hamkorligiga asoslangan bo'lib, unda har bir shaxs o'z o'rniga ega. Moturidiy ta'kidlaydiki, jamiyat a'zolari o'rtasida adolat, tenglik va o'zaro hurmat bo'lishi kerak.

Moturidiy jamiyatning asosiy maqsadi insonlarning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish, ularning huquqlarini himoya qilish hamda yaxshilik va ezgulikni targ'ib qilishdan iborat deb hisoblaydi. U jamiyatda ilm-fan, madaniyat va axloqning rivojlanishiga katta e'tibor qaratadi.

Davlat boshqaruvidagi qarashlarida esa Abu Mansur Moturidiy davlat boshqaruvini jamiyat hayotining muhim qismi deb hisoblaydi. Uning fikricha, davlat rahbari (xalifa yoki imom) Allohning yerdagi vakili bo'lib, u adolatli boshqaruv va shariat qonunlarini amalga oshirish uchun mas'uldir. Moturidiy ta'kidlaydiki, hukmdor xalq manfaatlarini ko'zlab ish yuritishi va zulm qilmasligi kerak.

Moturidiy davlat boshqaruvida shuro (maslahat) tizimiga katta ahamiyat beradi. U hukmdorning o'z atrofida gilar bilan maslahatlashib ish yuritishini, xalqning fikrlarini inobatga olishini tavsiya etadi. Shuningdek, Moturidiy davlat xizmatchilarining halol, adolatli va bilimdon bo'lishini muhim deb hisoblaydi. Bulardan tashqari Abu Mansur Moturidiy insonning huquqlari va burchlarini islom ta'limoti asosida tushuntiradi. Uning fikricha, har bir inson Alloh tomonidan yaratilgan bo'lib, muayyan huquqlarga ega. Bu huquqlar orasida hayot, erkinlik, mulk va diniy e'tiqod erkinligi kabi asosiy

⁶.Pardayev A. "Abu Mansur Moturidiyning Hayoti va Ilmiy faoliyati" So'ngi Ilmiy Tadqiqotlar Nazariyasi Respublika Ilmiy-Uslubiy Jurnal

huquqlar mavjud. Moturidiy ta'kidlaydiki, jamiyat va davlat bu huquqlarni himoya qilishi kerak.

Mashhur turk olimi Toshko'prozodaning ta'kidlashicha: "Ahli-sunna val jamoada kalom ilmi raislari 2 kishi bo'lib, ulardan biri Hanafiy, ikkinchisi Shofi'iydir. Hanafiy Abu Mansur al-Moturidiy, Shofi'iy esa Abul Hasan Ash'ariydir".⁷

Turli manbaalarda ko'plab ma'lumotlar keltiriladi. Bunday manbaalardan birida Al Moturidiy islom olamida juda nozik hisoblangan "Kitob Tahvid" –asari bizning davrimizgacha yetib kelgan va u 1970-yilda Fathulloh Xulif tomonidan Bayrutda nashr etilgan. U islom dinidagi sunniylarning to'rtta asosiy mazhabi asoschilarining asarlarini o'rganib, fiqhga va kalomga oid asar yozadi. Bu al-Moturidiyning "Ta'vilot ahli sunna" yoki boshqa bir nomi "Ta'vilot al-Qur'on" deb nomlangan. Bu asar O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasining Abu Rayhon Beruniy nomidagi sharqshunoslik instituti fondida saqlanadi.⁸

Xulosa. Moturidiyning ijtimoiy qarashlari uning asarlarida to'g'ridan- to'g'ri bayon etilmagan bo'lsa ham, uning yuqorida keltirib o'tilgan asarlari, kalom va fiqh sohasidagi ilmiy faoliyatida ijtimoiy qarashlarini ko'rishimiz mumkin. Yuqorida keltirib o'tilganlardan ko'plab ma'lumotlarni bilib olishimiz mumkin. Har bir buyuk olimlarning asarlari, nazariyalari va ularning qilgan buyuk ishlarida insonlar o'zlari uchun turli xulosalarga kelishi mumkin. Ularning ilmiy adabiy meroslarini o'rganish va ulardan ibrat olish yosh avlodning burchlaridandir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Pardayev A. "Abu Mansur Moturidiyning Hayoti va Ilmiy faoliyati" So'ngi Ilmiy Tadqiqotlar Nazariyasi Respublika Ilmiy-Uslubiy Jurnal
2. Baydayev D.X. "Abu Mansur Al-Moturidiy-Kalom Ilmining Ulug' Vakili"; Международный научный журнал «Научный Фокус» № 8(100), часть 1
3. Jozilov U. "Abu Mansur Al-Moturidiyning hayoti va ma'naviy merosi" Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies Journal. 179-bet
4. Norxujayev L. Samarova A. "Al-Motrudiyning hayot yo'li"; Innovative Developments And Research In Education International scientific-online conference. 21-bet

Axborot manbaalari

1. <https://uz.wikipedia.org>
2. https://uz.wikipedia.org/wiki/Moturidiy#cite_ref-info-islam_4-0

⁷. Baydayev D.X. "Abu Mansur Al-Moturidiy-Kalom Ilmining Ulug' Vakili"; Международный научный журнал «Научный Фокус» No 8(100), часть 1

⁸. Pardayev A. "Abu Mansur Moturidiyning hayoti va ilmiy faoliyati" ;So'nggi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi respublika ilmiy-uslubiy jurnali; 246-bet

DAVLAT VA JAMIYAT O'RTASIDAGI MUAMMOLAR

Baxrillayeva Mohichehra*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti
universiteti ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası sotsiologiyasi**2-bosqich talabasi**mahichehrasss@gmail.com*

Anotatsiya: Ushbu maqolada asosan davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar ko'rib chiqiladi. Davlat butun jamiyatning ijtimoiy instituti bo'lib, uning faoliyatini ta'minlaydigan ko'plab funksiyalarni bajaradi. Uning asosiy maqsadi ijtimoiy ishlarni boshqarish, tartib va jamoat xavfsizligini ta'minlashdir. Davlatning paydo bo'lishi bilan uning jamiyat bilan o'zaro munosabatlarining murakkab va ziddiyatli tarixi boshlanadi. Jamiyatni tashkil etish shakli va boshqaruv tizimi sifatida davlat butun jamiyat manfaatlarini ko'zlab funksiyalarni bajaradi, unda yuzaga keladigan qarama-qarshiliklarni hal qiladi, inqirozli vaziyatlarni bartaraf etadi. Davlat jamiyat taraqqiyoti mahsuli va uni boshqaruvchi asosiy tizimdir. Davlat ma'lum bir institut sifatida jamiyat asosida vujudga keladi va asosan uning xarakteri bilan belgilanadi. Davlat tomonidan tashkil etilgan jamiyat o'z mavjudligi uchun printsiptial jihatdan yangi imkoniyatlarga ega bo'ldi: ishlab chiqaruvchi kuchlar, ijtimoiy munosabatlar, fan va axloqiy tamoyillarning rivojlanishi.

Kalit so'zlar: Davlat, jamiyat, institut, siyosat, itimoiy soha, Makiavelli, Veber, fuqarolik jamiyati, axloq, oila.

Kirish. Davlat — jamiyatning oliy siyosiy instituti bo'lib, shu jamiyat yashayotgan mamlakat fuqarolari manfaatini himoya qilish uchun o'rnatiladi. Davlatlar mamlakat chegaralarini himoya qiladi, boshqa mamlakatlar bilan aloqada bo'ladi, qonunchilik bilan shug'ullanadi. Mamlakat miqyosida jamiyatni uyushtirish masalalarini hal qilib, uning tashqi munosabatlarini belgilash vakolatlari bo'lgan hukmron tuzilma hisoblanadi. Davlat jamiyatni o'z qonun-qoidalariga ko'ra idora qiladi, turli tip, shakllarda tashkil topadi.

Davlat to'g'risidagi nazariya huquqshunoslikning muhim sohasi hisoblanadi. Davlat va uning kelib chiqishi, rivojlanish bosqichlari, mohiyat va vazifalari haqida turlicha fikrlar mavjud. Davlat hokimiyati hamda huquqiy hayot hodisalari barcha zamonlarda alohida dolzarblik kasb etib kelgan. Davlat to'g'risidagi ilk tushuncha va qarashlar miloddan avvalgi taxminan 4-3-ming yilliklarda Misr, Mesopotamiya, Hindiston, Xitoyda paydo bo'lgan. Ular asosan diniy-mifologik xarakterda edi. Avesto ta'limotiga ko'ra, hokimiyat, haqiqat, adolatlilik 3 axloqiy-huquqiy asosga: ezgu fikr,

ezgu soʻz, ezgu amalga tayanadi. Davlatning vazifasi yovuzlikka qarshi yaxshilik, tinchlik va insonlarning baxtli-saodatli hayotini taʼminlashdir. Islom dini taʼlimoti boʻyicha, Allohning oʻzi oliy qonun sohibi. Uning talablari, koʻrsatmalari paygʻambarlar orqali insonlarga yetkaziladi. Davlat boshliqlari — podsholar, xonlar Xudoning yerdagi soyasi, vakili hisoblanadi.¹ Gʻarbiy huquqiy nazariyalarda davlat butun jamiyat manfaatlarini ifoda etadigan sinfiy, ijtimoiy ziddiyatlarni murosaga keltiradigan sinflar ustidagi tuzilma, qurol deb taʼriflanadi. Davlat mohiyatining asosiy jihati hokimiyat va uning kimga tegishliligi masalasidir.

Davlatning asosiy belgilari quyidagilardan iborat:

- ❖ Oʻziga xos ommaviy hokimiyatining – davlat hokimiyatining mavjudligi, yaʼni hokimiyat va boshqaruv apparatining majburlash apparatining borligi.
- ❖ Aholining hududlar boʻyicha uyushganligi. Bu fuqarolarning davlat chegaralari doirasida, muayyan maʼmuriy- hududiy birliklarda yashashini bildiradi.
- ❖ Suverenitete, yaʼni ichki va tashqi siyosatni oʻtkazishda mustaqil boʻlish.
- ❖ Huquqiy ijodkorligi, yaʼni davlat hududida yashovchi barcha kishilar rioya etadigan qonunlarni chiqarishga qodirlik.
- ❖ Aholidan davlat apparati saqlash hamda aholining kam taʼminlangan qismiga yordam berishga sarflanadigan soliqlarni toʻplash.
- ❖ Umuminsoniy funksiyalarni (vazifalarni) bajarish, yaʼni hududni qoʻriqlash, jinoyatchilikka qarshi kurash, umumiy farovonlik maqsadlarini amalga oshirish.

Davlat jamiyat taraqqiyoti mahsuli va uni boshqaruvchi asosiy tizimdir. Davlat maʼlum bir institut sifatida jamiyat asosida vujudga keladi va asosan uning xarakteri bilan belgilanadi. Kishilik jamiyati taraqqiyotining muayyan bosqichida ijtimoiy, iqtisodiy va boshqa qonuniyatlar natijasida vujudga kelgan davlat uning asosiy siyosiy tizimiga aylandi. Engels “Oila, xususiy mulk va davlatning kelib chiqishi” asarida bunga quyidagi xususiyatni beradi: “... davlat hech qanday holatda jamiyatga tashqaridan yuklangan kuchni ifodalamaydi... Davlat mahsulotdir. jamiyatning maʼlum bir rivojlanish bosqichida... bu kuch jamiyatdan kelib chiqqan, lekin oʻzini undan yuqori qoʻyib, undan tobora uzoqlashib borayotgan davlatdir”²

Jamiyat (arabcha umumiy) – tabiatning bir qismi, borliqning alohida shaklini ifodalaydigan falsafiy tushuncha; odamlar uyushmasining maxsus shakli, kishilar oʻrtasida amal qiladigan koʻplab munosabatlar majmuasi, oʻzida moddiylik va maʼnaviylikni, obʼektivlik va subʼektivlikni, tabiiylik va ijtimoiylikni mujassamlashtiradigan tushuncha. Jamiyat gʻoyat murakkab ijtimoiy tizim boʻlib, u

¹ <https://uz.wikipedia.org/>

² Engels, F. Oila, xususiy mulk va davlatning kelib chiqishi. Lyuis G. Morganning tadqiqotlari bilan bogʻliq holda. – M., 1978. – B. 190.

odamlar o'rtasida amal qiladigan axloqiy, diniy, siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, mafkuraviy va hokazo munosabatlarning, tarixan tarkib topgan oila, jamoa, millat, din, davlat, axloq va hokazolarning majmuidir. Jamiyatning moddiy va ma'naviy hayotini bir-biriga qarama-qarshi qo'yish ham, ulardan birini muhim, boshqasini nomuhim deb hisoblash ham birday xato, uning ma'naviy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy sohalari bir-biri bilan o'zaro bog'liqdir. Ularni boshqarish va takomillashtirishda davlat tashkilotlari va kishilarning o'z-o'zini boshqarish organlari muhim rol o'ynaydi. Insoniyatning ulug' mutafakkirlari doimiy o'zgarish va rivojlanishda bo'lgan jamiyatning tub mohiyatini bilishga, insonning jamiyatdagi o'rni va rolini belgilashga, taraqqiyot mantig'ini anglashga harakat qilganlar. Qadimgi davrda jamiyat mohiyati mifologik, diniy ta'limotlar orqali izohlangan. Jamiyat mohiyatini ilmiy-falsafiy bilish, uning yaxlit ilmiy manzarasini yaratish insoniyat ma'naviy taraqqiyotining buyuk yutug'i bo'ldi. Ilmiy bilimlar va falsafiy tafakkurning rivojlanishi bilan jamiyat mohiyatini ilmiy asosda o'rganish imkoniyati vujudga kelgan. Vatanimizdan yetishib chiqqan Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy³ singari ulug' mutafakkirlar jamiyatning paydo bo'lishi, mohiyati va istiqbollari to'g'risida ilg'or ilmiy qarashlarni ilgari surganlar. Bu borada Forobiyning fozil jamiyatni barpo etish to'g'risidagi g'oyalari, Ibn Sinoning jamiyatning paydo bo'lishi kishilarning birdamlikka bo'lgan tabiiy ehtiyojidan kelib chiqqanini, mehnatning ijtimoiy taqsimlanishi jamiyat taraqqiyotining asosi ekani haqidagi fikrlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Fuqarolik jamiyati - bu davlat hokimiyatining tutqichlariga yaqin bo'lmagan fuqarolar yig'indisi ; davlat, davlat va tijorat tuzilmalari doirasidan tashqaridagi ijtimoiy munosabatlar majmui ; erkin fuqarolar va ixtiyoriy ravishda tashkil etilgan notijorat birlashmalari va tashkilotlarining bevosita aralashuvi va davlat organlari tomonidan o'zboshimchalik bilan tartibga solinishidan, shuningdek, boshqa tashqi farqlardan himoyalangan o'zini namoyon qilish sohasi.

Metod va materiallar. Jamiyatdan tashqarida hech kim yo'q. Inson har doim boshqa odamlar bilan muayyan munosabatlar va aloqalarda bo'ladi. U boshqa odamlardan butunlay ajratilgan holda yashasa ham, u yoki bu tarzda ular bilan bog'lanadi. Jamiyat va davlat tushunchalari kelib chiqishi jihatidan ham, ko'lami jihatidan ham bir-biriga mos kelmaydi. Jamiyatning shakllanishi yuz minglab yillar davom etgan va u nihoyat taxminan 35-40 ming yil oldin shakllangan. Davlat taxminan olti ming yil oldin paydo bo'lgan. Jamiyat o'ttiz ming yildan ortiq vaqt davomida davlatsiz mavjud bo'ldi. Davlat ijtimoiy tabaqalar bilan bir qatorda, yozilmagan huquq ijtimoiy munosabatlarni tartibga sola olmagan paytda vujudga kelgan. Yozilmagan

³ <https://oyina.uz/>

qonun o'rniga yozma qonun paydo bo'ladi. Jamiyat to'rtta yirik sohani o'z ichiga oladi: iqtisodiy, ma'naviy, ijtimoiy va siyosiy. Davlat siyosiy sohaga kiradi va uning o'zagi hisoblanadi. Davlat jamiyatdan vujudga kelib, jamiyatdan yuqori turadigan va ayni paytda u bilan o'zaro munosabatda bo'lgan mustaqil organga aylandi. Shuning uchun davlat va jamiyat tushunchalari ko'pincha sinonim hisoblangan. Masalan, Arastu davlat genezisini tahlil qilar ekan, "bir necha qishloqlardan tashkil topgan jamiyat butunlay tugallangan davlat bo'lib, u, aytish mumkinki, o'zini-o'zi to'liq ta'minlovchi holatga yetgan va hayot ehtiyojlari uchun vujudga kelgan, biroq bu davlatning o'zini-o'zi to'liq ta'minlovchi davlatdir. yaxshi hayotga erishish uchun mavjuddir."⁴

Davlat jamiyat taraqqiyotining ma'lum bir bosqichida vujudga kelganligi sababli u bilan o'zaro ta'sir qilmay qolmaydi. Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, bu o'zaro ta'sir juda murakkab bo'lib, jamiyat rivojlanishining murakkab va qarama-qarshi jarayonlarini aks ettiradi. Gap shundaki, shaxslar jamiyatda o'z manfaatlarini ko'zlab yashaydi va harakat qiladi, bu umumiy manfaatlarga doim ham to'g'ri kelmaydi. Bundan tashqari, jamiyatda o'z manfaatlariga ega bo'lgan turli sinflar mavjud. Jamiyat (ya'ni jamiyat) halok bo'lmasligi uchun esa barcha ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi siyosiy organ zarur. Bunday tartibga soluvchi sifatida davlat ishlaydi. Albatta, jamiyat bilan o'zaro aloqasiz ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishni tasavvur qilib bo'lmaydi.

Ijtimoiy sohada jamiyat va davlatning o'zaro ta'siri, birinchi navbatda, jamiyatning muhtoj a'zolariga davlat tomonidan muayyan yordam ko'rsatilishida namoyon bo'ladi. Bu yordam turli shakllarda taqdim etiladi: pensiyalar, ularni muntazam indeksatsiya qilish, nafaqaxo'rlar va nogironlar uchun imtiyozlar, bepul ta'lim va bepul dori-darmonlar, bepul uy-joy yoki ijtimoiy uy-joy bilan ta'minlash va hokazo.

Jamiyat va davlat o'rtasidagi munosabatlar doimo qarama-qarshi bo'lib kelgan. Barcha qarama-qarshiliklarning asosiy sababi shundaki, jamiyat ijtimoiy shaxs sifatida axloqqa, davlat esa siyosiy tizim sifatida manfaatlarga murojaat qiladi. Axloq va siyosat o'rtasidagi ziddiyat shundan kelib chiqadi. Siyosat va axloqning uyg'unligi haqida hali ham qizg'in bahs-munozaralar davom etayotgani bejiz emas. Bu savol birinchi marta N.Makiavelli tomonidan ochiq ko'tarildi. Italiyalik olim o'zining mashhur "Shahzoda" asarida va boshqa ko'plab asarlarida davlat turlari, boshqaruv shakllari, umuman davlat qurilishi masalalarini ko'rsatib bergan. Shu munosabat bilan suverenning siyosiy harakatlari diqqat markazida bo'ldi. U muammolarni o'ziga xos tarzda taqdim etadi, ko'p jihatdan boshqa mutafakkirlardan farq qiladi va uning qarashlari tanqidiy e'tiborni jalb qilishini tushunadi. Shunday bo'lsa-da, Makiavelli,

⁴ Aristotel. Asarlar: 4 jildda - M., 1984. - T. 4. - B. 378.

o‘zi aytganidek, xayoliy emas, balki haqiqiy haqiqatga ergashishga qaror qildi, chunki “odamlar qanday yashashi va qanday yashashi kerakligi o‘rtasidagi masofa shunchalik kattaki, kim haqiqatdan voz kechsa, o‘zi harakat qiladi. yaxshilik uchun emas, balki o‘z zarariga.” Bundan kelib chiqadiki, suveren hokimiyatni saqlab qolishni istasa, yaxshilikdan chetga chiqish qobiliyatiga ega bo‘lishi va ehtiyojga qarab bu mahoratdan foydalanishi kerak”.⁵

Muhokama va natijalar. Makiavelli siyosat va axloq bir-biriga to‘g‘ri kelmaydi, suveren uchun axloq emas, balki uning hokimiyatini mustahkamlaydigan, o‘z fuqarolarining hurmatini, dushmanlarining nafratini uyg‘otadigan va umuman davlatni mustahkamlashga xizmat qiladigan siyosat muhim deb hisoblaydi.

Veber siyosat va axloqni birlashtirmoqchi bo‘lganlar bilan bahslashadi. Siyosat, deb yozadi u, zo‘ravonlik bilan bog‘liq va axloqiy nuqtai nazardan, zo‘ravonlikni qabul qilib bo‘lmaydi. Shuning uchun zo‘ravonlikdan voz kechish siyosati olib borilishi kerak. Veber bu fikrga mutlaqo qo‘shilmaydi. Siyosatchi, deydi Veber, yovuzlikka zo‘ravonlik bilan qarshi turishi kerak, aks holda u yovuzlikning g‘alabasi uchun javobgar bo‘ladi. Demak, masala siyosatchining axloqiy tamoyillarga amal qilishi kerakligida emas, balki siyosatchi muhim siyosiy qarorlar qabul qilish uchun zarur bo‘lgan fazilatlarga egami yoki yo‘qligida. Axloqiy pozitsiyalar siyosatchining siyosiy voqelikka muvofiq harakat qilishiga to‘sqinlik qilmasligi kerak, deb qat’iy ishongan Veber. U ko‘pincha o‘zlarining axloqiy qoidalarini buzadigan axloqchilarni masxara qiladi. “Maqsadlar orqali vositalarni muqaddaslashga kelsak, bu erda umuman ishontirish etikasi muvaffaqiyatsizlikka uchraganga o‘xshaydi. Albatta, mantiqan u faqat axloqiy jihatdan xavfli vositalardan foydalanadigan barcha xatti-harakatlarni rad etish qobiliyatiga ega. To‘g‘ri, haqiqiy dunyoda biz qayta-qayta e’tiqod etikasi tarafdori to‘satdan chilik payg‘ambarga aylanib ketadigan misollar bilan duch kelamiz, masalan, hozirgi paytda “zo‘ravonlikka qarshi sevgi” ni targ‘ib qilayotganlar, keyingi lahzalarni chaqiradi. Zo‘ravonlik uchun - barchaning halokatiga olib keladigan so‘nggi zo‘ravonlik uchun, xuddi bizning harbiylarimiz har bir hujumda askarlarga aytganidek: bu hujum oxirgisi, u g‘alabaga va shuning uchun tinchlikka olib keladi. E’tiqod axloqini tan olgan kishi dunyoning axloqiy mantiqsizligiga dosh bera olmaydi.”

O‘zaro rivojlanish jarayonida davlatning jamiyatdan begonalashuvi sodir bo‘ladi. Jamiyatni onalik substrati sifatida qabul qilib, uning asosida vujudga kelgan davlat unda alohida rol o‘ynay boshlaydi, asta-sekin undan uzoqlashadi, o‘z mavjudligi va rivojlanish tendentsiyalariga ega bo‘ladi.

Davlat va jamiyat munosabatlarida yana bir katta muammo bor. Gap shundaki, o‘zaro rivojlanish jarayonida davlatning jamiyatdan begonalashuvi sodir bo‘ladi.

⁵ Макиавелли Н. Избр. оп. – М., 1982. – В. 345.

Jamiyatni onalik substrati sifatida qabul qilib, uning asosida vujudga kelgan davlat unda alohida rol o'ynay boshlaydi, asta-sekin undan uzoqlashadi, o'z mavjudligi va rivojlanish tendentsiyalariga ega bo'ladi. Marksizm nuqtai nazaridan "burjua davlati" ekspluatator ozchilikning kuchini ifodalaydi. Ushbu tendentsiya tarafdorlari sotsialistik tamoyillar asosida tashkil etilgan davlatning vujudga kelishi begonalashuvning ijtimoiy asoslarini yo'q qiladi, deb hisoblashadi. Garchi begonalashuvni butunlay yo'q qilish mumkin emasligi alohida ta'kidlangan. Bundan kelib chiqadiki, begonalashish muammosini faqat davlatning o'zini yo'q qilish bilan - yaratilgan fuqaroliksiz kommunistik boshqaruv sharoitida hal qilish mumkin. Hozirgi vaqtda jamiyat, Engelsning so'zlariga ko'ra, "butun davlat mashinasini u haqiqiy o'ringa ega bo'ladigan joyga yuboradi: antik buyumlar muzeyiga, aylanma g'ildirak va bronza bolta yoniga".

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, davlat ham, jamiyat ham ko'p qirrali va tarixan o'zgarib turadigan, ajralmas birlikda mavjud bo'lgan, ammo shunga qaramay bir-biriga nisbatan nisbiy mustaqillikka ega, deymiz. «Davlat» tushunchasi siyosiy tushunchadir, u siyosiy falsafaning o'zagini ifodalaydi; "Jamiyat" tushunchasi kengroq ma'noga ega bo'lib, hayotning barcha sohalarini, shu jumladan siyosiy sohani ham o'z ichiga oladi. Fuqarolik jamiyati va davlat o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishning turli usullarini, ya'ni: ma'muriy-buyruqbozlik, iqtisodiy, demokratik va boshqalarni kompleks qo'llash orqali ta'minlash mumkin.

Bugungi kunda davom etayotgan globallashuv jarayonlari munosabati bilan jamiyat va davlat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Ular davlat rolini pasaytirishga, uni faqat inson huquqlariga rioya qilish, demokratik tamoyillarni himoya qilish va hokazolar bilan kamaytirishga harakat qilmoqdalar. Lekin davlatga bunday munosabat allaqachon salbiy oqibatlarga olib keladi. Iqtisodiy sohada, masalan, rivojlanayotgan mamlakatlarda, davlatlar milliy iqtisodiyot bilan shug'ullanish imkoniyatidan samarali mahrum, chunki ularning o'zni transmilliy korporatsiyalar tomonidan to'ldirilgan. Natija ma'lum: aholining ko'pchiligining turmush darajasi keskin tushib ketdi. Bu barcha oqibatlarga olib keladigan ijtimoiy kataklizmlarni keltirib chiqaradi. Ma'naviy sohada davlat milliy madaniyatni saqlashga ko'maklashish imkoniyatidan mahrum. Millionlab odamlarning bir mamlakatdan ikkinchisiga ko'chib o'tishi milliy o'ziga xoslikning asta-sekin yo'qolishiga olib keladi. Bir so'z bilan aytganda, davlat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlardagi muvozanat buzildi. Va agar bu muvozanat tiklanmasa, insoniyat oldindan aytib bo'lmaydigan oqibatlarga duch kelishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://uz.wikipedia.org/>
2. Aristotel. Asarlar: 4 jildda - M., 1984. - T. 4. - B. 378.
3. Makiavelli, N. Izbr. op. – M., 1982. – B. 345.
4. <https://www.socionauki.ru/>
5. Hegel, G. V. F. Siyosiy asarlar. – M., 1978. – B. 152–153.
6. <https://oyina.uz/>

DIN SOTSIOMADANIY INSTITUT SIFATIDA

Xudoyberdiyeva Gulasal Bahodir qizi

xudoyberdiyevagulasal141@gmail.com

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va
adabiyoti universiteti Sotsiologiya yo'nalishi 2-kurs talabasi.*

Annotatsiya: Maqolada dinning sotsiomadaniy xususiyatlarini o'rganib u haqida muallif o'z qarashlarini bildirib tahlil qilgan. Din qadim zamonlardan beri insoniyat hayotining ajralmas qismi bo'lib kelgan. Din ijtimoiy munosabatlarni boshqaruvchi, qadriyatlarni shakllantiruvchi va jamiyatni birlashtiruvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: sotsial institut, din, ijtimoiy guruhlar, jamiyat, e'tiqod, iudaizm, buddaviylik, cherkov, ijtimoiy hayot.

Kirish: Ijtimoiy hayotning muhim jabhasi bo'lgan din va diniy etiqod masalasi Sotsiologiya fanining muhim obyektlaridan biri hisoblanadi. Sotsial jamiyat hayotini o'rganar ekan, shu hayotning muhim qismi bo'lgan va ayni paytda unga kuchli tasir o'tkazuvchi omil - din doimo uning diqqat markazida bo'lgan. Kont jamiyat taraqqiyotini davrlarga bo'lar ekan, asosiy mezonlardan biri sifatida dinga murojaat qiladi. uning fikricha, insoniyat o'z rivojida uch bosqichni bosib o'tadi. Bular jismoniy: teologik, metofizik va ilmiy qadamlar. Har uch bosqichda ham din muayyan rol o'ynaydi. Din o'ziga xos belgilarga ega: 1. Muayyan e'tiqod va ta'limotning harakati. Har bir din dunyoni o'z nazaricha izohlaydi va ishonuvchilarda belgilangan etiqod shakllanadi; 2. Marosim va rasm-rusumlar. Har bir din o'ziga xos marosim va rasm rusumlarga ega; 3. Diniy marosim va rasm-rusumlarning muayyan qismi faqat harakat jamoa bo'lib. Masalan, yahudiy va xristian dinida ibodatning asosiy qismi sinagogda va cherkovda bajariladi. Sotsial institut tushunchasisotsiologiya faniga huquqshunoslikdan o'tgan bo'lib, u lotincha "intitum" so'zidan olingan va sotsiologik adabiyotlarda muassasa, o'rnatish, belgilash hamda tartiblash kabi ma'nolarni ifodalaydi. Sotsial institutlar faoliyati tufayli kishilar, jamoalar, sotsial guruhlar va sotsial munosabatlarni amalga oshirdi.

Muhokama va natijalar. Din (arabcha:– "e'tiqod", "ishonch", "itoat") jamoat tomonidan shifrlangan qadimiy yozuvlar, mifologiya va rituallarga qat'iy amal qilingan holda bajariluvchi harakatlar to'plamidir; shuningdek, shaxsiy e'tiqod hamda mistik kechinmalardan iborat bo'lishi ham mumkin. "Din" atamasi ham jamoat e'tiqodiga oid shaxsiy amaliyotlarni, ham guruh tomonidan bajariluvchi rituallarga qo'llanadi. Din sotsiologiyasi- din-jamiyatmunosabatlarini, bu munosabatlar ortidan

kelib chiquvchi voqea-hodisalarni o'rganadi. Shu tufayli bu ilm sohasi ijtimoiy diniy muassasalarni, dinning davlat, xalq, oilaga nisbatan munosabatini, din sohasida yuzaga keluvchi ijtimoiy voqea-hodisalarni, turli din jamoalarining jamiyat bilan bo'lgan munosabatlarini asosiy mavzu sifatida tadqiq qiladi. Demak, din sotsiologiyasining mavzusi, jamiyatning asos shakllari va dinning tashqi ko'rinishlari bilan ijtimoiy jarayonlar, ularning tuzilish va qonunlaridan iborat.

“Din” so‘zini ba’zi hollarda “e’tiqod” ma’nosida ham qo‘llashadi, lekin bu doim o‘rinli emas, zero e’tiqod shaxsiy ishonchdan iboratdir, aslo ijtimoiy tizim emas.

Din – xudo yoki xudolar, g‘ayritabiiy kuchlar mavjudligiga ishonish. Din muayyan ta’limotlar, his-tuyg‘ular, toat-ibodatlar va diniy tashkilotlarning faoliyatlari orqali namoyon bo‘ladigan, olam, hayot yaratilishini tasavvur qilishning alohida tarzi, uni idrok etishning o‘ziga xos usuli. Dinning paydo bo‘lishi haqida yagona fikr yo‘q. Islom dini ta’limotiga ko‘ra, din – Alloh tomonidan o‘z payg‘ambarlari orqali bashariyat olamiga joriy etilajagi zarur bo‘lgan ilohiy qonunlardir. Tabiat va insonni yaratgan, ayni vaqtda insonga to‘g‘ri, haqiqiy hayot yo‘lini ko‘rsatadigan va o‘rgatadigan ilohiy qudratga ishonchni ifoda etadigan ta’limotdir.

Din dunyo, inson, mavjudotlarning kelib chiqishi, insonning yashashdan maqsadi kabi savollarga o‘zicha javob beradi. Dunyoviy ilm nuqtai nazaridan din kishilik jamiyati tarixiy taraqqiyotining ma’lum bosqichida paydo bo‘lgan ijtimoiy ong shakllaridan biri. Bu dunyoqarash jamiyatning ma’lum tarixiy davr va sharoitlaridagi talablari, ehtiyojlari asosida shakllanadi. Ulug‘ mutafakkir Abu Nasr Forobiy dinga falsafa bilan bir qatorda haqiqatga yetishishning 2 mustaqil usulidan biri sifatida qaragan. Forobiyning fikricha, falsafadagi masalalar isbotini payg‘ambarlar ramzlar shaklida bayon qilganlar. Dinga turlicha yondoshishni Beruniy, Ibn Sino, Umar Xayyomning ijtimoiy-falsafiy qarashlarida, Ibn Rushdning ikki haqiqat nazariyasida kuzatish mumkin. 18-asr fransuz faylasuflarining dinga bo‘lgan o‘ziga xos yondashuvlari, 19-asrda mifologik maktab (aka-uka Ya. Grim va V. Grim, M. Myuller), antropologik maktab (L. Feyerbax) va boshqa turli yo‘nalishlar paydo bo‘lgan bo‘lsa, XX-asrda dinni tadqiq qilish yuzasidan yana boshqacha qarash va nazariyalar (K. Yung, E. Dyurkgeym) vujudga keldi.

Din avvaliga ko‘pxudolik (poli-teistik), so‘ngra yakkaxudolik (monoteistik) ko‘rinishida bo‘lgan. Har bir din diniy dunyoqarash, diniy marosim, diniy tuyg‘u va sig‘inish ob‘yektlarini o‘z ichiga oladi. Har qanday jamiyatda din ma’lum ijtimoiy, ma’naviy va ruhiy vazifalarni bajaradi. Uning ijtimoiy hayotga ta’siri kuchlidir. Har bir din dindorlarini o‘z ta’limoti doirasida saqlashga harakat qiladi, o‘z qavmlari uchun tasalli beruvchi, ovutuvchilik vazifasini o‘taydi. Dinlar o‘z marosim va bayramlarining qavmlari tomonidan qat’iy tartibga amal qilgan holda bajarilishini shart qilib qo‘yadi, shuningdek, o‘z qavmlarining birligini, jamiyat va shaxsning o‘zaro aloqada bo‘lishini

ta'minlashga intiladi. Din insonga yashashdan maqsad, hayot mazmuni, bu dunyo va u dunyo masalalariga o'z munosabatini bildirib turadi. U umuminsoniy axloq me'yorlarini o'ziga singdirib, xulq-atvor qoidasiga aylantiradi. Madaniyat rivojiga katta ta'sir ko'rsatib, umuminsoniy va milliy qadriyatlarni saqlab qolish va avloddan-avlodga yetkazish ishiga yordam beradi.

Iudaizm ular ichida eng qadimiysi bo'lib, miloddan keyin ming oldin shakllangan. Bu din o'sha davrdagi dinlardan farqli o'laroq, yakka xudoni tan olardi. Milodning asrlarida yahudiylar dunyoning ko'p mamlakatlariga tarqalib ketdilar, lekin bir mamlakatda iudaizm rasmiy ravishda tan olinmadi. Ko'p mamlakatlarda bu din taqib ostiga olsin.

Xristianlik dastavval sekta ichida iudaizm tarkibiga keldi, Kichik Osiyo Yunoniston, Rimda tarqala Yunoniston. Imperatorning hozirda bu din imperiyasining rasmiy dini deb e'lon turgan R. Xristianlikning provaslaviye, katolisizm, protestantlik kabi bir necha tarmoq va oqimlari mavjud.

Islom dini eramizning VII asrida shakllandi, Bu dinning asosini 5 rukn tashkil qiladi. 1) Iymon; 2) Namoz; 3) Ro'za; 4) Zakot; 5) Haj. Islomda sunniylik va shia yo'nalishlari bo'lib, ular ham o'z chiqishi bir qator mazhablarga bo'linadi. Musulmon dini dunyoning 5 qitasida va barcha mamlakatlarda mavjud. Saudiya Arabistoni, Liviya, BAA, Iordaniya, Jazoir, Pokiston, eron kabi qator davlatlarda islom rasmiy rasmiy deb elon qilingan. Islom dinida ham mo'tadil va aqidaparast oqimlar mavjud.

Uch olamiy dindand tashqari buddaviylik, induizm, kunfuchilik kabi dinlar ham ko'p millionlik tarafdorlariga ega. Induizm eramizdan oldingi 4 ming yilliklarda shakllangan. Bu din tarafdorlari Hindistonda yashaydilar. Bu din odamlarning kastalarga bo'linishini ilohiy sabab bilan izohlaydi. Buddaviylik, kunfuchilik vaosizm dinlari uchun umumiy huquq, tarafdorlar xudoni e'tirof etmaydilar.

Buddaviylik era. avv. VI asrlarda Nepalda yashagan Sidxart Gautama talimotidan boshlanadi.

Xulosa. Din-sosiomadaniy institut sifatida o'zining ijtimoiy va madaniy hayotda muhim rol o'ynaydi. Ushbu rol turli madaniyatlar va jamiyatlarda turlicha bo'lishi mumkin, ammo umumiy jihatlari quyidagilardir:

1. Axloqiy Me'yorlar: Din ko'pincha axloqiy me'yorlar va qadriyatlarni belgilaydi. Ushbu me'yorlar jamiyat a'zolari uchun xulq-atvor qoidalarini belgilab beradi va ijtimoiy tartibni saqlashga yordam beradi.

2. Jamoaviy Birlik: Diniy marosimlar va an'analar odamlarni birlashtiradi va jamoaviy birdamlikni mustahkamlaydi. Masjid, cherkov yoki ibodatxonada jamoaviy ibodat qilish orqali odamlar o'zlarini katta bir jamoaning bir qismi sifatida his qiladilar.

3. Ta'lim va Tarbiya: Din ko'pincha ta'lim va tarbiya tizimlarining asosi hisoblanadi. Ko'plab madaniyatlarda diniy maktablar va ta'lim muassasalari diniy bilimlarni tarqatish va yoshlarni axloqiy jihatdan tarbiyalash bilan shug'ullanadi.

4. Madaniy Meros: Din madaniy merosni saqlash va avlodlarga yetkazishda muhim rol o'ynaydi. Diniy urf-odatlar, bayramlar va marosimlar madaniy merosning ajralmas qismi bo'lib, avloddan avlodga o'tib keladi.

5. Ijtimoiy Hamjihatlik: Diniy tashkilotlar ko'pincha xayriya ishlari, ijtimoiy yordam va qo'llab-quvvatlash xizmatlari bilan shug'ullanadi. Ular ijtimoiy adolatni ta'minlash va ijtimoiy muammolarni hal qilishda muhim rol o'ynaydi.

6. Identifikatsiya: Din odamlarning o'ziga xosligini aniqlashda yordam beradi. Diniy e'tiqodlar va amallar odamlarning kimligini belgilaydi va ularning hayot tarzini shakllantiradi.

7. Ijtimoiy Nazorat: Din ijtimoiy nazorat vositasi sifatida ham xizmat qiladi. U ijtimoiy me'yorlarga rioya qilishni ta'minlashda va ijtimoiy qoidabuzarliklarni oldini olishda yordam beradi.

8. An'ana va Innovatsiya: Din an'ana va innovatsiyani uyg'unlashtiradi. U bir tomondan qadimiy an'analarni saqlab qolishda, boshqa tomondan esa zamonaviy hayot talablari bilan moslashishda muhim rol o'ynaydi.

Dinning sosiomadaniy institut sifatidagi roli juda keng qamrovli va murakkabdir. U jamiyatning turli jihatlariga ta'sir ko'rsatadi va inson hayotining ko'plab sohalarida asosiy rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. B.A. Farfiyev Din sotsiologiyasi (o'quv qo'llanmasi.) TTIU-2018.-108-b
2. F.Abdurahmonov, Z.Abdurahmonova Din psixologiyasi T. O'zRFA - 2011.36
3. Ibragimovich, R. A. (2020). Measurement of personality type and its features. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(6).
4. Ivanov P.I, Zufarova M.E "Umumiy psixologiya" T. O'zFMJ.2018.-186-b
5. Narbekov A.V. Dinshunoslik asoslari (o'quv qo'llanmasi.) T.-2007.-15-b
6. Jiyanmuratova Gulnoz. Sotsiologiya tarixi. – T.: Innovatsiya-Ziyo, 2020. – 466
7. Gulnoz J., Bunyod N. Yoshlar ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish– ustuvor vazifa // Zamonaviy dunyoning ijtimoiy manzarasi va jamiyat tuzilmalari transformatsiyasi. – 2024. – T. 1. – №. 1.

НАФАQA YOSHIDAGI FUQAROLARNING MEHNAT FAOLIYATI

Xoliqova Zarifa*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat**o'zbek tili va adabiyoti**Universiteti o'zbek tili ta'limi fakulteti**sotsiologiya yo'nalishi 2-bosqich talabasi**zarifakholikova01@gmail.com*

Annotatsiya: Mazkur maqolada nafaqa yoshidagi fuqarolarning mehnat faoliyati¹ davom ettirishining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati² va dolzarbligi tahlil qilinadi. Xususan, ushbu yosh guruh vakillarining mehnat bozoridagi roli, ularning ishga joylashishdagi qiyinchiliklari, davlat va ish beruvchilar tomonidan ko'rsatiladigan qo'llab-quvvatlov mexanizmlari o'rganiladi. Shu bilan birga, nafaqa yoshidagi fuqarolarning mehnatga jalb etilishida ularga moslashuvchan ish grafigi, masofaviy ishlash imkoniyatlari va sog'lig'iga mos sharoitlar yaratish muhimligi ta'kidlanadi. Maqolada keltirilgan tahlil va tavsiyalar nafaqa yoshidagi fuqarolarning kasbiy tajribasidan samarali foydalanish orqali jamiyat va iqtisodiyot rivojiga hissa qo'shish yo'llarini belgilashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Nafaqa yoshidagi fuqarolar, mehnat faoliyati, ish bilan bandlik, mehnat bozori, kasbiy tajriba, moslashuvchan ish grafigi, ijtimoiy himoya³ nafaqadagi ishchilar, mehnatga bo'lgan talab, ijtimoiy-iqtisodiy omillar.

Kirish. Bugungi kunda nafaqa yoshidagi fuqarolar⁴ning mehnat faoliyati dolzarb va global miqyosdagi masalalardan biriga aylangan. Demografik o'zgarishlar, aholi qarishining tezlashuvi va o'rtacha umri uzayishi mehnat bozori strukturasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Nafaqa yoshidagi fuqarolarni mehnat faoliyatiga jalb qilish, ularning imkoniyatlarini oshirish, shuningdek, jamiyatda ularning mehnatga bo'lgan yondashuvini o'zgartirish iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlik⁵ni ta'minlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, rivojlangan mamlakatlar misolida, bu yoshdagi

¹ **Nafaqa yoshidagi fuqarolarning mehnat faoliyati** – Bu guruhdagi fuqarolar o'z kasbiy tajribasi va malakalarini mehnat bozorida davom ettirish imkoniyatiga ega. Ularning faol mehnat faoliyati jamiyatning iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shadi.

² **Ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyat** – Nafaqa yoshidagi fuqarolar iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ularning mehnat faoliyatidagi ishtiroki nafaqa yoshidagi fuqarolarga o'z ijtimoiy qadrini saqlab qolish imkonini beradi.

³ **Ijtimoiy himoya tizimi** – Nafaqa yoshidagi fuqarolarni qo'llab-quvvatlashda ijtimoiy himoya tizimi muhim ahamiyatga ega. Ularning huquqlari, sog'liqni saqlash va mehnat huquqlari himoya qilinishi kerak.

⁴ **Nafaqa yoshidagi fuqarolar** – Bu guruhdagi fuqarolar, odatda 60-65 yoshdan oshgan kishilarni anglatadi. Ular nafaqa olish huquqiga ega bo'lib, ko'plab mamlakatlarda ularning mehnat bozoridagi ishtiroki muammoli hisoblanadi.

⁵ **Ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlik** – Nafaqa yoshidagi fuqarolar o'zlarining kasbiy faoliyatlari orqali jamiyatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashga hissa qo'shadi. Shuningdek, ular ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda ham o'rni katta.

fuqarolar o'zlarining kasbiy malakalari, tajribasi va ishga bo'lgan yuqori mas'uliyati bilan mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lishi mumkin.

Shu bilan birga, nafaqa yoshidagi fuqarolarning mehnat faoliyatiga bo'lgan ehtiyojlari va imkoniyatlari ularning ijtimoiy, psixologik va jismoniy holatiga bevosita bog'liq. Boshqa yosh guruhlar bilan solishtirganda, nafaqadagi fuqarolarning mehnatga bo'lgan talabini qondirishda bir qator qiyinchiliklar mavjud. Ularning kasbiy faoliyatini davom ettirishda sog'liqni saqlash tizimi, yoshga moslashgan ish sharoitlari va mehnatga oid huquqlarni himoya qilish kabi masalalar dolzarb ahamiyatga ega. Shuningdek, jamiyatda nafaqadagi fuqarolarning mehnat bozoridagi o'rnini, iqtisodiy faoliyatdagi ulushi va ularning ijtimoiy integratsiyasi⁶ muhim ijtimoiy jarayon sifatida ko'rilmogda.

Maqolada nafaqa yoshidagi fuqarolarning mehnat faoliyatini davom ettirishdagi imkoniyatlari, mavjud cheklovlar va mehnat bozoridagi ishtirokinining samaradorligi o'rganiladi. Xususan, nafaqa yoshidagi ishchilar uchun moslashuvchan ish sharoitlari, masofaviy ishlash imkoniyatlari, ijtimoiy himoya tizimi va hukumat tomonidan taqdim etilayotgan qo'llab-quvvatlov mexanizmlarining samaradorligi tahlil qilinadi. Bundan tashqari, nafaqa yoshidagi fuqarolarni mehnat faoliyatiga jalb qilishning iqtisodiy samaradorligi va jamiyatning rivojlanishidagi roli bo'yicha amaliy tavsiyalar keltiriladi. Maqola nafaqa yoshidagi fuqarolarning mehnat bozoridagi o'rnini mustahkamlash, ularni ish bilan ta'minlashning yangi yo'llarini izlash va bu borada davlat siyosatini shakllantirishda qo'llanma sifatida xizmat qiladi.

Metod va materiallar. Tahliliy yondashuv, taqqoslash usuli, huquqiy va siyosiy hujjatlarni tahlil qilish, empirik ma'lumotlar, O'z Res mehnat kodeksi, avlat statistika qo'mitasining ma'lumotlari, ILO (Xalqaro mehnat tashkiloti), OECD (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti), BMT (Birlashgan Millatlar Tashkiloti), shaxsiy tadqiqotlar va maqolalar.

Muhokama va natijalar. Nafaqa yoshidagi fuqarolarning mehnat faoliyati: bugungi kunda nafaqa yoshidagi fuqarolarning mehnat faoliyati dolzarb va global miqyosdagi masalalardan biriga aylangan. Demografik o'zgarishlar, aholi qarishining tezlashuvi⁷ va o'rtacha umri uzayishi mehnat bozori strukturasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Nafaqa yoshidagi fuqarolarni mehnat faoliyatiga jalb qilish, ularning imkoniyatlarini oshirish, shuningdek, jamiyatda ularning mehnatga bo'lgan yondashuvini o'zgartirish iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash uchun muhim

⁶ **Ijtimoiy integratsiya** — bu jamiyatdagi turli guruhlarining o'zaro moslashishi va birlashuvi jarayoni bo'lib, fuqarolarning teng huquqliligini ta'minlashga qaratilgan. Bu jarayon jamiyatdagi barqarorlikni saqlash va ijtimoiy adolatni oshirishga yordam beradi.

⁷ **Aholi qarishining tezlashuvi** — Dunyo bo'ylab o'rtacha umrning uzayishi va aholi qarishining tezlashuvi nafaqa yoshidagi fuqarolarning mehnat faoliyatiga ta'sir ko'rsatmoqda. Bu holat, mehnat bozoridagi ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni yanada kuchaytiradi

ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, rivojlangan mamlakatlar misolida, bu yoshdagi fuqarolar o'zlarining kasbiy malakalari, tajribasi va ishga bo'lgan yuqori mas'uliyati bilan mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lishi mumkin.

Shu bilan birga, nafaqa yoshidagi fuqarolarning mehnat faoliyatiga bo'lgan ehtiyojlari va imkoniyatlari ularning ijtimoiy, psixologik va jismoniy holatiga bevosita bog'liq. Boshqa yosh guruhlari bilan solishtirganda, nafaqadagi fuqarolarning mehnatga bo'lgan talabini qondirishda bir qator qiyinchiliklar mavjud. Ularning kasbiy faoliyatini davom ettirishda sog'liqni saqlash tizimi, yoshga moslashgan ish sharoitlari va mehnatga oid huquqlarni himoya qilish kabi masalalar dolzarb ahamiyatga ega. Shuningdek, jamiyatda nafaqadagi fuqarolarning mehnat bozoridagi o'rni, iqtisodiy faoliyatdagi ulushi va ularning ijtimoiy integratsiyasi muhim ijtimoiy jarayon sifatida ko'rilmogda.

Maqolada nafaqa yoshidagi fuqarolarning mehnat faoliyatini davom ettirishdagi imkoniyatlari, mavjud cheklovlar va mehnat bozoridagi ishtirokining samaradorligi o'rganiladi. Xususan, nafaqa yoshidagi ishchilar uchun moslashuvchan ish sharoitlari, masofaviy ishlash imkoniyatlari, ijtimoiy himoya tizimi va hukumat tomonidan taqdim etilayotgan qo'llab-quvvatlov mexanizmlarining samaradorligi tahlil qilinadi. Bundan tashqari, nafaqa yoshidagi fuqarolarni mehnat faoliyatiga jalb qilishning iqtisodiy samaradorligi va jamiyatning rivojlanishidagi roli bo'yicha amaliy tavsiyalar keltiriladi. Maqola nafaqa yoshidagi fuqarolarning mehnat bozoridagi o'rni⁸ni mustahkamlash, ularni ish bilan ta'minlashning yangi yo'llarini izlash va bu borada davlat siyosatini shakllantirishda qo'llanma sifatida xizmat qiladi.

Zamonaviy jamiyatda aholi qarishining tezlashuvi va o'rtacha umri uzayishi nafaqa yoshidagi fuqarolarning mehnat faoliyati⁹ni davom ettirish masalasini dolzarb qiladi. Bu guruhdagi fuqarolarning kasbiy tajribasi va malakasi hali ham mehnat bozorida samarali ishlash imkoniyatini taqdim etadi, ammo, shu bilan birga, turli qiyinchiliklar va muammolarni ham keltirib chiqaradi. Nafaqa yoshidagi fuqarolarning ishga jalb etilishi, ularning ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikka qo'shgan hissasi, mehnat bozorining o'zgarishi, shuningdek, ular uchun moslashuvchan ish sharoitlari yaratish zarurati joriy siyosatning asosiy masalalaridan biriga aylanmogda.

1. Nafaqa yoshidagi fuqarolarning mehnat faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati. Nafaqa yoshidagi fuqarolarning mehnat faoliyati jamiyatda muhim ijtimoiy va iqtisodiy o'ringa ega. Birinchi navbatda, nafaqa yoshidagi fuqarolar o'zlarining kasbiy tajribasi va malakasini davom ettirish orqali ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalariga hissa qo'shadilar. Ularning iqtisodiy faoliyatda ishtirok etishi

⁸ **Mehnat bozoridagi o'rni** – Nafaqa yoshidagi fuqarolarning mehnat bozorida ishlash imkoniyatlari va ularning iqtisodiy o'rni.

⁹ **Mehnat faoliyati** – Fuqarolarning o'z kasbiy ishlarini davom ettirishi, mehnat bozorida ishtirok etishi.

iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga yordam beradi va ishchi kuchi taqchilligini bartaraf etishga xizmat qiladi. Nafaqa yoshidagi fuqarolarning faol mehnat faoliyati ularga jamiyatdagi o'zni va ijtimoiy qadrini saqlab qolishga imkon beradi. Bu yosh guruhidagi insonlar o'zining ilgari o'rgangan kasbiy bilimlarini, tajribasini va mutaxassisligini davom ettirish orqali yangi avlodlarga o'rnak bo'lishi mumkin.

2. **Nafaqa yoshidagi fuqarolarning mehnat bozoridagi ishtiroki.** Nafaqa yoshidagi fuqarolarning mehnat bozoridagi ishtiroki hali ham yaxshi imkoniyatlarga ega, lekin bu guruhning mehnat bozorida faoliyat yuritishi ba'zi qiyinchiliklarga duch keladi. Ularning mehnat faoliyatiga bo'lgan ehtiyojlari, asosan, yoshga mos sharoitlar, ishning turli shakllari va o'zlariga mos keladigan ish turlari bilan bog'liq. Ko'plab nafaqa yoshidagi ishchilar ¹⁰to'liq ish kuni ishlashni istamaydilar, ular uchun moslashuvchan va qisqaroq ish soatlari, masofaviy ishlash imkoniyatlari ko'proq jozibali bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, ish beruvchilarni nafaqa yoshidagi ishchilarni jalb qilishga undaydi.

3. **Nafaqa yoshidagi fuqarolar uchun moslashuvchan ish sharoitlari.** Nafaqa yoshidagi fuqarolar uchun mehnat bozorida moslashuvchan sharoitlar yaratish — bu nafaqa yoshidagi fuqaro va jamiyat o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlashning muhim omili hisoblanadi. Masofaviy ishlash, qisqaroq ish soatlari, o'zgartirilgan ish joylari nafaqa yoshidagi fuqarolarga o'z kasbiy faoliyatini davom ettirish imkoniyatini yaratadi. Bu imkoniyatlar ularning sog'lig'ini hisobga olib, ish joyida kamroq yengilmaslik va stressdan qochish imkonini beradi. Shuningdek, nafaqa yoshidagi fuqarolar uchun mehnat bozoridagi imkoniyatlar yanada ochilishi kerak, bu ularga yanada moslashuvchan va qulay sharoitlar yaratishga yordam beradi.

4. **Ijtimoiy himoya tizimi va nafaqa yoshidagi fuqarolar.** Nafaqa yoshidagi fuqarolarni mehnat faoliyatiga jalb qilishda ijtimoiy himoya tizimi muhim rol o'ynaydi. Jamiyatda bu yosh guruhining o'z huquqlari va manfaatlarini himoya qilish, sog'liqni saqlash va mehnatga oid siyosatni shakllantirish zarurati bor. Nafaqadagi fuqarolarning ko'pchiligi ko'pincha o'z sog'lig'iga bog'liq muammolarni hal qilish uchun qo'shimcha ish qilishga majbur bo'ladi, bu esa ularning jamiyatga qo'shgan hissasini oshiradi. Shuningdek, nafaqa yoshidagi fuqarolarni ijtimoiy himoya tizimi orqali qo'llab-quvvatlash jamiyatda ijtimoiy barqarorlik¹¹ni ta'minlash va iqtisodiy rivojlanishga yordam beradi.

5. **Hukumat va davlat siyosati.** Nafaqa yoshidagi fuqarolarni mehnat bozoriga jalb qilishda davlat va hukumat siyosati muhim ahamiyatga ega.

¹⁰ **Nafaqa yoshidagi ishchilar** — Mehnat bozorida ishlashni davom ettirayotgan 60 yoshdan katta fuqarolar.

¹¹ **Ijtimoiy barqarorlik** — Jamiyatda ijtimoiy himoya tizimining barqarorligi, fuqarolarning ijtimoiy huquqlarining saqlanishi.

Davlat tomonidan taqdim etilgan qo'llab-quvvatlov mexanizmlari, xususan, pensiya tizimi, tibbiy yordam va mehnat huquqlarini himoya qilish tizimi nafaqa yoshidagi fuqarolarni ish bilan ta'minlash va ularni mehnat bozorida faol ishtirok etishga rag'batlantiradi. Davlat tomonidan taqdim etilgan imtiyozlar va qo'llab-quvvatlash fuqarolarni o'z salomatligini saqlab qolishga yordam beradi va ularning ijtimoiy faolligini oshiradi. Nafaqa yoshidagi fuqarolarga nisbatan mehnat qonunchiligi va huquqiy himoya tizimi¹²ni mustahkamlash jamiyatning barcha qatlamlari uchun ijobiy natijalarga olib keladi.

1. Yosh guruhlari o'rtasidagi farqlar: Nafaqa yoshidagi fuqarolarni boshqa yosh guruhlari bilan solishtirish, ularning mehnat bozoridagi o'rnini yanada aniqroq ko'rsatishi mumkin. Masalan, 30-40 yoshdagi fuqarolar bilan nafaqa yoshidagi fuqarolarni mehnat bozorida qanday farqlar borligi, bu farqlarning iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlarini.

2. Mehnat faoliyati va sog'liqni saqlash masalalari: Nafaqa yoshidagi fuqarolarning sog'ligi ularning mehnat faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Biroq maqolada bu aspekt unchalik yoritilmagan. Nafaqa yoshidagi fuqarolar uchun sog'liqni saqlash tizimi va ish sharoitlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik haqida ko'proq ma'lumot kiritilishi kerak.

3. Nafaqa yoshidagi fuqarolar uchun maxsus dasturlar: Ko'p hollarda davlat nafaqa yoshidagi fuqarolarni mehnat bozorida qo'llab-quvvatlash uchun maxsus dasturlar va treninglarni taklif qiladi. Bu masala maqolada o'rganilmagan, lekin nafaqa yoshidagi fuqarolarni ishga qayta jalb qilish uchun maxsus malaka oshirish yoki ta'lim dasturlari haqida to'liqroq ma'lumot berilishi mumkin.

4. Ijtimoiy himoya va nafaqa yoshidagi fuqarolar: Maqolada nafaqa yoshidagi fuqarolarni ijtimoiy himoya qilishda hukumat va davlat roli haqida gapirilgan, lekin bu ijtimoiy himoyaning moliyaviy va huquqiy jihatlari haqida chuqurroq tahlil kerak edi. Nafaqa yoshidagi fuqarolarni ishga jalb qilish va ularning huquqlarini himoya qilishga oid qonunlar va qo'llaniladigan siyosatlar haqida ko'proq ma'lumot kiritish lozim e

Xulosa. Nafaqa yoshidagi fuqarolarning mehnat faoliyatini rivojlantirish uchun quyidagi tavsiyalarni kiritish mumkin:

1. Nafaqa yoshidagi fuqarolar uchun moslashuvchan ish sharoitlarini yaratish.
2. Masofaviy ishlash imkoniyatlarini kengaytirish.
3. Sog'liqni saqlash tizimi va ijtimoiy himoya mexanizmlarini kuchaytirish.
4. Hukumat tomonidan qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish siyosatini kuchaytirish.

¹² **Huquqiy himoya tizimi** — bu fuqarolarning huquqlarini himoya qilish va adolatni ta'minlashga qaratilgan qonunlar va institutlar majmui. U fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qiladi.

5. Mehnat bozorida nafaqa yoshidagi fuqarolarning rolini oshirish uchun maxsus ta'lim va malaka oshirish dasturlarini ishlab chiqish.

Nafaqa yoshidagi fuqarolarning mehnat faoliyatini davom ettirish mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga katta hissa qo'shishi mumkin. Bu nafaqa yoshidagi fuqarolarni mehnat bozorida faol ishtirok etishga rag'batlantirish, ularning huquqlarini himoya qilish va ularga mos ish sharoitlari yaratish orqali amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. Toshkent, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari. "Aholining mehnat bozori ko'rsatkichlari", 2022 yilgi hisobot.
3. Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO). "Yoshga moslashgan ish sharoitlari bo'yicha tavsiyalar", 2021 yil.
4. OECD. "Aholining qarishi va mehnat bozori o'zgarishlari", Parij, 2020.
5. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT). "Global demografik o'zgarishlar va iqtisodiy oqibatlar", Nyu-York, 2021.
6. Dunyo Banki. "Aholining qarishi va iqtisodiyotga ta'siri", Vashington, 2019.
7. N. Karimov. "Nafaqa yoshidagi fuqarolarning mehnat bozoridagi roli", Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti ilmiy jurnali, 2022 yil.
8. A. Ismoilova. "Moslashuvchan ish sharoitlari va ijtimoiy himoya tizimi", "Iqtisodiyot va innovatsiyalar" jurnali, 2021 yil.
9. X. Rahmonov. "O'zbekistonning mehnat bozorida ijtimoiy guruhlarining o'rni", Toshkent, 2020.
10. T. Qodirova. "Nafaqa yoshidagi ishchilarning iqtisodiy faolligi", O'zbekiston Milliy universiteti ilmiy nashrlari, 2023 yil.

SOTSIOLOGIK TADQIQOT METODOLOGIYASINING MOHIYATI

Xoliqova Zarifa

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat

o'zbek tili va adabiyoti

Universiteti o'zbek tili ta'limi fakulteti

sotsiologiya yo'nalishi 2-bosqich talabasi

zarifakholikova01@gmail.com

Annotatsiya: "Sotsiologik tadqiqotlar metodologiyasi" Ushbu maqolada sotsiologik tadqiqotlarning nazariy va amaliy asoslari, tadqiqot jarayonining bosqichlari hamda asosiy usullari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi ijtimoiy hodisalar¹ va jarayonlarni o'rganishdan iborat bo'lib, bu jarayon ilmiy metodologiya orqali amalga oshiriladi. Maqolada so'rov, kuzatuv, eksperiment² va hujjatlarni tahlil qilish kabi asosiy tadqiqot usullari tushuntirilgan. Shuningdek, pozitivistik, fenomenologik va konstruktivistik yondashuvlarning metodologik o'rni yoritilgan. Ushbu maqola sotsiologiya sohasida ilmiy tadqiqot olib borayotgan mutaxassislar va talabalar uchun foydali bo'lib, zamonaviy sotsiologik metodologiyaning nazariy va amaliy ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Sotsiologik tadqiqot, metodologiya, ijtimoiy jarayonlar, so'rov usuli, kuzatuv usuli, eksperiment, hujjatlarni tahlil qilish, pozitivistik yondashuv, fenomenologik yondashuv, konstruktivistik yondashuv, ijtimoiy muammolar, ilmiy usullar, tadqiqot bosqichlari.

Kirish. Jamiyatning rivojlanishi va ijtimoiy jarayonlarni chuqur anglash uchun ilmiy yondashuv muhim ahamiyatga ega. Sotsiologik tadqiqotlar inson faoliyatining turli sohalarida yuzaga keladigan ijtimoiy hodisalar, muammolar va munosabatlarni o'rganish orqali bu jarayonlarni aniqlash va tushuntirishga yordam beradi. Ushbu tadqiqotlarning samaradorligi esa to'g'ri tanlangan metodologiya³ ga bog'liq.

Sotsiologik tadqiqotlar metodologiyasi tadqiqot olib borishning nazariy asoslari va amaliy usullarini o'z ichiga oladi. Bu metodologiya jamiyatning murakkab tuzilishi va dinamikasini tahlil qilishda muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida

¹ **Ijtimoiy hodisalar** — jamiyatdagi odamlar o'rtasidagi aloqalar va o'zgarishlarni aks ettiruvchi voqealar yoki jarayonlardir. Ular jamiyatning turli sohalarida sodir bo'ladi.

² **Eksperiment** — ilmiy yoki amaliy tadqiqotda natijalarni aniqlash yoki tasdiqlash maqsadida, shartli sharoitlarda bajariladigan nazoratli sinovdir. Eksperimentda o'zgaruvchilarni boshqarish va natijalarni o'lchash orqali kuzatuvlar amalga oshiriladi.

³ **Metodologiya** — ilmiy tadqiqotlar yoki amaliy ishlarni olib borishda qo'llaniladigan usul va tamoyillar to'plami. Bu bilim sohasining o'ziga xos usullarini, metodlarini va texnikalarini o'z ichiga oladi, shuningdek, maqsadga erishish uchun qanday yo'l tutish kerakligini belgilaydi.

qo'llaniladigan usullar – so'rov, kuzatuv, eksperiment va hujjatlarni tahlil qilish – ijtimoiy hodisalarning chuqur va tizimli o'rganilishini ta'minlaydi.

Ushbu maqola sotsiologik tadqiqotlarning metodologik tamoyillarini yoritib, ularning ilmiy va amaliy ahamiyatini ko'rsatishga qaratilgan. Metodologiyaning nazariy asoslari, usullari va ularni qo'llashdagi asosiy bosqichlar haqida umumiy tushunchalar beriladi. Bu kirish qismi sotsiologik tadqiqotlarni amalga oshirish jarayonida metodologiyaning rolini tushunishga zamin yaratadi.

Metod va materiallar. Kuzatuv jadvallari, arxiv materiallari, ommaviy axborot vositalari ma'lumotlari, Statistik ma'lumotlar, onlayn resurslar va texnologiyalar, sun'iy intellekt va mashinaviy o'qitish, Metodologik yondashuvlar, metodologik yondashuvlar, fenomenologik yondashuv.

Muhokama va natijalar. Sotsiologik tadqiqotlar metodologiyasi: Sotsiologiya ijtimoiy hayot⁴ni o'rganish va tahlil qilishga qaratilgan fan bo'lib, uning tadqiqot usullari jamiyatni chuqur tushunishga xizmat qiladi. Sotsiologik tadqiqotlar metodologiyasi esa ushbu tadqiqotlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan tamoyillar, qoidalar va usullarning majmuasidir. Ushbu maqolada sotsiologik tadqiqotlarning asosiy bosqichlari, usullari va metodologik yondashuvlari haqida so'z yuritamiz.

I. Sotsiologik tadqiqotlarning maqsadi va bosqichlari: Sotsiologik tadqiqotlarning asosiy maqsadi ijtimoiy hodisalar, jarayonlar va munosabatlarning mohiyatini ochib berishdir. Har qanday sotsiologik tadqiqot quyidagi asosiy bosqichlardan iborat:

1. Tadqiqot mavzusini aniqlash – muammoning dolzarbligi va uning ilmiy ahamiyati belgilanadi.
2. Hipoteza⁵ ishlab chiqish – tadqiqotda tekshiriladigan taxminlar ilgari suriladi.
3. Tadqiqot uslubini tanlash – ma'lumot yig'ish va tahlil qilish usullari belgilanadi.
4. Ma'lumot yig'ish – so'rovnomalar, intervyular yoki kuzatuvlar yordamida axborot to'planadi.
5. Ma'lumotlarni tahlil qilish va xulosa chiqarish – to'plangan ma'lumotlar statistik va mantiqiy tahlil qilinib, ilmiy xulosalar beriladi.

II. Sotsiologik tadqiqot usullari

Sotsiologiyada turli xil tadqiqot usullari qo'llaniladi. Ularning eng muhimlari quyidagilardir:

⁴ **Ijtimoiy hayot** — odamlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar, jamiyatdagi turli ijtimoiy guruhlar va tizimlarning faoliyati. U shaxslar, oilalar, jamoalar va keng jamiyat o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy hayotning asosiy jihatlari: mehnat, ta'lim, madaniyat, axloq, siyosat va diniy faoliyatlar.

⁵ **Hipoteza** — ilmiy tadqiqotda tekshirilishi yoki isbotlanishi kerak bo'lgan, ilgari surilgan taxmin yoki farazdir. U bilimni kengaytirish yoki yangi bilimlarni olish uchun muayyan sharoitlarda qanday natija kutilayotganini ifodalaydi. Hipoteza tajriba yoki kuzatuvlar yordamida sinovdan o'tkaziladi.

a) So'rov (survey): So'rov eng keng tarqalgan tadqiqot usullaridan biri bo'lib, ma'lumotlarni yig'ish uchun so'rovnoma yoki anketalar ishlatiladi. Ushbu usulda respondent⁶larning fikr va qarashlari to'g'ridan-to'g'ri o'rganiladi.

b) Kuzatuv usuli hodisalar va jarayonlarni to'g'ridan-to'g'ri kuzatish orqali amalga oshiriladi. U strukturalangan (oldindan belgilangan mezonlar bo'yicha) va strukturalanmagan shaklda bo'lishi mumkin.

c) Eksperiment nazorat qilinadigan sharoitlarda o'tkazilib, ijtimoiy jarayonlarning sabab-oqibat aloqalarini aniqlashga xizmat qiladi.

d) Hujjatlarni tahlil qilish: Arxiv materiallari, ommaviy axborot vositalari ma'lumotlari va boshqa yozma manbalarni o'rganish sotsiologik tahlilning muhim qismidir.

III. Metodologik yondashuvlar: Sotsiologiyada tadqiqotlar metodologiyasini tanlashda turli yondashuvlar mavjud: Pozitivistik yondashuv ⁷ – jamiyatni tabiat qonunlariga o'xshash qonuniyatlar orqali tushuntirishga intiladi. Fenomenologik yondashuv – odamlarning subyektiv tajribalarini, hissiyotlari va ma'nolarini o'rganishga e'tibor qaratadi. Konstruktivistik yondashuv – ijtimoiy haqiqat odamlar tomonidan quriladi degan g'oyani ilgari suradi.

IV. Tadqiqotlarning ahamiyati.

Sotsiologik tadqiqotlar orqali:

Ijtimoiy muammolarni aniqlash va tahlil qilish;

Davlat siyosatini rejalashtirish; Ijtimoiy institut⁸lar faoliyatini optimallashtirishga oid takliflar ishlab chiqish mumkin.

1. Sotsiologik tadqiqot turlari. Sotsiologik tadqiqotlar maqsad, mazmun va ko'lamiga qarab bir necha turga bo'linadi:

Fundamental tadqiqotlar – nazariy bilimlarni chuqurlashtirishga qaratilgan.

Amaliy tadqiqotlar – aniq muammolarni hal qilish uchun olib boriladi.

Tavsifiy tadqiqotlar – ijtimoiy hodisalarni tavsiflash va ularning holatini aniqlashga yo'naltirilgan.

Tahliliy tadqiqotlar – ijtimoiy jarayonlarning sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashga qaratilgan.

⁶ **Respondent** — tadqiqot yoki so'rovnoma davomida savollarga javob beradigan shaxs. Bu atama ijtimoiy, psixologik, iqtisodiy yoki boshqa sohalaridagi tadqiqotlarda ishtirok etadigan kishi uchun qo'llaniladi. Respondentlar tadqiqotchilarga ma'lumotlar taqdim etadi, bu esa tahlil va xulosalar chiqarishda asos bo'ladi.

⁷ **Pozitivistik yondashuv** — ilmiy tadqiqotlarda faqat ob'ektiv ravishda o'lchanadigan va kuzatiladigan ma'lumotlarga asoslanadigan yondashuv. Bu yondashuv ilm-fan metodologiyasida nazariy taxminlardan ko'ra empirik, ya'ni tajriba va kuzatuvlar orqali olingan ma'lumotlarga ustuvor ahamiyat beradi.

⁸ **Ijtimoiy institut** — jamiyatda odamlar o'rtasidagi aloqalar va o'zaro munosabatlarni tartibga soladigan, ma'lum bir maqsadga xizmat qiladigan tizim yoki tuzilma. Ijtimoiy institutlar odatda jamiyatning muhim sohalarini (masalan, ta'lim, din, siyosat, iqtisodiyot) boshqarish va tartibga solish bilan shug'ullanadi. Ular jamiyatning barqarorligini ta'minlash, qadriyatlar va normalarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

2. Tadqiqot dizayni va rejalashtirish. Tadqiqotni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun to'g'ri rejalashtirish zarur. Tadqiqot dizayni ⁹quyidagi asosiy elementlarni o'z ichiga oladi:

- Tadqiqotning maqsadi va vazifalarini aniqlash.
 - Ma'lumot yig'ish usullari va vositalarini tanlash.
 - Tanlanma (sample) tuzish – tadqiqot uchun respondentlar yoki ob'ektlarni tanlash mezonlarini belgilash.
 - Tadqiqot uchun resurslarni (vaqt, moliya va inson resurslari) taqsimlash.
3. Tanlanma va uning ahamiyati Tanlanma tadqiqotning natijalari ishonchliligini belgilovchi muhim omil hisoblanadi.

Tasodifiy tanlanma – har bir respondent teng imkoniyatga ega bo'lgan holat.

Kvotalangan tanlanma – aholi tarkibining muayyan xususiyatlariga ko'ra tanlash.

Tizimli tanlanma – ma'lum qoidalarga ko'ra ob'ektlarni tanlash.

Tanlanma hajmini aniqlashda statistika usullari qo'llaniladi, bu esa natijalarning umumlashuv darajasini oshiradi.

4. Sotsiologik tadqiqotlarda ma'lumot yig'ish vositalari. Sotsiologik tadqiqotlar samaradorligi foydalaniladigan ma'lumot yig'ish vositalariga bog'liq:

Anketalar – standart savollarni o'z ichiga oluvchi shakllar.

- Intervyular – tuzilgan, yarim tuzilgan yoki erkin shaklda amalga oshiriladi.
- Kuzatuv jadvallari – kuzatuv jarayonida axborotni tizimli yig'ishga yordam beradi.

- Hujjat tahlili formasi ¹⁰– yozma va vizual materiallarni o'rganishda qo'llaniladi.

5. Ma'lumotlarni tahlil qilish usullari. Tadqiqot natijalarini tahlil qilish tadqiqotning oxirgi va eng muhim bosqichi hisoblanadi. Quyidagi usullar qo'llaniladi:

- Deskriptiv statistika – olingan ma'lumotlarni tavsiflash va xulosa chiqarish.
- Korrelyatsion tahlil – o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlik darajasini aniqlash.
- Regressiya tahlili – sabab-oqibat aloqalarini o'rganish.
- Kontent tahlil – matnli, vizual yoki boshqa turdagi ma'lumotlarni semantik tahlil qilish.

6. Sotsiologik tadqiqotlarning etika masalalari. Sotsiologik tadqiqotlar amalga oshirilganda quyidagi etika qoidalariga rioya qilish zarur:

- Respondentlarning shaxsiy ma'lumotlarini maxfiy saqlash.
- Tadqiqotning ixtiyoriylik tamoyiliga asoslanishi.
- Tadqiqot natijalarini adolatli va haqqoniy ko'rsatish.

⁹ **Tadqiqot dizayni** — ilmiy tadqiqotni o'tkazish uchun rejalashtirilgan usullar va strategiyalar to'plamidir. U tadqiqot maqsadlariga erishish uchun ma'lumot yig'ish, tahlil qilish va natijalar chiqarish jarayonlarini belgilaydi. Asosiy turlari: eksperimental, tavsiflovchi, korrelyatsion, kvalitatif va miqdoriy dizaynlar.

¹⁰ **Hujjat tahlili formasi** — hujjatni tizimli ravishda baholash uchun ishlatiladigan shakldir.

- Respondentlarga zarar yetkazmaslik.

7. Sotsiologik tadqiqotlarda zamonaviy texnologiyalar.

Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar sotsiologik tadqiqotlarni o'tkazishda katta rol o'ynaydi:

- Onlayn so'rovlar va intervyular.

- Big Data (katta ma'lumotlar) asosida tahlil.

- Ijtimoiy tarmoqlarda ma'lumot yig'ish va tahlil qilish.

- Sun'iy intellekt va mashinaviy o'qitish usullari yordamida prognozlash.

Xulosa. Sotsiologik tadqiqotlar metodologiyasi jamiyatni ilmiy asosda o'rganish uchun mustahkam poydevor hisoblanadi. To'g'ri tanlangan usullar va yondashuvlar tadqiqotning samaradorligini ta'minlab, jamiyatni yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.

Shu sababli, metodologiya ilmiy izlanishlarning eng muhim komponenti sifatida alohida o'rinni egallaydi. Maqolaga qo'shimcha ravishda, yuqoridagi ma'lumotlar sotsiologik tadqiqotlar metodologiyasining barcha muhim jihatlarini kengroq yoritishga yordam beradi. Bu esa tadqiqot jarayonining murakkabligi va ijtimoiy haqiqatni o'rganishdagi ahamiyatini yanada chuqurroq

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bryman, A. (2016). Social Research Methods. Oxford University Press.
2. Neuman, W. L. (2014). Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches. Pearson Education.
3. Babbie, E. (2017). The Practice of Social Research. Cengage Learning.
4. Creswell, J. W. (2014). Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. Sage Publications.
5. Giddens, A., Duneier, M., Appelbaum, R. P., & Carr, D. (2017). Introduction to Sociology. Pearson Education.
6. Silverman, D. (2016). Qualitative Research. Sage Publications.
7. Patton, M. Q. (2002). Qualitative Research and Evaluation Methods (3rd ed.). Sage Publications.
8. Flick, U. (2014). An Introduction to Qualitative Research. Sage Publications.
9. Yin, R. K. (2014). Case Study Research: Design and Methods (5th ed.). SAGE Publications.
10. O'zbekiston Respublikasi Ijtimoiy Tahlil Markazi (2022). Ijtimoiy muammolar va jamiyatdagi o'zgarishlar: Sotsiologik tadqiqotlar. Ijtimoiy Tahlil Markazi.

О‘ЗBEKISTONDA “IJTIMOIY FIKR” JAMOATCHILIK FIKRINI O‘RGANISH MARKAZINING FAOLIYATI HAQIDA

Suvonqulova Gulnoza

suvonqulovagulnoza05@gmail.com

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va
adabiyoti universiteti Sotsiologiya yo‘nalishi 2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: "Ijtimoiy fikr" jamoatchilik fikrini o‘rganish markazi O‘zbekistonda davlat siyosati va jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarga doir turli so‘rovlar, tahlillar va tadqiqotlar olib boradi. Markazning asosiy faoliyati ommaviy so‘rovlar, interv'yu, anketalar va boshqa metodologik usullar orqali jamiyatdagi asosiy tendensiyalarni aniqlashdan iborat. Jamiyatning siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy masalalarga bo‘lgan munosabatini o‘rganish, xalq fikrini shakllantirishda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Markaz tomonidan olib borilgan tahlillar va so‘rovlar natijalari davlat idoralariga, shuningdek, boshqa ijtimoiy institutlarga samarali qarorlar qabul qilishda yordam beradi. Markaz shuningdek, ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy islohotlar jarayonida jamoatchilikning ehtiyojlari va talablarini aniqlash, ularni qondirish yo‘llarini taklif etishda muhim rol o‘ynaydi. Markazning faoliyati davlat siyosatini ijtimoiy yondashuvga asoslangan holda shakllantirishda va jamiyatni demokratik tarzda rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Ijtimoiy fikr, Jamoatchilik fikrini o‘rganish, Ommaviy so‘rovlar, Siyosiy tahlil, Jamiyat, Fuqarolar ishtiroki, Tavsiyalar, Islohotlar, Tahliliy hisobotlar, O‘zbekiston, Ijtimoiy ehtiyojlar:

Kirish. O‘zbekistonda "Ijtimoiy fikr" jamoatchilik fikrini o‘rganish markazi 2000-yillardan boshlab faoliyat yuritib kelmoqda. Markaz O‘zbekiston Respublikasi hukumatining va boshqa tashkilotlarning jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarga oid fikrlarni aniqlash va tahlil qilish zaruratidan kelib chiqqan holda tashkil etilgan. Markazning asosiy maqsadi jamoatchilik fikrini o‘rganish, davlat siyosatiga bo‘lgan munosabatlarni tahlil qilish va bu borada tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir. Markaz shu orqali jamiyatda yuzaga kelgan turli ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy masalalar bo‘yicha odamlarning fikrini bilib, davlat va jamiyat o‘rtasida samarali muloqotning yo‘lini ochadi. Bu jarayon orqali amalga oshirilgan tahlillar jamiyatning umumiy rivojlanish yo‘nalishlari va kelajakdagi o‘zgarishlarni aniqlashga yordam beradi.

Ijtimoiy fikr ¹— bu jamiyat a'zolarining turli ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa sohalardagi hodisalarga bo'lgan umumiy qarashlari, munosabatlari, va fikrlaridir. U o'zida jamiyatdagi odamlarning his-tuyg'ulari, ehtiyojlari, qadriyatlari, qarashlari, ijtimoiy muammolarga bo'lgan munosabatlarini aks ettiradi. Ijtimoiy fikr jamiyatning turli qatlamlarida shakllanadi va bu fikrlar o'zgarib turadi, chunki jamiyatdagi ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy holatlar doimiy ravishda rivojlanib boradi.

Ijtimoiy fikrning o'zgarishiga ko'plab omillar ta'sir qiladi, jumladan:

Siyosiy o'zgarishlar: Yangi siyosiy qarorlar, islohotlar yoki siyosiy tizimdagi o'zgarishlar ijtimoiy fikrni shakllantiradi.

Iqtisodiy holat: Iqtisodiy inqirozlar, o'sish yoki kamolot davri, ish o'rinlari va moliyaviy sharoitlar jamiyat a'zolarining fikrini o'zgartirishi mumkin.

Madaniy va ta'limiy omillar: Ta'lim olish imkoniyatlari, madaniy qadriyatlar va ommaviy axborot vositalarining ta'siri ijtimoiy fikrga ta'sir ko'rsatadi.

Demografik o'zgarishlar: Aholi tarkibidagi o'zgarishlar (masalan, yoshlar sonining ortishi yoki keksa avlodning ko'payishi) ijtimoiy fikrning o'zgarishiga sabab bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy fikrning tarkibi.

1. Kognitiv komponent: Bu jamiyat a'zolarining turli voqealar, siyosiy yoki iqtisodiy hodisalar haqida qanday ma'lumotlarga ega ekanligini, ularni qanday tushunishini o'z ichiga oladi. Masalan, jamiyat a'zolari qaysi siyosiy partiyalarni qo'llab-quvvatlaydi yoki iqtisodiy islohotlarga qanday munosabatda ekanliklarini ko'rsatadi.

2. Emotsional komponent: Ijtimoiy fikrda odamlarning hodisalarga bo'lgan his-tuyg'ulari aks etadi. Bu, masalan, odamlarning siyosiy yoki ijtimoiy voqealarga nisbatan bo'lgan ishonch, qo'rquv, umid yoki norozilik kabi his-tuyg'ularini o'z ichiga oladi.

3. Maqsadli komponent: Jamiyatning ijtimoiy, siyosiy yoki iqtisodiy tizimdagi ehtiyojlarini, talablarini va istaklarini ifodalaydi. Bu, odatda, jamiyat a'zolarining o'zgarishlarni qo'llab-quvvatlashga yoki qarshi chiqishga tayyor ekanligini ko'rsatadi.

Ijtimoiy fikrning shakllanishi.

Ijtimoiy fikr turli ijtimoiy guruhlar, ommaviy axborot vositalari, davlat siyosati va boshqa omillar orqali shakllanadi. Unga ommaviy so'rovlar, tahlillar, anketalar, ijtimoiy tadqiqotlar va boshqa metodlar orqali tahlil qilinadi.

Markazlar va ijtimoiy tadqiqot institutlari ijtimoiy fikrni o'rganish orqali jamiyatdagi qaysi sohalarda o'zgarishlar va rivojlanishlar kerakligini aniqlashga

¹ Ijtimoiy fikr-bu jamiyat a'zolarining ijtimoiy,siyosiy,iqtisodiy va madaniy masalalarga bo'lgan fikrla,qarashlar va munosabatlarning yig'indisidir.

yordam beradi. Ijtimoiy fikrni o'rganish davlat siyosatini shakllantirishda va ijtimoiy islohotlarni amalga oshirishda muhim vosita hisoblanadi.

Ijtimoiy fikrning tahlilini amalga oshirishda ishlatiladigan metodlar.

Ommaviy so'rovlar va anketalar²: Jamiyatning turli qatlamlaridan fikr olish uchun so'rovlar o'tkaziladi.

Intervyular va guruhli suhbatlar: Odamlarning fikrini yanada chuqurroq o'rganish uchun shaxsiy intervyular va guruhli suhbatlar tashkil etiladi.

Tahliliy hisobotlar: Olingan ma'lumotlar asosida davlat siyosatini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar tayyorlanadi.

Siyosiy va ijtimoiy tahlillar: Jamiyatning siyosiy va iqtisodiy vaziyatini o'rganish va ushbu tahlillar asosida ijtimoiy fikrni tushunishga yordam beradi.

Markazning faoliyat yo'nalishlari.

1. Jamoatchilik fikrini o'rganish: Markaz jamoatchilik fikrini o'rganish uchun ommaviy so'rovlar va boshqa metodologik usullarni qo'llaydi. So'rovlar davlat siyosatining turli yo'nalishlariga bo'lgan munosabatni o'rganish, fuqarolarning ehtiyojlari va talablarini aniqlashda yordam beradi.

2. Siyosiy tahlil va tavsiyalar: Siyosiy jarayonlarni o'rganish va ularni tahlil qilish orqali markaz davlat siyosatiga bo'lgan jamoatchilik munosabatini aniqlaydi. Shu bilan birga, jamiyatdagi o'zgarishlarni hisobga olgan holda tavsiyalar ishlab chiqadi.

3. Ijtimoiy masalalar bo'yicha tadqiqotlar: Markaz iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy masalalar bo'yicha tadqiqotlar o'tkazadi, bu esa jamiyatdagi o'zgarishlarni va yangi ehtiyojlarni aniqlashga yordam beradi.

4. Fuqarolarning ishtirokini oshirish: Markaz jamoatchilik fikrini o'rganish orqali fuqarolarni jamiyatdagi qarorlar jarayonlariga faol jalb etishni maqsad qiladi. Bu demokratik ³islohotlar va jamiyatda yaxshilanishlarga olib keladi.

5. Tahliliy hisobotlar va izlanishlar: Olingan ma'lumotlarni tizimli ravishda tahlil qilib, ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy masalalar bo'yicha tahliliy hisobotlar taqdim etiladi. Ushbu hisobotlar davlat organlari va boshqa ijtimoiy tashkilotlar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Xulosa: O'zbekistonda Ijtimoiy fikr jamoatchilik fikrini o'rganish markazining faoliyati jamoatchilik fikrini tahlil qilish va hukumatga qarorlar qabul qilishda yordam berishda muhim rol o'ynaydi. Markaz turli ijtimoiy sohalarda so'rovlar o'tkazib, aholining fikrini o'rganadi, bu esa davlat siyosatini yanada samarali qilishga imkon yaratadi. Uning faoliyati, siyosiy jarayonlarni tahlil qilish va jamiyatdagi muammolarni aniqlashda foydalidir. Shuningdek, markazning ilmiy-tadqiqot ishlariga

² Anketalar-bu ijtimoiy fikrni o'rganishda ishlatiladigan tadqiqot usuli bo'lib, odatda bir nechta savollar orqali respondentlardan ma'lumot to'plashni ta'minlaydi.

³ Demokratik-bu boshqaruv shakli yoki tizimi bo'lib, unda hokimiyat xalq tomonidan tanlanadi va amalga oshiriladi.

asoslanib, davlatning jamoatchilik fikriga bo'lgan ehtiyojini qondirish uchun yangilanishlar kiritilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ijtimoiy Fikr Markazi Rasmiy Sayti (2023). Jamoatchilik fikrini o'rganish va tahlil qilish metodologiyasi. www.ssm.uz Ijtimoiy fikr markazining o'zi tomonidan taqdim etilgan rasmiy ma'lumotlar va tahlillar.
2. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti tomonidan qabul qilingan qarorlar (2021). Jamoatchilik fikrini o'rganish va siyosiy tahlilga oid hujjatlar. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Rasmiy hujjatlari.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi (2022). Ijtimoiy fikr va jamoatchilik fikrini o'rganish metodlari va amaliyotlari. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi nashriyoti.
4. Rakhmonov, D. (2021). Jamoatchilik fikri va siyosiy jarayonlar: Tahlil va istiqbollar. Toshkent: Sharq nashriyoti.
5. Kamilov, R. (2020). Ijtimoiy fikr va jamoatchilik fikri o'rtasidagi o'zaro munosabatlar. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.
6. Ijtimoiy Fikr va Axborot Markazi (2023). So'rovlar va ijtimoiy tahlillar metodologiyasi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi.
7. Sirojiddinov, M. (2021). Siyosiy tadqiqotlar metodologiyasi va amaliyotlari. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
8. O'zbekiston Respublikasining Ijtimoiy Siyosati (2020). Jamoatchilik fikri va uning davlat boshqaruvidagi o'рни. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi.

MULK-XUSUSIYLASHTIRISH VA INSON OMILI

Suvonqulova Gulnoza

suvonqulovaqulnoza05@gmail.com

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va
adabiyoti universiteti Sotsiologiya yo'nalishi 2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Mulkni xususiylashtirish jarayoni mamlakat iqtisodiyoti va jamiyatining taraqqiyoti uchun muhim omillardan biridir. Bu jarayon davlat mulkini xususiy sektorga o'tkazish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishga, raqobatni kuchaytirishga va resurslarni samarali taqsimlashga yordam beradi. Biroq, xususiylashtirishda inson omilining roli katta bo'lib, uning muvaffaqiyati bevosita insonlarning qarorlar qabul qilishda va tizimlarni boshqarishda ko'rsatgan faoliyatiga bog'liq. Inson omili xususiylashtirish jarayonida davlat organlari, tadbirkorlar, va iste'molchilarning munosabatlarini, ularning iqtisodiy qarorlar qabul qilishdagi xulq-atvorini va boshqaruv strategiyalarini o'z ichiga oladi.

Xususiylashtirishning ijtimoiy va iqtisodiy samarasiga ta'sir etuvchi omillar sifatida, ma'lum bir davrda mavjud bo'lgan siyosiy barqarorlik, qonuniy me'yorlar, va xususiy sektorning tayyorligi va tajribasi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Xususiylashtirish jarayonida inson omili ba'zan resurslarning noto'g'ri taqsimlanishiga, jamiyatda ijtimoiy tengsizlikning kuchayishiga va iqtisodiy holatning yomonlashishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, xususiylashtirish jarayonlarini amalga oshirayotganda inson omilini hisobga olish va uning salbiy ta'sirini kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Mulk-xususiylashtirish, inson omili, iqtisodiy samaradorlik, raqobat, resurs taqsimoti, ijtimoiy tengsizlik, xususiy sektor, boshqaruv, siyosiy barqarorlik, iqtisodiy rivojlanish.

Kirish: Mulkni xususiylashtirish jarayoni iqtisodiy tizimning samaradorligini oshirish, raqobatni kuchaytirish va resurslarni yanada samarali taqsimlash maqsadida amalga oshiriladi. Ushbu jarayonning muvaffaqiyati ko'p jihatdan inson omiliga bog'liqdir, chunki iqtisodiy qarorlar qabul qilish, tizimlarni boshqarish va xususiy sektorga o'tkazish jarayonida davlat organlari, tadbirkorlar, va iste'molchilarning faoliyatlari katta rol o'ynaydi. (2020, Toshbaev, A.) Shuningdek, xususiylashtirish jarayonida ko'plab ijtimoiy va iqtisodiy omillar ham muhim ahamiyatga ega. Biroq, ba'zan bu jarayonlar noto'g'ri boshqarilgan holda iqtisodiy tengsizlikni kuchaytirishi yoki resurslarni noto'g'ri taqsimlashga olib kelishi mumkin. Shuning uchun, xususiylashtirishni muvaffaqiyatli amalga oshirishda inson omilini inobatga olish,

uning ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirini tahlil qilish va uning salbiy natijalarini kamaytirish zarur. Ushbu tadqiqotda xususiylashtirish jarayonida inson omilining ahamiyati va uning iqtisodiy-siyosiy ta'siri ko'rib chiqiladi.

Mulk — bu huquqiy va iqtisodiy nuqtai nazardan shaxs yoki tashkilotga tegishli bo'lgan, foydalanuvchiga o'z ixtiyorida bo'lgan va undan foydalanish, tasarruf qilish huquqini beruvchi moddiy yoki nomoddiy boylik. Mulk ob'ekt¹lari o'z ichiga yer, bino, uskunalar, transport vositalari, pul mablag'lari, intellektual mulk (patentlar, mualliflik huquqlari), aksiyalar va boshqa resurslarni oladi.

Mulk, shuningdek, ikki turga bo'linadi:

1. Davlat mulki — davlat yoki hukumatga tegishli bo'lgan mulk, uning ijtimoiy va iqtisodiy manfaatlariga xizmat qiladi.

2. Xususiy mulk — shaxsiy yoki yuridik shaxslar tomonidan egallanadigan mulk, ularning shaxsiy yoki tijorat² manfaatlariga xizmat qiladi.

Mulkning turli shakllari va huquqlari ijtimoiy-iqtisodiy tizimda muhim rol o'ynaydi, chunki u resurslarni taqsimlash, iqtisodiy faoliyatni tashkil etish va jamiyatda tenglikni saqlashda asosiy omil hisoblanadi.

Zamonaviy mulk xususiylashtirish — bu davlatga tegishli bo'lgan korxona, resurs yoki mulkni xususiy sektor, ya'ni shaxsiy yoki yuridik shaxslarga o'tkazish jarayonini anglatadi. Ushbu jarayon iqtisodiy tizimda samaradorlikni oshirish, raqobatni rivojlantirish, va davlat byudjetini ko'paytirish kabi maqsadlar bilan amalga oshiriladi. Mulkni xususiylashtirishning zamonaviy shakllari ko'pincha bozor iqtisodiyotining rivojlanishi, global integratsiya va innovatsiyalar bilan chambarchas bog'liqdir.

Zamonaviy mulk xususiylashtirishning ba'zi konkret shakllari:

1. Aksiyadorlik jamiyatlariga aylantirish (privatizatsiya³): Davlat mulki davlatdan xususiy sektorga o'tkazishning eng keng tarqalgan shakli. Bu jarayonda davlat mulkiga ega korxonalar aksiyalarini chiqaradi va ularni xususiy shaxslarga sotadi.

2. Tenderya⁴ yoki auktsion asosida sotish: Davlat korxonalarini sotish uchun ochiq tender yoki auktsion tashkil etish. Bu orqali mulkning bozor qiymati aniqlanadi va sotish jarayoni adolatli bo'lishi ta'minlanadi.

3. Litsenziyalash va shartnomalar tuzish: Davlat mulkini xususiy kompaniyalarga uzoq muddatli shartnomalar yoki litsenziyalar asosida berish. Bu usul ko'proq tabiiy

¹ Ob'ekt-bu ma'lum bir tizim yoki jarayonning tarkibiy qismi bo'lib, uni o'rganish, baholash yoki tahlil qilish uchun ajratilgan aniq bir narsa yoki hodisa.

² Tijorat-bu tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish, sotish yoki sotib olish orqali foyda olish maqsadida amalga oshiriladigan iqtisodiy faoliyatdir.

³ Privatizatsiya-bu davlat mulkini yoki davlat tomonidan boshqarilayotgan korxonalar va aktivlarni xususiy sektorga o'tkazish jarayonidir.

⁴ Tenderya- bu tovarlar, xizmatlar yoki ishlarni sotib olish yoki taqdim etish uchun o'tkaziladigan ochiq vashaffof tanlov jarayonidir.

resurslar (masalan, minerallar) yoki xizmatlar (masalan, telefon tarmog'i) bilan bog'liq bo'ladi.

4. Jamoaviy xususiylashtirish: Xususiylashtirish jarayonida davlat korxonalari xodimlariga yoki mahalliy aholi vakillariga birinchi navbatda sotiladi, bu orqali jamoa yoki xodimlar o'z mulkini qo'lga kiritishi mumkin.

Zamonaviy xususiylashtirishning afzalliklari:

Iqtisodiy samaradorlik: Xususiy sektor davlatdan ko'ra ko'proq foyda olishga va samarali boshqaruvga qodir bo'ladi.

Raqobatning kuchayishi: Xususiylashtirish orqali bozor raqobatni rag'batlantiradi va shu orqali iqtisodiyot rivojlanadi.

Xususiy sektorni kuchaytirish: Xususiy mulkni qo'lga kiritgan tadbirkorlar va kompaniyalar yangi texnologiyalarni joriy etish va innovatsiyalarni amalga oshirishga intilishadi.

Zamonaviy xususiylashtirishning kamchiliklari:

Ijtimoiy ta'sirlar: Xususiylashtirish ba'zida ijtimoiy tengsizlikni kuchaytirishi, ba'zi guruhlarini iqtisodiy manbalar va xizmatlardan mahrum qilishi mumkin.

Korrupsiya xavfi: Xususiylashtirish jarayonlarida to'g'ri boshqaruv va shaffoflik yo'qligi korrupsiyaning oshishiga olib kelishi mumkin.

Zamonaviy mulk xususiylashtirishda yuqoridagi shakllar va usullar iqtisodiy samaradorlikni oshirish, bozorni erkinlashtirish va davlatning iqtisodiy faoliyatga aralashishini kamaytirishga qaratilgan, ammo jarayonni amalga oshirishda ehtiyotkorlik bilan yondashish zarur.

Mulkni xususiylashtirishda inson omili — bu jarayonda odamlarning qarorlar qabul qilish, boshqaruv, xulq-atvor va ijtimoiy munosabatlarning muhim rolini anglatadi. Mulkni xususiylashtirishning muvaffaqiyati va samarasini belgilovchi asosiy omillardan biri inson omilidir. Bu jarayonda odamlarning qaror qabul qilish jarayonlari, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlarga bo'lgan munosabatlari, shuningdek, ularning ehtiyojlari va manfaatlari katta ahamiyatga ega.

Inson omilining xususiylashtirish jarayonidagi roli quyidagicha konkret ko'rinishlarda namoyon bo'ladi:

1. Siyosiy qarorlar va hukumatning roli. Siyosiy liderlar va hukumat rahbarlarining xususiylashtirish jarayoniga bo'lgan qarashlari va qarorlarining ahamiyati katta. Ularning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy manfaati xususiylashtirish strategiyalarini shakllantiradi. Masalan, agar siyosatchilar xususiylashtirishni iqtisodiy o'sish va davlat byudjetini yaxshilash vositasi sifatida ko'rishsa, ular bu jarayonni amalga oshirishda faolroq bo'lishadi. Aksincha, siyosiy barqarorlikka tahdid soladigan qarorlar yoki ijtimoiy noroziliklarni keltirib chiqaradigan yondashuvlar ham mavjud.

2. Biznes va tadbirkorlarning roli. Xususiy sektorning vakillari (tadbirkorlar va investor⁵lar) xususiylashtirish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Ular o'z biznes manfaatlarini ko'zlab, xususiylashtirishga tayyorlash jarayonida ishtirok etadilar. Ularning malakasi, tajribasi va resurslarga ega bo'lishi jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga yordam beradi. Biroq, ba'zan ba'zi tadbirkorlar faqat o'z foydasini o'ylab, resurslarni noto'g'ri taqsimlashga yoki xususiylashtirishdan olingan foydalarni jamiyatdan yashirishga harakat qilishlari mumkin.

3. Ijtimoiy ta'sirlar va xodimlarning roli. Xususiylashtirish jarayonida xodimlarning munosabati ham muhim ahamiyatga ega. Ba'zan, davlat korxonalari xodimlari xususiylashtirishdan qo'rqishadi, chunki bu ularning ish joylarini yo'qotish xavfini keltirib chiqaradi. Agar xodimlarga xususiylashtirish jarayonining ijtimoiy foydalari haqida to'g'ri tushuncha berilsa, ular jarayonga qo'shilishga tayyor bo'lishadi. Xususiylashtirish jarayonida xodimlarning bilim va malakalarini hisobga olish, ularning ishtirokini ta'minlash va ijtimoiy himoya tizimini yaratish muhimdir.

4. Jamoatchilik va iste'molchilarning roli. Xususiylashtirish jarayonida jamoatchilikning fikri va iste'molchilarning talablariga moslashish ham muhim ahamiyatga ega. Xususiylashtirilgan korxonalarining xizmatlari va mahsulotlari jamoat manfaatlariga ta'sir qiladi, shuning uchun iste'molchilarni hisobga olish zarur. Aks holda, xususiylashtirish jarayoni ijtimoiy noroziliklarga, iqtisodiy tengsizlikka va jamoatchilikning zarar ko'rishiga olib kelishi mumkin.

5. Korrupsiya⁶ va qonunbuzarliklar. Xususiylashtirish jarayonida inson omili ko'pincha korrupsiyaning kuchayishiga olib kelishi mumkin. Agar xususiylashtirishni amalga oshiruvchi rahbarlar yoki tashkilotlar shaffoflikni ta'minlashda muvaffaqiyatsiz bo'lsa, bu jarayonning noto'g'ri boshqarilishi, resurslarning adolatsiz taqsimlanishi va ijtimoiy noroziliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

6. Ta'lim va malaka. Mulkni xususiylashtirish jarayonida insonlarning ta'lim va malakasi ham katta rol o'ynaydi. Mulkni boshqarish va samarali foydalanish uchun professional va malakali boshqaruvchilar zarur. Xususiylashtirishni amalga oshirishda iqtisodiy, huquqiy va boshqaruv sohasida bilimga ega bo'lgan mutaxassislarning ishtiroki, jarayonning muvaffaqiyatini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Mulkni xususiylashtirish jarayoni iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, samaradorlikni oshirish va davlat byudjetini yaxshilash kabi maqsadlar bilan amalga oshiriladi. Biroq, xususiylashtirishning muvaffaqiyati ko'p jihatdan inson omilidan, ya'ni siyosiy qarorlar, iqtisodiy manfaatlar, boshqaruv salohiyati va jamiyatning

⁵ Investor-bu kapitalni (pul) foyda yoki daromad olish umidi bilan sarflaydigan shaxs yoki tashkilotdir.

⁶ Korrupsiya-bu davlat yoki xususiy sektordagi mansabdor shaxslarning o'z lavozimidan yoki hokimiyatdan shaxsiy manfaatlar uchun noqonuniy foydalanishi, ya'ni o'z manfaatlari yoki shaxsiy foydalarini olish maqsadida boshqalarga xizmat ko'rsatish yoki qarorlar qabul qilishda adolatsizlik qilishdir.

xususiylashtirishga bo'lgan munosabatlaridan bog'liqdir. Xususiylashtirish jarayonida hukumatning siyosiy irodasi, tadbirkorlarning qarorlari, xodimlar va jamoatchilikning ishtiroki kabi faktorlar katta ahamiyatga ega. Jarayonning muvaffaqiyatini ta'minlash uchun, xususiylashtirishni shaffof va adolatli amalga oshirish, xodimlarning manfaatlarini inobatga olish, korruptsiyaga qarshi kurashish va iqtisodiy barqarorlikni saqlash zarur. Xususiylashtirishning salbiy ta'sirlaridan, jumladan, ijtimoiy tengsizlik va resurslarning noto'g'ri taqsimlanishidan saqlanish uchun, inson omilini to'g'ri boshqarish va unga munosib chora-tadbirlarni ko'rish muhimdir.

Umuman olganda, muvaffaqiyatli xususiylashtirish jarayoni faqat iqtisodiy manfaatlarni ko'zlab emas, balki ijtimoiy adolatni ta'minlash va jamiyatning barcha qatlamlarini qo'llab-quvvatlash orqali amalga oshirilishi lozim. Shu bilan birga, xususiylashtirishning ijtimoiy va iqtisodiy ta'sirlarini doimiy ravishda tahlil qilish va sozlash jarayoni zarur bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Toshbaev, A. (2020). Xususiylashtirish: nazariya va amaliyot. Tashkent: Iqtisodiyot va statistika nashriyoti.
2. Nazarov, A. (2019). Davlat mulkini xususiylashtirish jarayonlari va uning iqtisodiy ta'siri. Tashkent: O'zbekiston iqtisodiyoti akademiyasi.
3. O'roqov, M. (2021). Mulk xususiylashtirish va ijtimoiy ta'sirlar: O'zbekiston tajribasi. Tashkent: Ijtimoiy va siyosiy tadqiqotlar markazi.
4. Parker, D., & Kirkpatrick, C. (2005). Privatization in Developing Countries: A Review of the Evidence. *Journal of Development Studies*, 41(5), 748-768.
5. Khilji, S., & Ayub, M. (2018). The Role of Human Factors in Privatization Success: A Case Study Approach. *International Journal of Economic and Social Development*, 9(2), 34-49.
6. World Bank (2020). The World Bank's Approach to Privatization and Public-Private Partnerships. World Bank Report.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI SENSOR TARBIYASI

Choriyeva Durdona Anvarovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

*Maktabgacha ta'lim fakulteti Maktabgacha ta'lim
psixologiyasi va pedagogikasi kafedrasida dotsent,*

Komilova Layloxon Muzaffar qizi

“Maktabgacha ta'lim psixologiyasi va pedagogikasi”

yo'nalishining 4 kurs talabasi

Maktabgacha yoshdagi bolalarni sensor tarbiyasi bolalarning sezgi organlari orqali olgan ma'lumotlarini to'g'ri qabul qilish, ularni tahlil qilish va tushunish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tarbiya jarayonidir. Bu davrda bolalar dunyoni ko'rish, eshitish, sezish, hidlash va ta'mini anglash orqali o'zlashtiradilar. Sensor tarbiyasi bolalarning intellektual, hissiy, ijtimoiy va jismoniy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi.

Sensor tarbiyaning maqsadlari:

1. Sezgi organlarini rivojlantirish: Bolalarni sezgi organlari orqali dunyoni kashf qilishga yordam berish.
2. Tushuncha va idrokni shakllantirish: Bolalarga tashqi olam haqida to'g'ri tushunchalarni berish, ularni tahlil qilishni o'rgatish.
3. Hissiy tafakkurni rivojlantirish: Bolalarga dunyoni ko'rish, eshitish, sezish, hidlash va ta'mini anglash orqali o'zlarini anglash va atrofdagi olamni o'rganish imkonini yaratish.
4. Intellektual rivojlanishni qo'llab-quvvatlash: Sensor tarbiya bolalar tafakkurini rivojlantirish, ularni analitik fikrlash va masalalarni yechish qobiliyatini shakllantirishda yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni sensor tarbiyasi usullari:

1. Vizual (ko'rish) tarbiya:
 - o Ranglarni tanishtirish: Bolalarga ranglarni o'rgatish, ularga har xil rangdagi narsalarni ko'rsatish va ularni ajratib ko'rsatishga yordam berish. Bu, bolalarga vizual idrokni rivojlantirishda yordam beradi.
 - o Ko'rishdagi tafovutlarni kashf qilish: Shakl, o'lcham, rang, nurlarni ajratish orqali bolalarda ko'rish qobiliyatini rivojlantirish. Masalan, turli shakllardagi o'yinchoqlar bilan o'ynash.
 - o Tabiatni kuzatish: Bolalar bilan tabiatga chiqib, atrof-muhitni ko'rish, tabiatdagi o'zgarishlarni kuzatish, hayvonlar va o'simliklar haqida o'rganish.
2. Eshitish (auditiv) tarbiya:
 - o Tovushlarni ajratish: Bolalarga turli tovushlarni (qushlarning qo'shiqlari, yelkaning ovozi, tabiatdagi boshqa tovushlar) tinglash va ularni ajratishni o'rgatish. Bu, bolalar eshitish sezgilarini rivojlantirishda yordam beradi.
 - o Qo'shiq va takrorlash: Bolalarga qo'shiqlarni o'rgatish, takrorlashga undash, bu eshitish qobiliyatini va xotiralarni mustahkamlashga yordam beradi.

Shuningdek, musiqa orqali bolalarda ritmni, tempo va ohangni ajratish qobiliyatini rivojlantirish.

- o Og‘zaki nutqni rivojlantirish: Eshitish orqali bolalar og‘zaki nutqni o‘rganadilar. Tarbiyachilar bolalar bilan suhbatlashib, eshitishni va nutqni rivojlantirishga yordam berishlari kerak.

3. Tacovvuf (sezish) tarbiyasi:

- o Tuz va shirinliklarni tanishtirish: Bolalar turli xil ta'mlarni (shirin, nordon, achchiq va boshqalar) sezish orqali ovqatga bo‘lgan qiziqishni oshiradilar. Bu ular uchun ta'm idrokini rivojlantirishga yordam beradi.

- o Taktik (teginish) o‘yinlar: Bolalarga turli materiallar (maysa, qum, paxta, mato) orqali tegishli sezgi tajribalarini berish. Ular bu narsalarni his qilish orqali, materiallarning yuzasi va tuzilishini tushunishadi.

4. Tegish (taktile) tarbiya:

- o Tegishli materiallarni o‘rganish: Bolalar turli yuzalarni (masalan, yumshoq, qattiq, sirpanchiq, silliq) qo‘l bilan his qilish orqali bu materiallarning xususiyatlarini anglashadi.

- o Hissiyotlarni ifodalash: Bolalarga materiallar bilan ishlash orqali ularning hissiyotlarini boshqarishga yordam berish. Misol uchun, yumshoq materiallar bilan o‘ynash orqali qulaylik, qattiq materiallar bilan o‘ynash orqali kuch-quvvatni anglash.

5. Kundalik hayotda sensor rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash:

- o O‘yinlar va faoliyatlar: Bolalarga turli sensor o‘yinlar orqali hissiy rivojlanishga yordam berish. Masalan, tashqi sharoitda (bog‘da, parkda) o‘ynash, baliq tutish, qishloq ishlarini bajarish kabi faoliyatlar bolalarning sezgi organlarini rivojlantiradi.

- o Qurilish o‘yinlari: Legolar, bloklar, plastilin va boshqa konstruksiyalar bolalarga tashqi olamni ko‘rish va sezish, o‘z fikrlarini ifodalash va mashq qilish imkonini beradi.

6. Sensorli o‘yinlar:

- o Sensorli qutilar: O‘yinchoqlar yoki materiallar bilan to‘ldirilgan quticha yaratib, bolalar ularni qo‘l bilan tekshirib, nimalarni ichida topishlarini so‘rash. Bu o‘yinlar bolalarning sezgi organlari (taktile, eshitish, ko‘rish) rivojlanishiga yordam beradi.

- o Muzikalar va ritmik o‘yinlar: Bolalar bilan musiqa asboblari orqali o‘ynash, ular bilan turli ritmlar va tovushlarni kashf qilish.

Sensor tarbiyaning foydalari:

1. Kognitiv rivojlanish: Sensor tarbiya bolalar tafakkurini rivojlantiradi, ularga atrof-muhitni tushunishga va anglashga yordam beradi.

2. Emotsional rivojlanish: Sezgilari orqali bola o‘z hissiyotlarini ifodalashni o‘rganadi, bu esa uning hissiy va ruhiy salomatligini yaxshilaydi.

3. Jismoniy rivojlanish: Sensor tarbiya bolalarda motorika va jismoniy qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi, chunki bolalar turli materiallar va asboblari bilan ishlash orqali qo‘l va ko‘z muvofiqligini yaxshilaydilar.

4. Ijtimoiy rivojlanish: Sensor o'yinlar bolalarda boshqalar bilan ishlash, muloqot qilish va hamkorlikni o'rganishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarni sensor tarbiyasi ularning aqliy, hissiy, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Sezgi organlarini to'g'ri rivojlantirish bolalarga dunyoni anglash va tushunishda, shuningdek, kelajakdagi rivojlanish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni o'rganishda yordam beradi. Bu jarayon bolalar uchun yanada boy va rang-barang tajribalarni taqdim etadi, bu esa ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini mustahkamlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kayumova N.M. "Maktabgacha pedagogika" Darslik 2013 y.
2. M.Hakimova, M.Ma'rufova "Bolalarni ijtimoiy moslashuvi" 2021 y.
3. Chorieva, D. (2020). DIAGNOSTICS AS A BRANCH OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AND TYPE OF RESEARCH ACTIVITY OF A TEACHER. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(3).
4. Choriyeva, D. (2022). TARBIYACHINING PEDAGOGIK MAHORATINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNIKANING ROLI. Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar, 1(24), 101-103.
5. Чориева, Д. А. (2021). МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ РАБОТЫ С АГРЕССИВНЫМИ ДЕТЬМИ. In Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста (pp. 152-161).
6. Чориева, Д. А. (2019). Педагогическая диагностика в условиях дошкольного образования. Актуальные проблемы современного образования: опыт и инновации, 86.
7. Чориева, Д. А., & Ражабова, Г. Ф. (2022). ЗНАЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ДИАГНОСТИЧЕСКОГО СРЕДСТВА В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ. Results of National Scientific Research International Journal, 1(6), 327-343.
8. Чориева, Д. А. (2022). ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ДИАГНОСТИКА ФАОЛИЯТИ БИЛАН ШУҒУЛЛАНУВЧИ ШАХСГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.014> Чориева Дурдона Анваровна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Мактабгача таълим факультети Мактабгача таълим психологияси ва педагогикаси кафедраси педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), в. б. доценти. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 99-102.
9. Chorieva, D. A. BO'LAJAK TARBIYACHILARNING KASBIY MAHORATLARINI OSHIRISH YO'LLARI. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI, 385.

10. Anvarovna, C. D. (2024). MANAGEMENT OF INNOVATIVE PROCESSES IN PRESCHOOL EDUCATION. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 37(6), 58-62.
11. Anvarovna, C. D. (2024). MAKTABGACHA TA'LIMDA PEDAGOGIK DIAGNOSTIKA VA KORREKSIYALASHNING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 37(6), 48-53.
12. Anvarovna, C. D. (2024). TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA INNOVATION PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK DIAGNOSTIK SAMARALI METODLARDAN FOYDALANISH. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 37(6), 54-57.
13. Choriyeva, D., & Ahmadova, S. (2023). Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ertaklarning ahamiyati. Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali, 1(2-3).
14. Durdona, C. (2023, December). KREATIVLIK ORQALI BOLALARNING QOBILYATLARINI OSHIRISH. In " Conference on Universal Science Research 2023" (Vol. 1, No. 12, pp. 302-305).
15. Durdona, C. (2023). BOLALARDA KREATIVLIK QOBILYATINI RIVOJLANTIRISH. TECHNICAL SCIENCE RESEARCH IN UZBEKISTAN, 1(5), 265-270.
16. Choriyeva, D. (2023). OILA VA MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA AMALGA OSHIRILADIGAN IJTIMOIIY VAZIFALAR. Talqin va tadqiqotlar, 1(32).
17. DURDONA, C., & SHAHNOZA, K. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING KREATIVLIGINI OSHIRISHDA TASVIRIY FAOLIYATNING O 'RNI. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 1(7), 191-196.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA AHLOQIY TARBIYA BERISH

Choriyeva Durdona Anvarovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Maktabgacha ta'lim fakulteti Maktabgacha ta'lim

psixologiyasi va pedagogikasi kafedrasi dotsenti,

Nurillayeva Karomat Hasan qizi

“Maktabgacha ta'lim psixologiyasi va pedagogikasi”

yo'nalishining 4 kurs talabasi

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ahloqiy tarbiya berish – bu ularning shaxsiyatini shakllantirish, to'g'ri qadriyatlar va axloqiy me'yorlarni tushunib yetishlariga yordam berishning muhim bosqichidir. Bu davrda bolalar dunyoqarashi, munosabatlari va xulq-atvorlarini shakllantirishda katta ahamiyatga ega, chunki bu yoshda ular o'z atrofidagi dunyoni o'rganish va boshqalar bilan muloqot qilish orqali ko'plab ijtimoiy va axloqiy ko'nikmalarni egallashadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ahloqiy tarbiya berishning asosiy maqsadlari:

1. To'g'ri axloqiy qadriyatlar va me'yorlarni o'rgatish: bolalar o'zlarining xulq-atvorida adolat, halollik, mehru-muhabbat, yordamsevarlik, va hurmat kabi asosiy qadriyatlarni o'zlashtiradilar.
2. Jamoada birgalikda yashashni o'rgatish: bolalarni o'zaro hurmat va yordam ko'rsatishga, jamoada ishlashga o'rgatish.
3. Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish: bolalar ijtimoiy munosabatlarni to'g'ri o'rganishlari, boshqalar bilan birga ishlashni, o'z fikrlarini ifodalashni va hamkorlikda harakat qilishni o'rganishlari kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ahloqiy tarbiya berishning asosiy yo'llari:

1. O'yin va faoliyat orqali axloqiy qadriyatlarni o'rgatish: Bolalar o'yinlar orqali ko'p narsalarni o'rganadilar. Turli o'yinlar, masalan, rolli o'yinlar, jamoaviy o'yinlar orqali ular boshqalar bilan muloqot qilishni, o'zaro yordam berishni va qoidalariga rioya qilishni o'rganadilar. O'yinlar orqali bolalar o'zining xulq-atvorini tahlil qilib, to'g'ri va noto'g'ri xatti-harakatlarni ajrata boshlaydilar.
2. O'rnak ko'rsatish (shaxsiy misol): Bolalar o'z ota-onalari va tarbiyachilaridan ko'p narsani o'rganadilar, chunki ular kattalar bilan ko'proq muloqot qilishadi. Agar kattalar o'zlarining xulq-atvorida halollik, samimiyat, mehnatsevarlik va boshqa axloqiy qadriyatlarni namoyon etishsa, bolalar ham shu tarzda xulq-atvorni o'zlashtiradilar.

3. Kitoblar va ertaklar orqali ahloqiy qadriyatlarni o'rgatish: Bolalarga ahloqiy hikoyalar, ertaklar va she'rlar o'qib berish orqali axloqiy qadriyatlarni tushuntirish mumkin. Ertaklar orqali bolalar hayotdagi to'g'ri va noto'g'ri xatti-harakatlarni ajratishni o'rganadilar. Masalan, mehribonlik, do'stlik, yomon odatlar va ularning oqibatlarini haqida hikoyalar bolalarni axloqiy jihatdan tarbiyalashga yordam beradi.

4. Tarbiyaviy muloqot va suhbatlar: Bolalar bilan muntazam ravishda suhbatlar o'tkazish orqali ular axloqiy qoidalar va to'g'ri xulq-atvor haqida o'z fikrlarini ifodalay olishadi. Masalan, "Yaxshi ishni bajarish nega muhim?" yoki "O'zingizga yordam bera oladigan boshqa bolalarga qanday yordam bera olasiz?" kabi savollar bolalarga axloqiy muammolarni tushunishga yordam beradi.

5. O'zaro hurmat va muomalaga o'rgatish: Maktabgacha yoshdagi bolalar o'zaro hurmat va inoyatni o'rganishlari kerak. Buni amaliy tarzda ko'rsatish va ularga boshqalar bilan salomlashish, rahmat aytish, o'z fikrlarini hurmat bilan bildirish kabi oddiy xulq-atvorlar orqali tarbiyalash mumkin. Bunday kichik amallar orqali bolalar boshqalar bilan ijobiy munosabatlarni rivojlantiradilar.

6. Mehru-muhabbat va yordamsevarlikni rivojlantirish: Bolalarga boshqalar uchun mehribon bo'lish, yordam berish va boshqalar uchun quvonch keltirishni o'rgatish juda muhim. Masalan, ular o'yinchoqlarini bo'lishish, do'stlariga yordam berish, o'rganayotgan narsalari haqida boshqa bolalar bilan o'rtoqlashish orqali bu ko'nikmalarni rivojlantiradilar.

7. Xatoliklarni tushuntirish va to'g'rilash: Bolalar ba'zan noto'g'ri xatti-harakatlar qilishi mumkin. Bunday holatlarda ularni jazolashdan ko'ra, xatolikni tushuntirish, nima uchun bu xatti-harakat to'g'ri emasligini va qanday yaxshiroq harakat qilish mumkinligini tushuntirish muhimdir. Bu ularda to'g'ri xulq-atvorni o'zlashtirishga yordam beradi.

Ahloqiy tarbiyaning afzalliklari:

- Shaxsiyatni shakllantirish: Bolalar o'zlarini va boshqalarni hurmat qilishni, odob-axloqni saqlashni o'rganadilar.
- Ijtimoiy moslashuv: Yaxshi axloqiy me'yorlar bolalar jamoaga qo'shilish, boshqalar bilan yaxshi munosabatlar o'rnatish va ijtimoiy guruhlarda o'zlarini to'g'ri tutishlari uchun asos bo'ladi.
- O'z-o'zini anglash: Bolalar o'z xulq-atvorining oqibatlarini tushunib, o'zini yanada yaxshi yo'nalishda rivojlantiradilar.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarga ahloqiy tarbiya berish nafaqat ularning ijtimoiy va axloqiy rivojlanishi uchun, balki hayotga moslashish va jamiyatda muvaffaqiyatli bo'lish uchun juda muhimdir. Ularni to'g'ri qadriyatlar,

hurmat, mehr va halollik kabi axloqiy me'yorlar bilan tarbiyalash orqali, bolalar kelajakda yaxshiroq insonlar bo'lishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kayumova N.M. "Maktabgacha pedagogika".2013 y.
2. M.Hakimova, M.Ma'rufova "Bolalarni ijtimoiy moslashuvi" 2021 y.
3. Chorjeva, D. (2020). DIAGNOSTICS AS A BRANCH OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AND TYPE OF RESEARCH ACTIVITY OF A TEACHER. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(3).
4. Choriyeva, D. (2022). TARBIYACHINING PEDAGOGIK MAHORATINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNIKANING ROLI. Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar, 1(24), 101-103.
5. Чориева, Д. А. (2021). МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ РАБОТЫ С АГРЕССИВНЫМИ ДЕТЬМИ. In Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста (pp. 152-161).
6. Чориева, Д. А. (2019). Педагогическая диагностика в условиях дошкольного образования. Актуальные проблемы современного образования: опыт и инновации, 86.
7. Чориева, Д. А., & Ражабова, Г. Ф. (2022). ЗНАЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ДИАГНОСТИЧЕСКОГО СРЕДСТВА В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ. Results of National Scientific Research International Journal, 1(6), 327-343.
8. Чориева, Д. А. (2022). ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ДИАГНОСТИКА ФАОЛИЯТИ БИЛАН ШУҒУЛЛАНУВЧИ ШАХСГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР: <https://doi.org/10.53885/edinres>. 2022.9. 09.014 Чориева Дурдона Анваровна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Мактабгача таълим факультети Мактабгача таълим психологияси ва педагогикаси кафедраси педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), в. б. доценти. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 99-102.
9. Chorjeva, D. A. BO'LAJAK TARBIYACHILARNING KASBIY MAHORATLARINI OSHIRISH YO'LLARI. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI, 385.

10. Anvarovna, C. D. (2024). MANAGEMENT OF INNOVATIVE PROCESSES IN PRESCHOOL EDUCATION. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 37(6), 58-62.
11. Anvarovna, C. D. (2024). MAKTABGACHA TA'LIMDA PEDAGOGIK DIAGNOSTIKA VA KORREKSIYALASHNING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 37(6), 48-53.
12. Anvarovna, C. D. (2024). TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA INNOVATION PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK DIAGNOSTIK SAMARALI METODLARDAN FOYDALANISH. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 37(6), 54-57.
13. Choriyeva, D., & Ahmadova, S. (2023). Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ertaklarning ahamiyati. Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali, 1(2-3).
14. Durдона, C. (2023, December). KREATIVLIK ORQALI BOLALARNING QOBILYATLARINI OSHIRISH. In " Conference on Universal Science Research 2023" (Vol. 1, No. 12, pp. 302-305).
15. Durдона, C. (2023). BOLALARDA KREATIVLIK QOBILYATINI RIVOJLANTIRISH. TECHNICAL SCIENCE RESEARCH IN UZBEKISTAN, 1(5), 265-270.
16. Choriyeva, D. (2023). OILA VA MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA AMALGA OSHIRILADIGAN IJTIMOIIY VAZIFALAR. Talqin va tadqiqotlar, 1(32).
17. DURDONA, C., & SHAHNOZA, K. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING KREATIVLIGINI OSHIRISHDA TASVIRIY FAOLIYATNING O 'RNI. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 1(7), 191-196.

МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI HISSIY VA IJTIMOIIY RIVOJLANTIRISH

Choriyeva Durdona Anvarovna

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta'lim fakulteti Maktabgacha ta'lim psixologiyasi
va pedagogikasi kafedrası dotsenti,*

Raxmonova Nilufar Rustam qizi

*“Maktabgacha ta'lim psixologiyasi va pedagogikasi”
yo'nalishining 4 kurs talabasi*

Maktabgacha yoshdagi bolalarni hissiy va ijtimoiy rivojlantirish bolalarning to'g'ri hissiy tajribalari, o'z-o'zini anglash, boshqalar bilan munosabatlarni o'rnatish va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish jarayonidir. Ushbu yoshda bolalar dunyoqarashini shakllantiradilar, o'zlari va boshqalar haqida tushunchalar hosil qiladilar. Shuningdek, ular emotsional reaksiyalarni boshqarishni, ijtimoiy qoidalarini o'zlashtirishni, va o'z hissiyotlarini boshqalar bilan o'rtoqlashishni o'rganadilar.

Hissiy ijtimoiy rivojlantirishning maqsadlari:

1. Hissiy ong va o'zini anglashni rivojlantirish: Bolalarga o'z hissiyotlarini aniqlash va tushunishga yordam berish.
2. O'z hissiyotlarini boshqarish va ifodalashni o'rgatish: Bolalar o'z hissiyotlarini boshqarishni va to'g'ri tarzda ifodalashni o'rganishlari kerak.
3. Boshqalar bilan ijtimoiy munosabatlarni o'rnatish: Bolalar o'zaro hurmat, yordam berish, hamkorlik va do'stlik kabi ijtimoiy ko'nikmalarni o'rganadilar.
4. Emotsional reaksiyalarni boshqarish: Bolalarga salbiy hissiyotlarni boshqarish va ijobiy hissiyotlar yaratishni o'rgatish.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni hissiy ijtimoiy rivojlantirishning asosiy yo'llari:

1. O'z hissiyotlarini tanib olishga o'rgatish: Maktabgacha yoshdagi bolalar o'z hissiyotlarini aniqlashni o'rganadilar. Masalan, ular quvonch, qayg'u, g'azab, qo'rquv kabi hissiyotlarni boshdan kechiradilar. Tarbiyachilar va ota-onalar bolalarga bu hissiyotlarni nomlashni va ularga qanday javob berishni o'rgatishlari zarur. Shu tarzda, bolalar hissiyotlarini aniqlashda yordam olishadi.
2. Hissiy ifodalashni o'rgatish: Bolalarga o'z hissiyotlarini ijtimoiy qoidalar va madaniyatga muvofiq tarzda ifodalashni o'rgatish muhimdir. Masalan, ular g'azablanganida ovozini baland chiqarish o'rniga, tinchlanishga yoki boshqa biror faoliyatga (rasm chizish, yurish) murojaat qilishni o'rganishlari kerak.
3. Empatiya rivojlantirish: Bolalarga boshqalar uchun qayg'urish va ularning hissiyotlarini tushunish, hamdardlik qilishni o'rgatish juda muhim. Empatiya

rivojlanishi orqali bolalar o'z hissiyotlarini boshqarishni o'rganadilar, boshqa bolalar va kattalar bilan muomala qilishda to'g'ri yo'llarni tanlaydilar. Masalan, bola boshqa bolaning yig'layotganini ko'rganida, unga yordam berish yoki quvontirish uchun qanday harakat qilishni bilishi kerak.

4. Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish: Maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiy ko'nikmalarni o'rganishlari kerak, ya'ni boshqalar bilan muloqot qilish, o'zaro hurmat ko'rsatish, o'yin o'ynashda hamkorlik qilish va jamoada ishlashni o'rganishlari lozim. Bu ko'nikmalar bolalar o'zaro munosabatlarni yaxshilashda, jamiyatda o'z o'rnini topishda yordam beradi.

5. O'yinlar orqali hissiy ijtimoiy rivojlantirish: O'yinlar maktabgacha yoshdagi bolalar uchun eng samarali tarbiyaviy vositalardan biridir. Roli o'yinlari, jamoaviy o'yinlar, tevarakni to'ldirish va boshqalar bilan ishlash orqali bolalar o'z hissiyotlarini boshqarishni va boshqalarning hissiyotlarini tushunishni o'rganadilar. Misol uchun, "do'stlik" yoki "o'rtoq bo'lish" kabi mavzularda o'yinlar yordamida ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish mumkin.

6. Jamoaviy faoliyatlar va muammolarni hal qilish: Jamoada ishlash bolalarga birgalikda muammolarni hal qilish, fikr almashish va mas'uliyatni bo'lishishni o'rgatadi. Bolalar bir-biriga yordam berish, fikrlarini tinglash, o'zaro yordam ko'rsatish orqali ijtimoiy aloqalarini mustahkamlaydilar. Masalan, guruhda ishlash, o'yinchoqlarni birga ishlatish, birgalikda yig'ish, boshqalarga yordam berish kabi faoliyatlar bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi.

7. Do'stlikni va o'zaro hurmatni o'rgatish: Maktabgacha yoshdagi bolalar o'zaro do'stlik va hurmatni o'rganishlari kerak. Ularni bir-biriga hurmat ko'rsatish, yordam berish, boshqalarni tinglash, o'z fikrlarini ifodalash va boshqalar bilan jiddiy aloqada bo'lishga o'rgatish zarur. Do'stlikni rivojlantirish bolalar o'rtasida ko'proq birlashuv va o'zaro hurmatni yuzaga keltiradi.

8. Emotsional reaksiyalarni boshqarish: Bolalar o'z hissiyotlarini boshqarishni o'rganishlari kerak. Masalan, ular g'azab yoki qo'rquv hissiyotlarini boshqarishni, tinchlanishni va muammoni hal qilish usullarini o'rganadilar. Tarbiyachilar va ota-onalar bolalarga shaxsiy hissiyotlarini boshqarishda yordam berishlari va to'g'ri reaksiyalarni ko'rsatishlari kerak.

Hissiy ijtimoiy rivojlantirishning afzalliklari:

1. Emotsional ong va o'zini anglash: Bolalar o'z hissiyotlarini tushunib, boshqarishni o'rganadilar.

2. Ijtimoiy muammolarni hal qilish: Jamoada ishlash, yordam berish va boshqalar bilan yaxshi munosabatlar o'rnatish ko'nikmalarini rivojlantirish.

3. Empatiya va hamdardlik: Bolalar boshqa insonlarning his-tuyg'ulariga nisbatan sezgir bo'ladilar.

4. Ijobiy munosabatlar: Bolalar o'zaro do'stlik, mehribonlik va hurmatni o'rganadilar, bu esa ularni kelajakda ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarni hissiy ijtimoiy rivojlantirish ularning shaxsiy, ijtimoiy va emotsional salohiyatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bolalar o'z hissiyotlarini boshqarish, boshqalar bilan ijtimoiy munosabatlarni o'rnatish va empatiya ko'nikmalarini rivojlantirish orqali jamoada muvaffaqiyatli yashash va ijtimoiy hayotga moslashishni o'rganadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kayumova N.M. "Maktabgacha pedagogika".2013 y.
2. M.Hakimova, M.Ma`rufova "Bolalarni ijtimoiy moslashuvi" 2021 y.
3. Chorjeva, D. (2020). DIAGNOSTICS AS A BRANCH OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AND TYPE OF RESEARCH ACTIVITY OF A TEACHER. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(3).
4. Choriyeva, D. (2022). TARBIYACHINING PEDAGOGIK MAHORATINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNIKANING ROLI. Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar, 1(24), 101-103.
5. Чориева, Д. А. (2021). МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ РАБОТЫ С АГРЕССИВНЫМИ ДЕТЬМИ. In Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста (pp. 152-161).
6. Чориева, Д. А. (2019). Педагогическая диагностика в условиях дошкольного образования. Актуальные проблемы современного образования: опыт и инновации, 86.
7. Чориева, Д. А., & Ражабова, Г. Ф. (2022). ЗНАЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ДИАГНОСТИЧЕСКОГО СРЕДСТВА В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ. Results of National Scientific Research International Journal, 1(6), 327-343.
8. Чориева, Д. А. (2022). ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ДИАГНОСТИКА ФАОЛИЯТИ БИЛАН ШУҒУЛЛАНУВЧИ ШАХСГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР: <https://doi.org/10.53885/edinres>. 2022.9. 09.014 Чориева Дурдона Анваровна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Мактабгача таълим факультети Мактабгача таълим психологияси ва педагогикаси кафедраси педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), в. б. доценти. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 99-102.

9. Chorlieva, D. A. BO‘LAJAK TARBIYACHILARNING KASBIY MAHORATLARINI OSHIRISH YO‘LLARI. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI, 385.
10. Anvarovna, C. D. (2024). MANAGEMENT OF INNOVATIVE PROCESSES IN PRESCHOOL EDUCATION. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 37(6), 58-62.
11. Anvarovna, C. D. (2024). MAKTABGACHA TA‘LIMDA PEDAGOGIK DIAGNOSTIKA VA KORREKSIYALASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 37(6), 48-53.
12. Anvarovna, C. D. (2024). TA‘LIM-TARBIYA JARAYONIDA INNOVATION PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK DIAGNOSTIK SAMARALI METODLARDAN FOYDALANISH. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 37(6), 54-57.
13. Choriyeva, D., & Ahmadova, S. (2023). Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida ertaklarning ahamiyati. Maktabgacha va maktab ta‘limi jurnali, 1(2-3).
14. Durдона, C. (2023, December). KREATIVLIK ORQALI BOLALARNING QOBILYATLARINI OSHIRISH. In "Conference on Universal Science Research 2023" (Vol. 1, No. 12, pp. 302-305).
15. Durдона, C. (2023). BOLALARDA KREATIVLIK QOBILYATINI RIVOJLANTIRISH. TECHNICAL SCIENCE RESEARCH IN UZBEKISTAN, 1(5), 265-270.
16. Choriyeva, D. (2023). OILA VA MAKTABGACHA TA‘LIM TIZIMIDA AMALGA OSHIRILADIGAN IJTIMOIIY VAZIFALAR. Talqin va tadqiqotlar, 1(32).
17. DURDONA, C., & SHAHNOZA, K. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING KREATIVLIGINI OSHIRISHDA TASVIRIY FAOLIYATNING O‘RNI. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 1(7), 191-196.

О‘QITISH JARAYONIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Choriyeva Durdona Anvarovna

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta’lim fakulteti Maktabgacha ta’lim psixologiyasi va
pedagogikasi kafedrasida dotsenti,*

Tojiyeva Feruza Azamat qizi

*“Maktabgacha ta’lim psixologiyasi va pedagogikasi”
yo’nalishining 4 kurs talabasi*

O‘qitish jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalar qobiliyatlarini rivojlantirish bolalarning har tomonlama rivojlanishiga yordam beradigan jarayon bo‘lib, ularning intellektual, jismoniy, hissiy, ijtimoiy va ijodiy salohiyatlarini kengaytirishga qaratilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun qobiliyatlarni rivojlantirish, ularning kelajakdagi muvaffaqiyatli va sog‘lom shaxs bo‘lishlari uchun muhimdir. O‘qitish jarayonida bolalar o‘zlarining qobiliyatlarini aniq kashf etib, ularni to‘g‘ri yo‘nalish bo‘yicha rivojlantirishlari kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalar qobiliyatlarini rivojlantirishning ahamiyati:

1. Potensialni aniqlash va rivojlantirish: Har bir bolaning o‘ziga xos qobiliyatlari va iste’dodlari bor. O‘qituvchi bolalarni kuzatib borish, ularning qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirishga yordam berishi kerak. Bu jarayon bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga katta ta’sir ko‘rsatadi.

2. Kreativlik va ijodiy fikrlash: Bolalar o‘zlarining ijodiy qobiliyatlarini o‘rgatish jarayonida yangi g‘oyalar yaratish, yangiliklarni o‘rganish va yangi tajribalarga tayyor bo‘lishni o‘rganadilar. Bu kreativlik va tasavvurni rivojlantirish uchun juda muhimdir.

3. O‘ziga bo‘lgan ishonch: Qobiliyatlarini rivojlantirish bolalar o‘zlariga ishonchini oshiradi. O‘zlari erishgan muvaffaqiyatlar orqali bolalar o‘ziga bo‘lgan ishonchni mustahkamlashadi.

4. O‘quv faoliyatida muvaffaqiyat: Qobiliyatlarni rivojlantirish bolalarning o‘quv jarayonidagi muvaffaqiyatlarini ta’minlaydi. Yangi bilimlar, ko‘nikmalar va tajribalar olish bolalarning o‘zlarini ifodalashlariga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar qobiliyatlarini rivojlantirish metodlari:

1. O‘yin orqali o‘qitish:

o O‘yin metodlari bolalar uchun o‘qitishning eng samarali vositalaridan biridir. O‘yinlar bolalar uchun qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi, ular o‘z qobiliyatlarini sinab ko‘rish, yaratish va o‘rganish orqali rivojlanadilar. Masalan, konstruktorlar, interaktiv o‘yinlar, roli o‘yinlari bolalarning kreativlik va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

o O‘yinlar yordamida bolalar turli vazifalarni bajarish orqali muammolarni hal qilishni o‘rganadilar, bu esa ularning intellektual rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi.

2. Ijodiy faoliyat:

o San'at va hunarmandchilik: Rasm chizish, haykaltaroshlik, qo‘lda ishlash va boshqa ijodiy faoliyatlar bolalarning kreativ fikrlashini rivojlantiradi. Bu jarayon bolalar o‘z his-tuyg‘ularini ifodalash, tasavvur qilish va yangi g‘oyalarni yaratish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

o Musiqa va ritm: Qo‘shiqlarni aytish, musiqa asboblari bilan o‘ynash bolalar rivojlanishining muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Musiqa bolalar fikrlashini rivojlantiradi, ritm va tovushlarni aniqlashni o‘rgatadi. Bu faoliyat bolalarga stressni boshqarish va hissiy jihatdan rivojlanishga yordam beradi.

3. Ko‘rgazmalar va mashqlar:

o Vizual materiallar: Ko‘rgazmalar, videolar, rasmlar, kartochkalar va boshqa vizual materiallar bolalarning qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu vositalar bolalar uchun yangi tushunchalarni o‘zlashtirishni osonlashtiradi.

o Kognitiv mashqlar: Bolalarga murakkab vazifalarni bajarish, raqamlar, ranglar va shakllarni o‘rganish orqali mantiqiy va matematik ko‘nikmalarni rivojlantirish mumkin. Bu bolalar uchun fikrlash jarayonini mustahkamlashga yordam beradi.

4. Jismoniy faoliyat va sport:

o Jismoniy rivojlanish: Jismoniy mashqlar va sport faoliyati bolalar jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirishda katta rol o‘ynaydi. Mashqlar orqali bolalar qo‘l va oyoq mushaklarini, muvofiqligini va chaqqonligini rivojlantiradilar.

o Kichik va katta motorika: Bolalar qo‘l, barmoqlar, oyoqlar va tana bilan turli mashqlarni bajargan holda motorika ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Bu o‘z navbatida bolaning o‘zini erkin ifodalashiga yordam beradi.

5. Ko‘p ma'lumotli faoliyat:

o Eksperimentlar va tajribalar: Bolalar uchun oddiy eksperimentlar o‘tkazish orqali ularning ilmiy qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin. Masalan, o‘simliklar o‘sishini kuzatish, oddiy fizika tajribalari, ranglar va suv bilan tajriba qilish bolalarga yangi tushunchalarni o‘rganishga yordam beradi.

o Tabiatni kuzatish: Tabiiy muhitni kuzatish va o'rganish orqali bolalar o'z atrofidagi dunyoni tushunishga o'rganadilar. Bu ularning intellektual qobiliyatlarini rivojlantiradi.

6. Hikoyalar va ertaklar:

o Ertaklarni yaratish va tinglash: Bolalar uchun hikoya yoki ertak yaratish ularning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi. Shuningdek, bolalar o'zlari o'qigan yoki eshitgan ertaklar asosida o'z fikrlarini ifodalashni o'rganadilar.

o Rassomlik va dramatisatsiya: Ertaklar va hikoyalar orqali bolalar dramatik o'yinlar o'ynab, rol o'ynashni va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradilar.

7. Ta'limning individualizatsiyasi:

o Har bir bola o'ziga xos qobiliyat va qiziqishlarga ega. Tarbiyachilar va o'qituvchilar bolalarning shaxsiy ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda o'qitishni tashkil qilishlari kerak. Bu orqali bola o'zini yanada erkin his qilishga va o'z qobiliyatlarini yanada rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'qitish jarayonida qobiliyatlarini rivojlantirish nafaqat ularning bilimlarini oshirish, balki ularning ijodiy va intellektual salohiyatlarini kengaytirish uchun muhimdir. O'yinlar, ijodiy faoliyat, jismoniy mashqlar, eksperimentlar va o'qish metodlari bolalar uchun eng samarali rivojlanish vositalaridir. Har bir bolaning qobiliyatlari individual tarzda rivojlantirilishi, shuningdek, o'qituvchining sabr-toqati va diqqat-e'tibori orqali to'g'ri yo'nalishda shakllantirilishi zarur. Bu jarayon bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatli va baxtli hayotga tayyorlanishida muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. N.Kayumova "Maktabgacha pedagogika".2013 y.
2. M.Hakimova, M.Ma'rufova "Bolalarni ijtimoiy moslashuvi" 2021 y.
3. Chorieva, D. (2020). DIAGNOSTICS AS A BRANCH OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AND TYPE OF RESEARCH ACTIVITY OF A TEACHER. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(3).
4. Choriyeva, D. (2022). TARBIYACHINING PEDAGOGIK MAHORATINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNIKANING ROLI. Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar, 1(24), 101-103.
5. Чориева, Д. А. (2021). МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ РАБОТЫ С АГРЕССИВНЫМИ ДЕТЬМИ. In Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста (pp. 152-161).
6. Чориева, Д. А. (2019). Педагогическая диагностика в условиях дошкольного образования. Актуальные проблемы современного образования: опыт и инновации, 86.

7. Чориева, Д. А., & Ражабова, Г. Ф. (2022). ЗНАЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ДИАГНОСТИЧЕСКОГО СРЕДСТВА В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ. Results of National Scientific Research International Journal, 1(6), 327-343.
8. Чориева, Д. А. (2022). ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ДИАГНОСТИКА ФАОЛИЯТИ БИЛАН ШУҒУЛЛАНУВЧИ ШАХСГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.014> Чориева Дурдона Анваровна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Мактабгача таълим факультети Мактабгача таълим психологияси ва педагогикаси кафедраси педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), в. б. доценти. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 99-102.
9. Chorieva, D. A. BO'LAJAK TARBIYACHILARNING KASBIY MAHORATLARINI OSHIRISH YO'LLARI. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI, 385.
10. Anvarovna, C. D. (2024). MANAGEMENT OF INNOVATIVE PROCESSES IN PRESCHOOL EDUCATION. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 37(6), 58-62.
11. Anvarovna, C. D. (2024). МАКТАБГАЧА ТА'LIMDA PEDAGOGIK DIAGNOSTIKA VA KORREKSIYALASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 37(6), 48-53.
12. Anvarovna, C. D. (2024). TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA INNOVATION PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK DIAGNOSTIK SAMARALI METODLARDAN FOYDALANISH. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 37(6), 54-57.
13. Choriyeva, D., & Ahmadova, S. (2023). Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ertaklarning ahamiyati. Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali, 1(2-3).
14. Durdona, C. (2023, December). KREATIVLIK ORQALI BOLALARNING QOBILYATLARINI OSHIRISH. In "Conference on Universal Science Research 2023" (Vol. 1, No. 12, pp. 302-305).
15. Durdona, C. (2023). BOLALARDA KREATIVLIK QOBILYATINI RIVOJLANTIRISH. TECHNICAL SCIENCE RESEARCH IN UZBEKISTAN, 1(5), 265-270.
16. Choriyeva, D. (2023). OILA VA MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA AMALGA OSHIRILADIGAN IJTIMOIIY VAZIFALAR. Talqin va tadqiqotlar, 1(32).
17. DURDONA, C., & SHAHNOZA, K. (2023). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNING KREATIVLIGINI OSHIRISHDA TASVIRIY FAOLIYATNING O'RNII. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 1(7), 191-196.

DIDAKTIK O`YINLAR – MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING MANTIQUIY TAFAKKURINI O`STIRISH VOSITASIDIR

Adhamova Dildora Rustamjon qizi “Maktabgacha ta’lim psixologiyasi va pedagogikasi” yo’nalishining 4 kurs talabasi

Didaktik o'yinlar – maktabgacha yoshdagi bolalarning mantiqiy tafakkurini o'stirish vositasidir. Didaktik o'yinlar – bu bolalarni o'qitish, o'rganish va rivojlantirish maqsadida maxsus ishlab chiqilgan o'yinlardir. Ular nafaqat bolalar uchun qiziqarli, balki ta'lim jarayonining samarali vositalaridan biridir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning mantiqiy tafakkurini o'stirish, ular uchun zarur bo'lgan kognitiv (bilish) ko'nikmalarini rivojlantirishda didaktik o'yinlarning roli juda katta.

Mantiqiy tafakkur – bu bolalarning obyektiv dunyo haqida ongli, to'g'ri tasavvurlar hosil qilishiga yordam beradigan va ularni tahlil qilish, solishtirish, sabab va oqibatlarni ajratish, umumlashtirish, mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyatidir. Mantiqiy tafakkurning rivojlanishi bolalarning aqliy va ijtimoiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Didaktik o'yinlarning mohiyati va ahamiyati shundan iboratki, didaktik o'yinlar – bu bolalarga bilim va ko'nikmalarni o'rganishda faol ishtirok etish imkonini beradigan interaktiv o'yinlardir. Ular o'rgatuvchi elementlarni o'z ichiga oladi va bolalarning kognitiv rivojlanishiga yordam beradi.

Didaktik o'yinlar, asosan, quyidagi maqsadlarga xizmat qiladi:

- Diqqat va xotirani rivojlantirish: O'yinlar bolalarning diqqatini jamlash, xotira va eslab qolish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.
- Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish: Bolalar o'yinlar orqali muammo hal qilish, o'xshashliklarni va farqlarni ajratish, sabab-oqibatni tushunish kabi mantiqiy ko'nikmalarni o'rganadilar.
- Ijodiy tafakkurni rivojlantirish: Didaktik o'yinlar bolalarga yangi vaziyatlarga moslashish, turli usullarda fikrlash va ijodiy yondashuvni o'rgatadi.
- Emotsional va ijtimoiy rivojlanish: O'yinlar bolalar o'rtasida ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash, bir-biriga yordam berish va o'zaro hamkorlikni rivojlantirishga imkon beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun didaktik o'yinlar turlari:

- Ranglar va shakllar o'yinlari: Bolalarga shakllar, ranglar va o'lchamlar haqida tushunchalarni o'rgatadi. Misol uchun, shakllarni tanib olish va ularni moslashtirish.
- Soni va miqdorni o'rganish o'yinlari: Raqamlar va sonlar haqida asosiy tushunchalar, shuningdek, miqdorlarni taqqoslash (masalan, "kattaroq", "kichikroq") o'rgatish uchun ishlatiladi.

- Pazl va konstruktiv o'yinlar: Bolalar mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun turli xil shakllar va qismlardan bir butun birlashmalarni tuzishadi.

- Mazmunli o'yinlar: Tasavvur va mantiqiy tahlilni rivojlantiruvchi o'yinlar (masalan, "Kim nima qildi?" yoki "Nima bo'lishi mumkin?").

- Rangli va shaklli kartalar bilan o'yinlar: Bu o'yinlar bolalarga ob'ektlarni tasniflash, o'xshashliklar va farqlarni ajratish imkonini beradi.

Didaktik o'yinlar bolalarning mantiqiy tafakkurini quyidagi jihatlariga ta'sir qiladi:

- Mantiqiy tahlil qilish: O'yinlar bolalarga ob'ektlar, shakllar yoki ranglar o'rtasidagi bog'liqliklarni tushunishga yordam beradi. Masalan, "Bu to'p qanday shaklda?" yoki "Qaysi rangdagi olma eng katta?" kabi savollar mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.

- Sabab-oqibat aloqalarini tushunish: Bolalar o'yinlar orqali "agar... bo'lsa..." kabi sabab-oqibat munosabatlarini o'rganadilar. Misol uchun, "Agar bu qog'ozni mo'ylov bilan tutsak, u qattiqlashadi".

- Yig'ish va solishtirish ko'nikmalari: Shakllarni yoki ranglarni yig'ish va taqqoslash bolalarga ob'ektlarni tasniflash va guruhlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

- Xulosalar chiqarish: O'yinlar bolalarga natijalar va xulosalar chiqarishni o'rgatadi. Misol uchun, bolalar turli o'yinlarda muvaffaqiyatga erishish uchun o'z xulosa va qarorlarini qabul qilishlari kerak bo'ladi.

Didaktik o'yinlar yordamida bolalarni o'qitishning metodikalari quyidagilardan iborat:

- O'yinlar qiziqarli va motivatsion bo'lishi kerak: O'yinlarni boshlashdan oldin bolalar bu faoliyatdan zavq olishlarini ta'minlash muhimdir. Agar o'yin bolaga qiziqarli bo'lsa, u o'rganish jarayonida faol qatnashadi.

- Bolalarning yoshiga moslashtirish: O'yinlar har bir bolaning yoshiga va rivojlanish darajasiga mos bo'lishi kerak. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun oddiy va sodda o'yinlardan boshlash lozim.

- Nazorat va qo'llab-quvvatlash: Bolalar o'yinlarda mustaqil ishlashlari mumkin, lekin ular doimo o'qituvchi yoki tarbiyachining yordamiga muhtoj bo'lishi mumkin. O'yin davomida bolalar o'z xatolarini tuzatib, to'g'ri xulosalarga kelishadi.

Xulosa qilib aytganda, didaktik o'yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Ular bolalarga turli bilimlarni o'rgatish, mantiqiy tahlil qilish va o'zaro aloqalarni rivojlantirishga yordam beradi. O'yinlar yordamida bolalar nafaqat bilim olishadi, balki ijtimoiy va emotsional rivojlanishda ham yutuqlarga erishadilar. Shunday qilib, didaktik o'yinlar o'qitish va tarbiyalash jarayonining ajralmas qismiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh.Xasanova "Bolalarni maktabga tayyorlash" ma'ruza matni.2018 y.
2. M.Hakimova, M.Ma'rufova "Bolalarni ijtimoiy moslashuvi" 2021 y.
3. Chorlieva, D. (2020). DIAGNOSTICS AS A BRANCH OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AND TYPE OF RESEARCH ACTIVITY OF A TEACHER. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(3).
4. Choriyeva, D. (2022). TARBIYACHINING PEDAGOGIK MAHORATINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNIKANING ROLI. Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar, 1(24), 101-103.
5. Чориева, Д. А. (2021). МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ РАБОТЫ С АГРЕССИВНЫМИ ДЕТЬМИ. In Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста (pp. 152-161).
6. Чориева, Д. А. (2019). Педагогическая диагностика в условиях дошкольного образования. Актуальные проблемы современного образования: опыт и инновации, 86.
7. Чориева, Д. А., & Ражабова, Г. Ф. (2022). ЗНАЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ДИАГНОСТИЧЕСКОГО СРЕДСТВА В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ. Results of National Scientific Research International Journal, 1(6), 327-343.
8. Чориева, Д. А. (2022). ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ДИАГНОСТИКА ФАОЛИЯТИ БИЛАН ШУҒУЛЛАНУВЧИ ШАХСГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР: <https://doi.org/10.53885/edinres>. 2022.9. 09.014 Чориева Дурдона Анваровна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Мактабгача таълим факультети Мактабгача таълим психологияси ва педагогикаси кафедраси педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), в. б. доценти. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 99-102.
9. Babayeva D.R. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi. O'quv qo'llanma.T.: TDPU, 2017.
10. Yo.Irisbayeva "Bolalarni maktabga tayyorlash" o'quv slubiy qollanma 2019 y.www.mdo.uz – O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi sayti. <http://www.lex.uz>– O'zbekiston Respublikasi Qonun xujjatlari ma'lumotlar milliy bazasi sayti.

BO`LAJAK TARBIYACHILARNING KASBIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH

Inagamova Sohiba Mirvosil qizi

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta'lim fakulteti "Maktabgacha ta'lim
psixologiyasi va pedagogikasi" yo'nalishining 4 kurs talabasi*

Tarbiyachining kasbiy sifati uning faoliyatining samaradorligini belgilaydi. Bolajak tarbiyachilarni kasbiy jihatdan tayyorlashda ularning nazariy bilimlari va amaliy ko'nikmalari birgalikda rivojlantiriladi. Quyidagi jihatlar bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy sifatlarini rivojlantirishda muhim hisoblanadi:

1. Kasbiy bilim va ko'nikmalar.

Tarbiyachi bo'lish uchun, avvalo, pedagogika, psixologiya va boshqa fanlarda chuqur bilimga ega bo'lish zarur. Bolalar psixologiyasi, pedagogik texnologiyalar, turli metodlar va yondashuvlar haqida bilimlar kasbiy sifatning asosini tashkil etadi. Bo'lajak tarbiyachilar nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llashni o'rganishlari kerak.

2. Kompyuter va axborot texnologiyalarini bilish.

Zamonaviy tarbiyachilar uchun kompyuter va internet texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash va elektron ta'lim resurslaridan foydalanish bo'lajak tarbiyachining kasbiy sifatini oshiradi.

3. Shaxsiy xususiyatlar va etika.

Tarbiyachilar yaxshi shaxsiy sifatlar, mas'uliyat, chidamlilik, hamdardlik, hissiy intellektga ega bo'lishlari kerak. Bu sifatlar bolalar bilan ishlashda juda muhim ahamiyatga ega. Tarbiyachi o'zini bolalarga yaxshi namuna bo'lishi, har doim do'stona va ijobiy muhit yaratishi kerak.

4. Kommunikatsiya qobiliyatlari.

Tarbiyachining muloqot qobiliyatlari ham muhimdir. U bolalar bilan samarali muloqot qila olish, ularning fikrlarini eshitish va unga muvofiq tarzda javob berish, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali ishlashni o'rganishi kerak.

5. Ijodkorlik va innovatsion yondashuv.

Bo'lajak tarbiyachilar ijodiy fikrlash, yangi pedagogik texnologiyalarni yaratish va ilg'or metodlarni qo'llashga qodir bo'lishi kerak. Ijodkorlik pedagogik jarayonlarni qiziqarli va samarali qilishda muhim rol o'ynaydi.

6. Boshqaruv va tashkilotchilik qobiliyatlari.

Tarbiyachi bolalar bilan tarbiyaviy ishlarni muvaffaqiyatli tashkil etish va boshqarish qobiliyatiga ega bo'lishi zarur. Bolalar o'rtasida adolatni ta'minlash, ularning shaxsiy xususiyatlariga qarab yondashuvni tanlash, guruh ishlarini tashkil etish va boshqarish o'rganiladigan muhim ko'nikmalardandir.

7. Xulq-atvor va axloqiy normalarga rioya qilish.

Tarbiyachi kasbiy axloqiy me'yorlarni o'z faoliyatida qo'llashi kerak. Bu uning professional qobiliyatini mustahkamlaydi va tarbiyalanuvchilarga yaxshi namuna bo'lishiga yordam beradi.

8. Doimiy ravishda o'zini rivojlantirish.

Tarbiyachilar o'z kasbiy faoliyatlarini samarali amalga oshirishi uchun doimiy ravishda o'z bilimlarini yangilab, yangi bilimlar va ko'nikmalarni egallashlari zarur. O'quv dasturlarida o'quvchilarni kasbiy sifatlar asosida rivojlantirishga katta e'tibor beriladi.

9. Bolalar bilan samarali ishlash metodlari.

Tarbiyachilar bolalar bilan ishlashda turli pedagogik yondashuvlarni bilishlari kerak. Bu usullar bolalarning o'qish, o'rganish va rivojlanish jarayonlarini qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi.

10. Pedagogik jarayonda tahlil va baholash qobiliyatlari.

Tarbiyachi pedagogik jarayonlarni tahlil qilish va baholashga qodir bo'lishi kerak. Bolalar rivojlanishini kuzatish va baholash, o'z faoliyatining samaradorligini o'lchash va muammolarni hal etishda innovatsion yondashuvlar ishlab chiqish zarur.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy sifatlarini rivojlantirish, ularning professionalligi va malakasini oshirishga yordam beradi. Pedagogik sifatlar nafaqat bolalar tarbiyasida, balki jamiyatda ham ijobiy o'zgarishlar yaratish uchun muhim hisoblanadi. Kasbiy sifatlar bolajak pedagoglar uchun doimiy rivojlanish, o'rganish va tajriba orttirishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mo'minov S. "O'zbek muloqot hulqining ijtimoiy insoniy xususiyatlari" Avtoreferat. 2000 y.
2. Uzoqov X., G'oziyev E., Oripova A. "Bolalar jismoniy tarbiyasi" O'quv qo'llanma 2000 y.
3. Chorlieva, D. (2020). DIAGNOSTICS AS A BRANCH OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AND TYPE OF RESEARCH ACTIVITY OF A TEACHER. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(3).

4. Choriyeva, D. (2022). TARBIYACHINING PEDAGOGIK MAHORATINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNIKANING ROLI. Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar, 1(24), 101-103.
5. Чориева, Д. А. (2021). МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ РАБОТЫ С АГРЕССИВНЫМИ ДЕТЬМИ. In Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста (pp. 152-161).
6. Чориева, Д. А. (2019). Педагогическая диагностика в условиях дошкольного образования. Актуальные проблемы современного образования: опыт и инновации, 86.
7. Чориева, Д. А., & Ражабова, Г. Ф. (2022). ЗНАЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ДИАГНОСТИЧЕСКОГО СРЕДСТВА В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ. Results of National Scientific Research International Journal, 1(6), 327-343.
8. Чориева, Д. А. (2022). ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ДИАГНОСТИКА ФАОЛИЯТИ БИЛАН ШУҒУЛЛАНУВЧИ ШАХСГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР: <https://doi.org/10.53885/edinres>. 2022.9. 09.014 Чориева Дурдона Анваровна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Мактабгача таълим факультети Мактабгача таълим психологияси ва педагогикаси кафедраси педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), в. б. доценти. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 99-102.

ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ МАШҒУЛОТЛАРИДА КУЧ СИФАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ

Бўтаев Исроил Назирович

ИИВ Малака ошириш институти Касбий тайёргарлик факултети

Жанговар ва жисмоний тайёргарлик цикли катта ўқитувчиси

e-mail: akrom.mir1988@gmail.com

Аннотация: Куч сифатларининг йўналтирилган ривожланиши фақат мушаклар максимал таранглашгандагина юз беради. Шунинг учун куч тайёргарлиги услубиятининг асосий муаммоси, машғулотлар жараёнида мушаклар кучланишининг энг юқори даражасини таъминлашдир.

Калит сўзлар: жисмоний сифатлар, куч, юклама, мушак кучи, динамика, максимал уринишлар, кучланиш, такрорий-чегаравий.

METHODS FOR THE DEVELOPMENT OF STRENGTH QUALITIES IN PHYSICAL EDUCATION TRAINING

Butaev Isroil Nazirovich

Institute of Advanced Training of the Ministry of Internal Affairs of the

Republic of Uzbekistan Faculty of Professional Training senior

teacher of the cycle of Combat and physical training

e-mail: akrom.mir1988@gmail.com

Annotation: directed development of power qualities occurs only when the muscles are maximally tense. Therefore, the main problem of strength training methodology is to ensure the highest level of muscle tension in the training process.

Keywords: physical qualities, strength, load, muscle strength, dynamics, maximum attempts, tension, repetitions-boundary.

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ СИЛОВЫХ КАЧЕСТВ В ПРОЦЕССЕ ЗАНЯТИЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРОЙ

Бутаев Исроил Назирович

Институт повышения квалификации МВД Республики Узбекистан

Факультет профессиональной подготовки

старший преподаватель цикла Боевой и физической подготовки

e-mail: akrom.mir1988@gmail.com

Аннотация: направленное развитие силовых качеств происходит только тогда, когда мышцы максимально напряжены. Поэтому основной задачей методики силовых тренировок является обеспечение максимально высокого уровня мышечного напряжения в тренировочном процессе.

Ключевые слова: физические качества, сила, нагрузка, мышечная сила, динамика, максимальные попытки, напряжение, повторения-граница.

Услужбий жихатдан максимал кучланишлар ҳосил қилишнинг турли йўллари бор: ўта оғир юкларни бир неча марта кўтариш, катта бўлмаган оғирликдаги юкларни кўп марталаб кўтариш; мушаклар доимий чўзилган ҳолда, ташқи қаршилиқларни енгил ва ҳ.к. Келтирилган мушак кучланишларини ҳосил қилишнинг куйидаги усуллари мавжуд:

1. Максимал уринишлар усули
2. Чегаравий бўлмаган уринишлар усули
3. Изометрик уринишлар усули
4. Изокинетик уринишлар усули
5. Динамик уринишлар усули
6. “Жадал” усул

Таъкидлаб ўтиш керакки, усулларнинг бундай номланиши куч машғулотлари назарияси ва амалиётида кенг тарқалган. Уларнинг яхши томони қисқалигида. Лекин илмий нуқтаи-назардан кучни ривожлантириш усулларини бундай номлаш жуда ҳам тўғри эмас, чунки, масалан, максимал изотермик ва изокинетик уринишлар усуллари, қайтарма машқлар синфига ҳам киради. Мушакларнинг динамик қисқариши нафақат динамик уринишлар усулига, бошқа кўплаб усуллар учун ҳам хосдир.

Максимал уринишлар усули. Мазкур усул машғулотларни субмаксимал, максимал ва ўта максимал оғирликлар билан ўтказишга асосланган. Ҳар бир машқ бир неча марта такрорланади. Бир уринишда чегаравий ва ўта юқори қаршилиқни енгган, яъни оғирлик 100% ва ундан кўп бўлган ҳолда машқларни такрорлашлар сони 1-2, кўпи билан 3 марта бўлиши мумкин. Уринишлар сони 2-3, уринишдаги қайтаришлар орасида дам олиш 3-4 дақиқа, уринишлар орасида 2 дан 5 дақиқача. Чегарага яқин қаршилиқлар билан машқларни бажаришда (максималдан 90-95% оғирлик билан) бир уринишдаги ҳаракатлар қайтарилиши сони 5-6, уринишлар сони 2-5. Машқларни қайтариш орасидаги дам олиш вақти 4-6 дақиқа ва уринишлар орасида 2-5 дақиқа ҳаракатлар суръати - эркин, тезлик - энг камдан максималгача. Амалиётда бу усулнинг турли йўллари бор, уларнинг асосида оғирликларни оширишнинг турли усуллари ётади.

Шуни назарда тутиш керакки, чегаравий юкламалар ҳаракатлар техникасини назорат қилишни қийинлаштиради, жароҳат олиш айниқса, болаларда ва бошловчиларда кўп шуғулланиб юбориш хавфини кучайтиради. Шунинг учун, у олий малакали спортчиларнинг машғулотларида асосий, лекин ягона бўлмаган усулдир. У ҳафтасига 2-3 марта қўлланилади. Катта вазнлар, баъзи ҳолларда 7-14 кунда бир марта ишлатилади. 100%дан ортиқ юклар билан машқлар шериклар ёрдамида ёки махсус мосламаларни қўллаш йўли билан ўтказилади. 16 ёшгача бўлган болаларга бундай усулни қўллаш тавсия этилмайди.

Қайтарма максимал уринишлар усули максимал динамик кучни мушаклар ҳажмини сезиларли кўпайтирмасдан ошириш учун асосий ҳисобланади. Уни қўллаш учун спортчи олдиндан тайёргарлик кўрган бўлиши лозим. Ушбу усул ўсмирларнинг куч даражасини баҳолаш учун ўтказиладиган назорат синовлари асосида ётиши мумкин. Назорат учун машқлар, масалан, полдан штангани тортиш; горизонтал ётган ҳолда штанга кўтариш; елкада штанга билан ўтириб туриш.

Такрорий чегаравий бўлмаган уринишлар усули. Маъноси чегаравий бўлмаган ташқи қаршиликни то қаттиқ чарчагунча ёки “охиригача” такрорлаш.

Ҳар бир ёндашувда машқлар танаффуссиз бажарилади. Бир машғулотда 2-6 серия бажарилади. Бир серияда 2-4 ёндашув. Машғулотлар орасидаги танаффус 2-8 дақиқа, сериялар орасидаги 3-5 дақиқа машғулотлар давомида ташқи қаршиликлар катталиги максималдан 40-80% ни ташкил қилади. Ҳаракатлар тезлиги катта эмас. Катта оғирлик билан қайтаришлар сони кам бўлганда, асосан, максимал куч ривожланади ёки бир вақтнинг ўзида кучнинг кўпайиши ва мушаклар ҳажмининг ортиши юз беради. Ва аксинча, қайтаришлар сони кўп бўлиб, оғирлик миқдори кам бўлганда асосан, чидамлилиқ сифати ортиб боради.

Бу усулни қўллаганда машғулот самарасига машқларни такрорлашнинг ҳар бир серияси якунида эришилади. Сўнгги такрорлашларда ишлаётган ҳаракат бирликлари миқдори максимумгача етади, уларнинг синхронлиги кузатилади, физиологик жараён худди катта қаршиликларни енгаётгандай бўлади.

“Охиригача” усулининг учта асосий йўли мавжуд:

1. Машқлар бир машғулотда “охиригача” бажарилади, ёндашувлар сони ҳам “охиригача” эмас.
2. Бир неча уринишларда машқлар “охиригача” бажарилади, ёндашувлар сони “охиригача” эмас.
3. Машқлар ҳар бир уринишда “охиригача” бажарилади, ёндашувлар сони “охиригача”. “Охиригача” усулида ишлаш энергетик жиҳатдан кам унумли бўлсада, амалиётда кенг қўлланилади. У ҳаракатлар техникасини яхшироқ

назорат қилиш, жароҳатлардан сақланиш, мушаклар гипертрофиясига кўмаклашиш имконини беради.

Изотермик уринишлар усули. Қисқа муддатли, максимал кучланишларни бажариш билан ифодаланади. Изотермик кучланишлар давомийлиги одатда 5-10 с. Кучланиш катталиги максимумдан 40-50% бўлиши мумкин ва статик куч мажмуалари, турли мушак гуруҳлари кучини ривожлантиришга йўналтирилган 5-10 машқдан иборат бўлиши керак. Ҳар бир машқ 3-5 марта, 30-60 с танаффус билан бажарилади. Навбатдаги машқларни бажаришдан олдин дам олиш 1-3 дақиқа Изотермик машқларни машғулотга ҳафтасига 4 мартагача қўшиш мумкин, уларга 10-15 дақиқа ажратилса кифоя. Мажмуавий машқлар ўзгармаган ҳолда тахминан 4-6 ҳафта қўлланилиши мумкин, сўнгра у баъзи бошланғич ҳолатларнинг ўзгариши ҳисобига янгиланади.

Изотермик машқларни бажаришда тана ҳолатини ёки бўғимларнинг бурчак катталиги жиддий аҳамиятга эга. Елка олди букувчиларининг бўғимларининг катта бурчагида машғулот куч ўсишини кам таъминлайди, лекин машқ қилинмаётган бўғимларга яхши таъсир кўрсатади. Изотермик кучланиш бўғим бурчаги 900 да, 1200 ва 1500 га нисбатан, гавдани эгувчиларнинг ўсишига катта таъсир кўрсатади.

Изокинетик уринишлар усули. Бу усулнинг ўзига хослиги у қўлланилганда ташқи қаршилиқ катталиги эмас, ҳаракатнинг доимий тезлиги катталиги берилишидир. Машқлар махсус тренажерларда бажарилади, улар турли тезликларда ҳаракат қилишга имкон беради. Масалан, кроль ёки брасс билан сузишда қулочлаб эшишнинг бутун амплитудаси бўйича. Бу мушакларнинг бутун ҳаракат давомида оқилона юклама билан ишлашига имкон беради.

Изокинетик усулда замонавий тренажерларда бажариладиган куч машқлари бўғимларнинг ҳаракат тезлигини 1 сонияда 0 дан 200 тагача ўзгартириш имконини беради. Шунинг учун бу усул куч қобилятларининг ҳар хил турларини – “суст”, “тез”, “портлаш” кучини ривожлантириш учун ишлатилади. Усул сузиш, енгил атлетика, спорт ўйинларида - оёқ ва қўллар билан зарбалар, копток ирғитиш ва шу кабиларда куч тайёргарлиги жараёнида кенг қўлланилади. Мазкур усулдан фойдаланилганда бадан қиздириш машқлари шарт эмас ва шу билан оғирликлар ёрдамидаги машғулотлардан фарқланади.

Машқларни бажариш вақтида одам ўзининг натижаларини монитор ёки бошқа восита орқали кўриб туради, шу аснода ўзи билан ўзи ёки бошқа шахслар билан беллашиши мумкин.

Динамик уриниш усули. Максимал тезлик ёки суръатда катта бўлмаган оғирликлар билан (30% гача) машқлар бажарилади. У тезлик куч қобилятларини – “портлаш” кучини ривожлантириш учун қўлланилади. Бир

ёндашувда такрорлашлар сони 15-25 марта. Машқлар 3-6 серия билан бажарилади, улар орасидаги танаффус 5 - 8 дақиқа.

Оғирлик вазни шундай бўлиши керакки, у ҳаракат техника-сининг бузилишига сабаб бўлмасин ва ҳаракатни бажариш вақтида тезликни пасайтирмасин. Масалан, ватерполчиларда отиш кучини ривожлантириш учун 2 кг ли медицинбол қўлланилганда, энг яхши натижалар кўрсатилди, найза улоқтирувчиларда 3 кг.

“Жадал” усул мушак гуруҳларини пастга тушаётган юкдан ёки тана оғирлигинининг кинетик энергиясидан фойдаланган ҳолда жадал рағбатлантиришга асосланган.

Бу усул асосан, турли мушак гуруҳларининг “амортизация” ва “портлаш” кучини ривожлантириш учун ҳам қўлланилади. Мисол тариқасида оёқларнинг “портлаш” кучини ривожлантириш учун чуқурга сакраб тушиш ва сакраб чиқиш машқини келтириш мумкин. Амортизация ва ундан кейинги ердан итарилиш худди бир бутундай бажарилиши керак.

Максимал кучни ривожлантириш. Максимал куч – асаб мушак тизимига мушаклар максимал қисқарганда берилиши мумкин бўлган энг катта куч. Максимал кучни ривожлантириш асосида иккита усул ётади: максимал уринишлар усули ва такрорий - серияли усул.

Куч тайёргарлигининг назарияси ва амалиётида максимал уринишлар усулининг бир неча йўли мавжуд.

1-йўл. Машқлар, максималдан 90-95% оғирлик билан, бир ёндашувда 2-3 марта бажарилади. Бир машғулотда ёндашувлар орасида 3-5 дақиқа хордиқ билан 2-4 марта бажарилади. Бу жуда самарадор машқни мушаклар ишининг икки тартибда бажариш мумкин. Биринчи тартибда, ёндашувда барча ҳаракатлар такрорлашлар орасида мушакларни бўшаштирмасдан бажарилади. Масалан, штанга билан ўтириб туриш бўйича ёндашувни бажариш вақтида штанга доимо елкаларда бўлади ва мушаклар табиийки, таранглашган ҳолатда бўлади. Иккинчи тартибда, ёндашувда ҳар бир машқ орасида қисқа муддатга, бир неча сония мушакларни бўшаштириш билан боғлиқ. Бунинг учун, машқ амалларини бажариб бўлгандан кейин, юкдан холис бўлиб (штангани жойига қўйиб), “ишчи” мушакларни силтаб бўшаштириш ва дарҳол навбат-даги ҳаракатни бажаришга киришиш лозим. Иккала тартиб ҳам жуда самарали. Иккинчи тартиб “портлаш” кучини ва мушакларни бўшаштириш (дам олдириш) лаёқати фаол намоён бўлишини такомиллаштиришни таъминлайди.

2-йўл. Машғулотлар давомида маълум миқдорда ёндашувларни бажариш керак, улардан:

- 1) оғирлик вазни максималдан 90% - 3 марта;

- 2) вазн 95% - 1 марта;
- 3) вазн 97% - 1 марта;
- 4) 100% плюс 1 - 2 кг - 1 марта.

Иккала машқда ҳам ёндашувлар орасида фаол ҳордиқ учун 2 - 3 с. бўшаштирувчи машқлар билан танаффус қилиш керак. Охирги машқни спортчи 100% плюс 1-2 кг юклама билан бажара олмаслиги эҳтимоли бор, бунда бу ёндашувни олдингиларни қайтариш билан алмаштириш мақсадга мувофиқ.

3-йўл. Машғулот давомида 4-5 ёндашувнинг ҳар бирида бир марта 100% вазн билан машқ амалга оширилади. Танаффуслар давомийлиги навбатдаги ёндашувни бажаришга тайёрлик билан аниқланади.

Такрор - серияли уринишлар усули максимал уринишлар усулидан шу жиҳати билан фарқланадики, бунда ўсишни таъминлайдиган асосий машғулоти омили бўлиб, оқилона ва субмаксимал оғирликлар билан ишлаш чегаравий давомийлиги хизмат қилади. Усул ёндашув ва такрорлашлар ҳажмининг кўплиги ва улар орасида танаффуслар йўқлиги билан ажралиб туради. Машқларда барча ҳаракат амаллари сусти суръатда, такрорлашлар орасида мушакларни бўшаштирмасдан бажарилиши керак. Сериялар маълум миқдорда такрорланувчи бир неча ёндашувлардан иборат.

Тезлик кучини ривожлантиришда муваффақиятга эришишнинг муҳим шарти машқни такрорлаш олдида мушакларни бўшаштиришдир. Тезлик кучини ривожлантиришнинг энг кўп тарқалган ва содда воситаси сакрашдир. Уларни қўллаш жараёнида асосий технологик такомиллаштириш тезлиги ва ҳаракат қувватини оширмасликка интилиш. Максимал тезлик ва портлаш кучини ривожлантиришда икки муҳим шартни ёдда тутиш лозим. Биринчиси - ҳар бир шуғулланувчи ўзининг бошланғич жисмоний ва, хусусан, тезлик-куч тайёргарлигини эътиборга олиши лозим ва шундан келиб чиққан ҳолда, маълум таъсирга эга машқларни танлаши керак. Шунинг назарда тутиш лозимки, агар машқларнинг таъсир кучи катта бўлса, организмга зарар етиши, кам бўлса, умуман самара бермаслиги мумкин. Иккинчиси - мушаклар юқори тезликли, таъсирчан, портлаш юкламаларидан кейин, ўзига хос чарчашдан ҳалос бўлиши, янги юкламаларга тезкорлик билан тайёрланиши керак. Бунинг учун доимо ва мақсадли равишда эгиловчанликка машқлар бажариш керак, турли тортилишлар, чўзилиш, айланма ҳаракатлар билан танаффусларни тўлдириш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Платонов В.П. Общая теория подготовки спортсменов в олимпийском спорте. – Киев, 1997.

2. Теория и методика физического воспитания: Учебник под ред. Т.Ю. Круцевич. 2 том. – Киев: Олимпийская литература, 2003. – 424 б.
3. Теория и методика физической культуры. Учебник под ред. проф. Ю.Ф.Курамшина. 2-е изд., испр. – М.: Советский спорт, 2004. – 464 б.
4. Теория спорта /Под ред. В.Н.Платонова. – Киев, 1987. – 422 б
5. Mirzakulov Akrom Gafurzhonovich,.(2022). DYNAMIC ALTERATIONS IN THE STRUCTURE OF PHYSICAL TRAINING OF CADETS OF THE ACADEMY OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS*, 3(04), 124–128. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-03-04-22>
6. Mirzakulov Akrom Gafurjanovich. (2024). CROSSFIT AS AN INNOVATIVE SYSTEM OF PHYSICAL EDUCATION OF CADETS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE ACADEMY OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. *PEDAGOGS*, 58(2), 200–204. Retrieved from <https://pedagogs.uz/index.php/ped/article/view/1374>
7. Mirzakulov Akrom Gafurjanovich. (2024). THE USE OF CROSSFIT IN THE PHYSICAL TRAINING OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS. *PEDAGOGS*, 58(2), 205–207. Retrieved from <https://pedagogs.uz/index.php/ped/article/view/1375>

СПОРТДА ПРОГНОЗЛАШТИРИШНИНГ МЕТОДОЛОГИК ВА НАЗАРИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Абдирахимов Амириддин Абдирахимович

ИИВ Малака ошириш институти

Ахборот технологиялар цикли ўқитувчиси

e-mail: amr.herezen28@gmail.com

Аннотация: Ҳозирги замонда прогнозлаштиришнинг илмий муаммолари жамиятимизнинг ҳар бир соҳасида шунингдек, жисмоний тарбия ва спортда ҳам жуда муҳимдир. Прогнозлаштириш муаммоларининг спорт соҳасида қўллашнинг муҳимлигини бир қатор муаммолари бор: биринчидан, сиёсий ва ижтимоий томонларини сезиларли даражада ошириш; иккинчидан, малакали спортчиларни спортга тайёрлашнинг янги йўллари излаб топиш ва мамлакатда жисмоний тарбия ҳамда спортни кенг ёйиш; учинчидан: республика мактабларида жисмоний ҳаракатнинг структура ва функцияларини кенгайтириш.

Калим сўзлар: ахборот технологиялари, прогнозлаштириш, спорт, жисмоний тарбия, методология, жисмоний сифатлар.

METHODOLOGICAL AND THEORETICAL ASPECTS OF FORECASTING IN SPORTS

Abdirakhimov Amiriddin Abdirakhimovich

*Institute of Advanced Training of the Ministry of Internal Affairs of the
Republic of Uzbekistan information technology cycle teacher*

e-mail: amr.herezen28@gmail.com

Annotation: the scientific problems of forecasting in modern times are very important in every area of our society, as well as in physical education and sports. There are a number of problems of the importance of the application of forecasting problems in the field of sports: firstly, to significantly increase the political and social side; secondly, to look for new ways to prepare qualified athletes for sports and to widely spread physical education and sports in the country; and thirdly: to expand the structure and functions of physical.

Keywords: information technology, forecasting, sports, physical education, methodology, physical qualities.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ В СПОРТЕ

Абдирахимов Амириддин Абдирахимович

Институт повышения квалификации МВД Республики Узбекистан

Преподаватель цикла информационных технологий

e-mail: amr.herezen28@gmail.com

Аннотация: научные проблемы прогнозирования в наше время очень важны во всех сферах жизни нашего общества, а также в физическом воспитании и спорте. Существует ряд проблем, связанных с важностью применения задач прогнозирования в области спорта: во-первых, для значительного усиления политической и социальной составляющей; во-вторых, для поиска новых путей подготовки квалифицированных спортсменов к занятиям спортом и широкого распространения физического воспитания и спорта в стране; и в-третьих: расширить структуру и функции физического.

Ключевые слова: информационные технологии, прогнозирование, спорт, физическое воспитание, методика, физические качества.

Спорт прогнозлаштиришнинг услубияти – табиат ривожланишида диалектик-материалистик концепцияларга асосланади, яъни жамият ва билимга. Спортдаги прогнозлаштиришнинг илмий методологияси дунёдаги қабул қилинган билим фалсафасига суянса, умумий методология тушунчасида умумфан методлари қабул қилинади.

Спортни прогнозлаштириш ривожланишнинг янги босқичларида турибди. Англашимиз бўйича, илмий ва амалий организацияларнинг доираси кенгайиб борган сари, прогнозлаштириши билан шуғулланувчилар эски синалган усулларни ишлаб чиқмоқдалар.

Прогнозлар асосидаги усулларни ҳар бир илмий тадқиқотлар кузатиб боради: Булар анализ ва синтез, дедукция ва индукция, кузатиш, тажриба, системалаштириш ва классификациялаш, олдиндан кўра билиш, гипотеза, аналогия, экстраполяциялардир.

Олдиндан кўра билиш экспертлар баҳосининг асоси бўлиб хизмат қилади. Тажрибали мурббий янги спортчини бир марта кўриб унинг келажакда яхши спортчи бўлиб етишишни сезади.

Олдиндан кўра билиш қобилятига баҳо берганимизда, бу олдинги тажрибаларга асосланган ҳолда, қарор қабул қилишдир. Прогнозлаштириш учун, экспертларнинг методлари кенг қўлланилади. Экстраполяция методи ҳозирги вақтда кенг тарқалмоқда. Масалан, маълум вақт оралиғида катта-кичик

Ўзгаришларнинг маълумотлари қайд қилиб борилади. Спортчи кўтараётган штанга оғирлиги ўзгаришларини қоғозга қийшиқ чизиқлар билан белгилаб борилади. Бу чизиқлар орқали бизни қизиқтираётган спортчи ҳақида, унинг ҳар хил вақтдаги қайд қилинган натижалари ҳақида маълумотлар олишимиз мумкин. Моделлаштириш методи ёрдамида қисқа муддатли, ўрта муддатли, узоқ муддатли прогнозлаштиришнинг турли параметрлар орасидаги муносабатлари ҳисобга олинади. Модел ҳар бир тафсилотларда кўчирма бўлиш керак эмас. У фақат моделлаштиришда маълум мақсадлар учун объект вазифасини бажаради. Моделлар шаклига қараб ҳар хил бўлади: предметли (режалар, макетлар), футбол мураббийси ўйин ўтказишда макетлардан фойдаланади, яъни ўйинчи фишка кўринишида моделлаштирилади ва шундай ҳолатда тактик вариантларни ютиб чиқади.

Жисмоний – бунга мисол қилиб, футбол ўйинини олишимиз мумкин. Олий лиганинг мураббийи рақиб жамоани қандай ўйин тактикасидан фойдаланишни билади ва ўзининг жамоасида бўлажак ўйин тактикасини моделлаштиради. Худди шу тариқа жисмоний ҳаракатланувчи моделдан фойдаланади.

Мантиқли – ҳодисанинг ёки жараённинг мантикий таърифланиши кўзда тутилади.

Математикали – тенгсизлик жараёни тенглаштириш тизими ёрдамида тасвирланади. Математик моделлар ҳисобкитоби компьютер ёрдамисиз жуда меҳнат талаб ишдир. Математик моделдан кибернетик моделнинг фарқи шуки, у компьютер хотирасига жойлаштирилади. Унинг ёрдамида «яшайди, ривожланади ва тажрибалар ўтказади». Компьютердаги кибернетик модел янги ҳамда аниқ маълумотларни тез олишга мўлжалланган воситадир. Ижтимоий прогнозлаштиришнинг услубий ва назарий асослари спортда прогнозни бир қатор босқичлардан иборат тадқиқотлар тизимини кўриб чиқди.

Асосий босқичлар қуйидагилардан иборат:

- маълум услубиятни танлаш прогноз вазифаларининг асосий мақсади;
- прогноз функцияларини тизимидаги дескомпозиция ва синтез чизмаларини тузилиши;
- прогнозни ишончли вариантларини топиш;
- экспертиза прогнознинг асосий варианты;
- прогнозни текшириш ва тўғрилаш.

Бундай тадқиқот тизими, илмий-амалий прогнозлаштиришнинг вазифаларини ечишда ва спортчиларни Олимпиада ўйинларида жаҳон, Европа чемпионатларида юқори натижаларга эришишга имкон яратади.

Навбатдаги асосий йўлланмалар:

- ижтимоий-иқтисодий шароитда прогнозлаштириш, яъни спортчининг қобилиятларини юқори даражада ривожланиши;
- спорт натижаларининг ўсиш прогнози;
- спортчининг ҳар томонлама тайёргарлик даражаси ва шахсий сифатларига прогнозлаштиришнинг талаблари;
- йирик халқаро беллашувларда спорт натижаларига эришишнинг прогнозлаштириш мажмуавий воситаси;
- спортда прогнозлаштиришни мажмуавий ёндашиш тизимида киритишни алоҳида спортчида, жамоада ва спорт турларида қўллаш.

«Олдиндан билиш учун. Ҳаракат қилиш учун олдиндан кўра билиш» – деб шарҳлаган эди режалаштириш ва прогнозлаштиришни ўзаро боғлаб, XIX асрда яшаган фран-цуз файласуфи О.Конт. Россиялик мутахассислар прогнозлаштиришни кўриб чиқиб, режалаштириш тайёргарликнинг муҳим элементларидан бири деб ҳисобладилар. Режалаштириш муҳим қарорнинг натижаси сифатида ва ахборот учун керак бўлган прогнозлаштириш сифатида қабул қилинган. Спорт прогнозлаштириш мутахассислари О.Контнинг айтган сўзларини қайта изоҳлашди: чуқур ва кенг билим олдинда яхши кўра билиш учун керак, олдиндан яхши кўра билиш учун эса тўғри ҳаракат қилиш демакдир. Ҳолис ҳақиқийлик ижтимоий муносабатларда, спорт фаолияти тизимида кўриб чиқилади. Ҳар бир спортчини, жамоани спорт фаолияти бўшлиқ асосида қурилайтгани йўқ, балки бошқа тизимлар фаолияти ва уларнинг ривожланиши туфайли мавжуд.

Спорт фаолияти ва шахс ўртасига таъсир этувчи турли муносабатлар шакли: идеологик, психологик, иқтисодий муносабатлар мавжуддир. Иккинчи жиҳат прогнозлаштиришнинг ёндашиш тизимини бетунлиги ҳисобланади.

Тўртинчи жиҳат ижтимоий прогнозлаштиришнинг мажмуавий характерини илмий асосда олдиндан кўра билиш. Спортдаги прогнозлаштириш фаолияти киши шахсиятини шакллантириб, маънавий, меҳнат ва жисмоний тарбиянинг мажмуасига йўналтиради. Прогнозлаштириш спортчи шахсига, жамоага нисбатан тарбиявий билим бериш тадбирлари мажмуасини ҳисобга олади. Спорт прогнозлаштириш назариясининг мақсади шуки, тадқиқотларнинг истиқболли тармоқлари томонидан йиғилиб қолган ёки кам ишланган билимларини ягона тизимга туширишдир.

Ҳозирги замон илмий адабиётларида «олдиндан кўра билмоқ» сўзининг синонимлари сифатида олдиндан таърифлаш, олдиндан айтмоқ, антипатия, экстрополяция, ўйлаб топмоқ ва прогнозлаштириш каби сўзлар ишлатилади. «Олдиндан кўра билиш» тушунчасини назарий таҳлил қилганимизда, кўпгина аниқликларни киритамиз ва тизимлаштирамиз, яъни бир-бирини тўлдиришини,

бирбирига бўй сунишини кўрамиз. Юқорида келтирилган тушунчаларни бирлаштирган ҳолда, «олдиндан кўра билиш» тушунчаси инсонларнинг олдиндан таърифлаш, олдиндан айтиш, келажакни прогнозлаштириш каби қобилиятлари тушунилади.

Илмий адабиётлардан маълумки, «олдиндан кўра билиш» тизими инсонларни антогенетик ривожланишида урта босқичдан ўтади:

- олдиндан таърифлаш босқичи ёки антиципация;
- олдиндан айтиш босқичи ёки экстрополяция;
- прогнозлаштириш босқичи ёки илмий асосда «олдиндан кўра билиш».

Биринчи босқич – олдиндан таърифлаш ёки антипация. Бу келажакни бир дақиқа кўра билиш сенсомотор коррекция операцияларини муваффақиятларини мақсадга мувофиқ бажариш; Иккинчи босқич – олдиндан айтиш ёки экстрополяция. Бу вақт амплитудасидаги ретроспектив олдиндан кўра билиш, сенсор – ақлий коррекциясини узайтириш, мақсад қилиб қўйилган ҳодисани амалга ошириш. Учинчи босқич – прогнозлаштириш ёки илмий равишда олдиндан кўра билиш. Олимпиада спорт турлари муносабатлар тизимини ҳосил қилувчи омил сифатида, спорт прогнозлаштиришни ҳамма элементларини бирлаштиради.

Спортчиларни тайёрлаш прогрессив характерларга эга бўлиб, бир текис ва уюшган бўлиши керак. Агар спорт прогнози бўлажак мусобақаларни натижасиз бўлишини кўрсатса, дарҳол ишни шундай уюштириш керакки, бундай ривожланиш «секинлаб» натижаларни пасайишини олдини олиш керак.

Агар прогноз натижаларни яхши томонга ўзгараётганидан далолат берса, яна ҳам кўпроқ ютуқларга эришиш учун фаолликни ошириш керак. Бунинг учун эса маълум мақсадлар асосида спорт фаолиятида уюшган тадбирлар ўтказилади. Спорт фаолиятининг прогнози ташкилотлардаги ишларни тўғри уюштириб ва бу ташкилотлар қандай йўналиш орқали кетаётганини назорат қилади. Спорт прогнози мамлакатдаги спорт ривожланишига жавоб берувчи ташкилотларни, мураббийларни, команда раҳбарларини олдида тадбирлар ишлаб чиқишни вазифа қилиб қўяди. Шунингдек, бу вазифаларни бугунги кун талаби билан ечишни ва фақат тактик усул билан эмас балки, амалий усуллар билан барқарор қилишни талаб қилади.

Бошқарув фаолияти табиатан ташкилотчилик фаолияти ҳисобланади ва бу унинг ўзига хос томонларилан биридир. Аниқ ҳаракатни амалга ошириш учун бошқарув-нинг натижавий қарорлари қабул қилинади. Режа бошқарувнинг тузилиш элементи ҳисобланиб, у ўзига илмий асосланган прогнозни киритади. Агар бунинг акси бўлганда эди, спортда режалаштирилган, маълум мақсадни кўзлаган, натижа берувчи ҳаракат бўлмаган бўлар эди.

Бизнинг мамлакатимизда спорт фаолияти ва спорт ривожланиши билан боғлиқ бўлган томонларга катта эътибор берилади. Келажакда аниқ кучлар билан спортчи тайёргарлигига таъсир қилувчи йўналишларни олдинда турган олимпиада сезонида спортчилар шаклланиш жараёнини бошқариш кераклигини вазифа қилиб қўяди. Шундай қилиб, прогнозлаштириш ва режалаштириш бошқарувнинг асосий области бўлиб, спорт фаолиятининг даражасини белгилайди.

Прогноз долзарб режаларни қарорларини қабул қилишда доим зарурдир. Спортда прогнозлаштириш келажакда бажариладиган вазифаларни ҳозирги замон бошқарув қарорлари асосида қабул қилади. Мусобақа олди тайёргарлик босқичи режа натижасини ҳисоблаши қисқа муддатли прогнозда аниқланади. Спортнинг тайёргарлик режасида ўтган йилги тадбирда қўлланган восита ва усуллар бу йилда ҳам қўлланилади.

Вақт ўтиши билан спортда ҳам эволюция юз беради, яъни ҳолатлари, даражаси, тузилиши, характери ўзгариб ижтимоий ҳаётга мослашади. Спорт ривожланишида прогностикани таҳлил қилиш ва ўтказиладиган тадбирни режалаштириш жуда муҳимдир. Спортдаги эволюцияга асосланган ҳолда, спорт фаолиятининг ривожланишидаги муваффақиятли бошқарилаётган прогнозлаштиришни илмий асосланган вариантларини ишлаб чиқишни таклиф қилади. Бунинг учун режа тузиш, бошқарув қарорини қабул қилиш, уюштирилган тадбир ўтказиш керак. Спорт прогнози бу тавсиянома ёки танлаб олинadиган нарсa эмас, балки кўп вариантли илмий асосланган объектив баҳодир. Спортчилар тайёргарлигини режалаштириш мутахассислар олдидаги муҳим вазифалардан биридир ва улар бунга жавобгардирлар. Худди шу ерда спортдаги прогнозлаштириш ва режалаштириш муносабатлари аниқланиб, спорт фаолиятида натижали ишнинг вариантлари танлаб олинади. Шундай қилиб режалаштириш спорт фаолиятида энг яхши йўлларни, тадбирларни, воситаларни, методларни танлабгина қолмасдан балки аввалги ва ҳозирги вақтда аниқланган фойдасиз йўналишларни чиқариб ташлайди.

Олдиндан кўра билиш амалиётида спорт фаолиятининг натижалари фақат прогнозлаштириш билан чегараланиб қолмайди. Бошқарув элементларининг занжири прогнозлаштиришдан фарқ қилиб, бошқарув объектига актив таъсир қилади, яъни режалаштиришда, программалаштиришда, проектлашда, ташкил қилишда, текширувда, коррекция қилишда. Бошқарув, режалаштириш, прогнозлаштириш ўзаро боғлиқ ва бир-бирига тобе бўлиб, бири иккинчисини сиқиб чиқара олмайди.

Прогнозни тўғрилигини аниқлаш жараёни верификация дейилади. Келтирилган ҳар қандай прогнозни қайсидир даражада ноаниқликлари мавжуд.

Келажакда олинган ахборотни ишлатиш учун, уни қай даражада умидлилигини текшириш керак. Прогнозни ишончлилиги ва натижалилиги икки йўл орқали аниқланади: априорли ҳамда апостериорли. Априорли прогнозлаштириш ҳодисани содир бўлгунга қадар текширади. Апостериорли верификация статистик маълумотларга нисбатан, турли прогнозларни реал содир бўлишидан, прогноз методларни натижавийлиги билан мос келишини кўриб чиқади. Апостериорли верификация прогнозлаштириш методини амалга оширишда муҳим рол ўйнайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Верхошанский Ю.В. Спортчининг махсус жисмоний тайёргарлигини асослари /Фан спотга. – М.: Жисмоний тарбия ва спорт, 1988. – 331 б.
2. Иванов Ч.Т. Теоретические основы методики физического воспитания. – М.: “Инсан”, 2000. – 353 с.
3. Керимов Ф.А. Спорт кураши назарияси ва услубияти. – Т.: УзДЖТИ, 2001. – 286 с.
4. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. – М., 1991. – 544 б.
5. Матвеев Л.П. Основы общей теории спорта и системы подготовки спортсменов. – Киев, 1999.
6. Озолин Н.Г. Современная система спортивной тренировки. – М.: Физкультура и спорт, 1970. – 480 б.
7. Платонов В.П. Общая теория подготовки спортсменов в олимпийском спорте. – Киев, 1997.
8. Mirzakulov Akrom Gafurzhonovich, (2022). DYNAMIC ALTERATIONS IN THE STRUCTURE OF PHYSICAL TRAINING OF CADETS OF THE ACADEMY OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS*, 3(04), 124–128. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-03-04-22>
9. Mirzakulov Akrom Gafurjanovich. (2024). CROSSFIT AS AN INNOVATIVE SYSTEM OF PHYSICAL EDUCATION OF CADETS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE ACADEMY OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. *PEDAGOGS*, 58(2), 200–204. Retrieved from <https://pedagogs.uz/index.php/ped/article/view/1374>
10. Mirzakulov Akrom Gafurjanovich. (2024). THE USE OF CROSSFIT IN THE PHYSICAL TRAINING OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS. *PEDAGOGS*, 58(2), 205–207. Retrieved from <https://pedagogs.uz/index.php/ped/article/view/1375>

ЖИСМОНИЙ СИФАТЛАРНИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ АСОСИЙ ВОСИТАЛАРИ

Абдуллаев Зоҳиджон Зокиржон ўғли

ИИВ Малака ошириш институти Касбий тайёргарлик факултети

Жанговар ва жисмоний тайёргарлик цикли ўқитувчиси

e-mail: akrom.mir1988@gmail.com

Аннотация: Жисмоний тарбия назарияси ва методикасида, шунингдек, кейинги йилларда шаклланган спорт турлари назариясида “Жисмоний қобилиятлар”, “Жисмоний сифатлар”, “Ҳаракат қобилиятлари”, “Ҳаракат сифатлари” деган маъно жиҳатдан бир-бирига жуда яқин бўлган тушунчалардан фойдаланилмоқда. Спорт турларига қараб, аниқланган жисмоний қобилиятлар тарбияланиб, зарур жисмоний сифатларга айлантирилади. Жисмоний сифатларнинг эришилган ва зарур бўлган даражаси йиллар давомида, машқ натижасида ушлаб турилади.

Калит сўзлар: жисмоний сифатлар, жисмоний тарбия, ҳаракат, атроф-муҳит, морфологик ва функционал кўрсаткичлар, дам олиш интервали.

THE MAIN TOOLS FOR THE DEVELOPMENT OF PHYSICAL QUALITIES

Abdullaev Zokhidjan Zokirjanovich

Institute of Advanced Training of the Ministry of Internal Affairs of the

Republic of Uzbekistan Faculty of Professional Training

teacher of the cycle of Combat and physical training

e-mail: akrom.mir1988@gmail.com

Annotation: in the theory and methodology of physical education, as well as in the theory of sports that were formed in later years, concepts that are very close to each other in meaning are “physical abilities”, “physical qualities”, “motion abilities”, “motion qualities”. Depending on the sports, the identified physical abilities are brought up and transformed into the necessary physical qualities. The achieved and necessary level of physical qualities is maintained over the years, as a result of exercise.

Keywords: physical qualities, physical education, movement, environment, morphological and functional indicators, rest interval.

ОСНОВНЫЕ СРЕДСТВА ДЛЯ РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ

Абдуллаев Зоҳиджон Зокиржон ўғли

Институт повышения квалификации МВД Республики Узбекистан

Факультет профессиональной подготовки

преподаватель цикла Боевой и физической подготовки

e-mail: akrom.mir1988@gmail.com

Аннотация: в теории и методике физического воспитания, а также в теории спорта, которые сформировались в более поздние годы, очень близкими друг к другу по смыслу понятиями являются "физические способности", "физические качества", "двигательные способности", "двигательные качества". В зависимости от вида спорта выявленные физические способности развиваются и трансформируются в необходимые физические качества. Достигнутый и необходимый уровень физических качеств поддерживается на протяжении многих лет в результате физических упражнений.

Ключевые слова: физические качества, физическое воспитание, движение, окружающая среда, морфофункциональные показатели, интервал отдыха.

Барча жисмоний сифатларнинг йўналтириб ривожлантирилишига хос қатор қонуниятлар мавжуд. Улар таркибига қуйида-гилар киради:

1. Ҳаракат - жисмоний сифатлар ривожланишининг етакчи омили. Жисмоний сифатларнинг шаклланишида ҳам туғма, ҳам атроф-муҳит омиллари катта аҳамиятга эга. Бироқ тенг шароитларда жисмоний сифатларнинг ривожланишида инсоннинг руҳий-физиологик табиатини такомиллаштиришга қаратилган ҳаракат фаоллиги ҳал қилувчи рол ўйнайди. Шунинг учун ҳам жисмоний машқлар билан шуғулланган кишиларда турли аъзолар ва тизимларнинг морфологик ҳамда функционал кўрсаткичлари, жисмоний тайёргарлиги умуман юқори бўлади. Организмнинг функционал ва морфологик такомиллашуви учун зарур омил сифатида фаолият, машқнинг аҳамиятини биринчи бор Жан Ламарк кўрсатиб берган эди. Ўзининг “Биринчи қонуни” бўлмиш “машқ қонунини” тузар экан, у ёзган эди: “Бирон-бир аъзодан тез - тез ва сусайтирмай фойдаланиш аста-секин шу аъзони мустаҳкамлайди, ривожлантиради, йириклаштиради ва унга қанча муддат фойдаланилса, шунча узоққа етадиган куч ато этади, аъзодан мунтазам фойдаланмаслик эса уни сездирмай заифлаштириб қўяди, таназзулга олиб келади, изчил равишда сифатларни торайтириб, охир-оқибат унинг йўқолиб кетишига сабаб бўлади”.

Шу тариқа Жан Ламарк тирик табиатнинг умумий қонунларидан бирини ифодалаб берди.

II. Жисмоний сифатлар ривожининг ҳаракат фаолияти режимига боғлиқлиги. Жисмоний сифатлар уларнинг намоён бўлишини-гина эмас, уларни бажаришнинг муайян режимдаги талаб қиладиган фаолият жараёнида ривожланади. Режим деганда, бир машғулот ёки машғулотлар тизими доирасида қандайдир жисмоний машқларнинг бажарилиши ва улар орасидаги дам олиш тушунилади. Керакли тартибни ўрнатишда, энг аввало, инсоннинг иш сифатидаги босқичлар тебраниши муҳим аҳамиятга эга. Жисмоний машқларни бажариш жараёнида организмнинг қувват ва функционал захиралари сарфи билан боғлиқ ҳолда ишчанлик сифати даражаси пасаяди.

Дам олиш чоғида (машқ тугатилгач) ишчанлик сифатининг тикланиши юз беради. Инсон организми бу вақтда бир неча ҳолат-ларни: ишчанлик сифати сусайган босқични; ишчанлик сифати тўла тикланган босқични ва, ниҳоят, ўта тикланган, яъни ишчанлик сифати кучайган босқични босиб ўтади. Санаб ўтилган босқичларнинг ҳар бири бошқа шароитлардан ташқари, бажарилган ишнинг хусусиятлари, шиддати ва давомийлигига боғлиқ бўлган муайян узунликка эга бўлади.

III. Жисмоний сифатлар ривожланишининг босқичмабосқиччилиги. Жисмоний сифатларни ривожлантириш динамикасида – бир хил юкламаларни узоқ муддат давомида, кўп маротаба бажаришда – учта, нисбатан мустақил босқични шартли равишда айириб кўрсатиш мумкин:

Биринчи – жисмоний сифатларнинг ривожланиш даражасини ошириш;

Иккинчи – жисмоний сифатларни ривожлантиришда максимал кўрсаткичларга эришиш;

Учинчи - жисмоний сифатларни ривожлантириш кўрсаткичларининг пасайиши.

Биринчи босқичда юклама қўллаш натижасида организмда ҳар томонлама мослаштирувчи ўзгаришлар юз беради, улар ҳаракат фаолияти хусусиятлари билан боғлиқ жисмоний сифатларнинг ўсишига ва функционал имкониятларнинг аста-секин кенгайишига сабаб бўлади.

Иккинчи босқичда мослаштирувчи ўзгаришлар ўсиб боргани сайин стандарт юклама организмда тобора камроқ функционал силжишларга сабаб бўлади. Бу мослаштирувчи жараёнларнинг турғун адаптация босқичига ўтганлигидан дарак берувчи бир белгидир. Тегишли сифатларнинг намоён бўлиши асосида ётувчи тана аъзолари ва тизимларининг имкониятлари жиддий тарзда кенгайиб боради. Уларнинг фаолиятида тежамлилик ва ўзаро

мувофиқлашув кучаяди. Буларнинг барчаси сифатларнинг максимал даражада намоён бўлиши учун шароит яратади.

Учинчи босқичда мазкур юклама организмдаги функционал имкониятларнинг кенгайиши туфайли мослаштирувчи силжишларни юзага келтирмай қўяди, яъни унинг ривожлантирувчи таъсири ё пасаяди, ёки умуман йўқолади. Жисмоний сифатлар ривожини яна давом этиши учун қўлланиладиган юкламаларнинг хусусиятлари ва мазмунини ўзгартириш (бошқа машқлар танлаш, иш шиддатини ошириш, унинг давомийлиги ёки машқларни бажариш шароитларини ўзгартириш), шу тариқа жисмоний сифатлар учун янги, юқорироқ талаблар қўйиш зарур. Бошқача айтганда, сифатлар ривожини гўёки биринчи босқичга ўтказиш керак.

IV. Жисмоний сифатлар ривожининг гетерохронлиги (турли вақтга мансублиги). Ривожланишнинг нотекислиги бир босқичдаги жисмоний сифат кўрсаткичларининг ўсиш даражаси бошқалардагига қараганда, анча жиддий бўлиши мумкинлигини билдиради. Бу унча катта бўлмаган вақт кесмалари (масалан, бир неча ҳафта, ойлик дарслар) учун ҳам, умуман ривожлантириш жараёни учун ҳам (айтайлик, бир неча йиллик машғулотлар учун) тўғри бўла олади. Одатда, жисмоний сифатларнинг энг кўп ўсиши жисмоний машқлар билан шуғулланишнинг бошланғич даврида кузатилади. Бирон - бир сифатнинг ривожланиш даражаси кўтарила борар экан, унинг ўсиш суръати пасаяди. Жисмоний сифатлар ривожини уларнинг ўсиш суръати пасайиши билан боғлиқ экан, зарур силжишларга эришиш учун ривожланишнинг ҳар бир кейинги босқичида тобора кўп вақт керак бўлаверади.

Жисмоний сифатларнинг ривожланиш кўрсаткичлари ўзгаришларида (ўсишида) гетерохронлик (турли вақтга мансублик) ходисаси кузатилади. У алоҳида жисмоний сифатларнинг шиддатли ўса бошлашига мос келадиган лаҳзаларнинг вақт нуқтаи назаридан ўзаро мувофиқ келмаслигида намоён бўлади. Махсус тадқиқотлар ва амалий тажриба шуни кўрсатадики, инсон ҳаётининг муайян ёш даврида сифатлар ривожига таъсир кўрсатадиган қулай имкониятлар мавжуд бўлади, чунки улардан айримларининг ўсиш суръатлари бошқа ёш давларидагига нисбатан анча юқори бўлади. Бу давларни одатда сенситив (ҳиссий) ёки критик деб атайдилар, чунки улар организмнинг ривожланишида алоҳида аҳамиятга эга.

Таъкидлаш зарурки, турли муаллифларнинг илмий-услубий адабиётларида у ёки бу сифат ривожланишининг ҳар хил сенти-тив давлари кўрсатилганлигига дуч келиш мумкин. Бундай тафо-вутларнинг бир неча сабаби бўлади:

1. Бирон-бир сифатни ўлчаш учун бир хил бўлмаган тест-лардан фойдаланиш.

2. Жисмоний сифатлар кўрсаткичларининг ўсиш суръатларини аниқлаш учун турли ёндашув ва формулаларни қўллаш.

3. Текшириш учун танлаб олинган синалувчиларнинг бир хил эмаслиги (текширилаётган кишилар сонининг турличалиги, уларнинг жисмоний ривожланиши, тайёргарлик даражаси, умумий фаолият режими ва бошқаларнинг бир хил эмаслиги).

V. Жисмоний сифатлар ривожланиш кўрсаткичларининг қайтарилувчанлиги. Жисмоний машқлар билан мунтазам шуғулланиш натижасида эришиладиган функционал ва тузилишга хос ўзгариш-лар қайтарилувчан бўлиб, улар тескари ривожланиши ҳам мумкин. Шуғулланишда нисбатан қисқагина узилиш бўлса кифоя, шу заҳоти функционал имкониятлар даражаси пасая бошлайди, тузилишга хос белгилар тескари томонга ривожлана боради ва оқибатда жисмоний сифатларнинг кўрсаткичлари ҳам пасаяди. Биринчи навбатда, тезлик сифатлари, кейинроқ куч ва охирида узоқ муддатли фао-лиятга чидамлилиқ сифатлари сусаяди. Спортчиларни кузатиш шуни кўрсатадики, 5 ой давом этган машғулотларни тўхтатиш ҳара-катлар максимал суръатининг дастлабки даражасига 4-6 ойдан сўнг, мушак кучи максимал суръатининг дастлабки даражасига 18 ойдан сўнг, чидамлилиқнинг худди шундай кўрсаткичига эса 2-3 йилдан сўнг олиб келади.

VI. Жисмоний сифатларнинг кўчиши. Турли жисмоний сифатлар бир-бирлари билан чамбарчас алоқада ривожланади. Бир сифатнинг ривожланиш даражасидаги йўналтирилган ўзгариш бошқасининг ривожланиш даражасида ўзгаришлар содир бўлишига олиб келади. Бу ҳодиса “жисмоний сифатларнинг кўчиши” деб аталади.

Кўчиш ижобий ва салбий бўлиши мумкин. Ижобий кўчишда бир сифатнинг ривожланиши бошқасининг такомиллашувига таъсир кўрсатади. Масалан, “портловчи” кучнинг ортиши - ҳаракатлар тезлигига ижобий кўчади. Салбий кўчишнинг хусусияти шуки, бир қобили-ятнинг ривожланиши иккинчисининг ўсишини секинлаштиради ёки унинг ривожланиш даражасини пасайтиради.

Кўчиш бир таркибли ва ҳар хил таркибли бўлади. Бир таркибли кўчишда бир хил сифат даражасининг қўлланилаётган ва қўлланилмаётган машқлар орқали ортиши кузатилади. Масалан, осилиб турган ҳолда қўлларни букиб - ёзиш орқали куч чидамлилиги ортади, худди шу сифат қўлга таянган ҳолда уларни букиб - ёзиш чоғида ҳам ривожланади. Ҳар хил таркибли кўчишда бир сифатнинг ривожланишига олиб келадиган машғулот худди шу қатори бошқа жисмоний сифатлар даражасининг ҳам ўзгаришига олиб келади. Масалан, блокли қурилмада шуғулланганда қўл букувчиларининг изометрик кучи ортар экан, бу куч чидамлилигининг ҳам ошишини таъминлайди.

Кўчиш яна икки томонлама (масалан, агар куч сифатлари ривожлантирилганда, тезлик сифатлари ҳам такомиллашса, тезлик сифатлари такомиллаштирилганда эса куч сифатлари ҳам ривожланиб боради) ва бир томонлама (масалан, ҳаракат тезкорлиги ривожлантирилганда, реакция вақти ҳам такомиллашади, лекин реакция вақтини яхшилашга йўналтирилган машқлар ҳаракат тезкорлиги ривожига мутлақо таъсир кўрсатмайди) бўлади.

Нихоят тўғридан тўғри ва билвосита кўчиш турлари ажратилади. Тўғридан - тўғри кўчишда бир сифатнинг ривожланиш да-ражаси кўтарилса, бу бошқа сифатнинг ривожига бевосита акс этади. Масалан, қисқа масофаларга югурувчилар оёқ мушакларининг тезлик - куч тайёргарлиги даражаси ортса, югуриш тезлиги ҳам кучаяди. Билвосита кўчишда сифатнинг такомиллашуви учун фақат шароит яратилади. Масалан, спринтер оёқларининг максимал кучи тезкор югуриш натижаси билан ҳеч қандай тўғридан - тўғри алоқага эга эмас. Лекин унинг сакраш машқлари билан боғлиқлиги борки, уларнинг натижалари, ўз навбатида, тезкор югуриш билан анча мустаҳкам алоқада ҳисобланади. Шунинг учун оёқларнинг максимал кучини ривожлантиришга йўналтирилган дарслар тезлик - куч сифатлари учун функционал база яратишга ёрдам беради, улар эса пировард натижада, югуриш тезлигини белгилайди. Кўчиш турларининг таъсири кўпгина спорт турларида махсус ва умумий жисмоний ривожлантириш вазифаларини ҳал этишда қўлланилади.

Бир хил сифатларнинг бошқаларига кўрсатадиган таъсир кучи ва хусусиятлари кўп жиҳатдан қуйидаги омилларга боғлиқ:

1. Педагогик таъсирининг устун йўналишлари ва уларни ривожлантириб, навбатлашга (масалан, тезлик ва куч, чидамлилиқ сифатларини баробар талаб қилувчи машқлардан иборат дарс улардан фақат биттасини ҳатто икки баробар оширилган юклама билан ривожлантиришга қаратилган машғулотдан кўра яхшироқ натижа беради).

2. Шуғулланувчиларнинг жисмоний тайёрлик даражасига (жисмоний тайёрлик даражаси паст бўлганда, бир сифатнинг ривожланиши одатда бошқаларининг ҳам ривожланиш даражаси ортишига олиб келади, бироқ кейинчалик сифатларнинг бундай тенг тарзда ўсиши тўхтаб қолади).

Жисмоний сифатларнинг “кўчиши” жиддий педагогик аҳа-миятга эга. Шу ҳодиса туфайли жисмоний машқларнинг нисбатан тор доираси билан шуғулланган ҳолда ҳаракат фаолиятининг ҳар қандай турини муваффақиятли ўзлаштириб олиш мумкин. Бу имконият жисмоний тарбия амалиётида кишиларни меҳнат, спорт фао-лиятига, ҳарбий ишга тайёрлашда қўлланилади.

VII. Ҳаракат малакалари ва жисмоний сифатларнинг ўзаро алоқаси ва бирлиги. Жисмоний сифатлар фаолият чоғида намоён бўлар экан, уларни ҳаракат

малака ва кўникмаларидан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Инсоннинг у ёки бу ҳаракат фаолияти қай даражада ўзлаштириб олганига қараб тегишли жисмоний сифатларини юзага чиқариш даражаси ҳам ўзгаради.

Ҳаракатга ўргатиш ва жисмоний сифатларни ривожлантириш жараёнлари, уларнинг таъсир объекти битта - жисмоний машқларни бажараётган муайян одам бўлишига қарамай, турли қонуниятларга бўйсунди. Қонуниятларнинг ўзига хослиги уларни рўёбга чиқариш учун тегишли педагогик (услубий) амалларни талаб қилади, ҳаракатларга ўргатиш учун - бир хил педагогик тамойиллар, жисмоний сифатларни ривожлантириш учун бошқа тамойиллардан фойдаланилади. Яъни, ҳаракат фаолиятларини ўзлаштиришда педагогик жараённинг алоҳида хусусиятлари ҳисобга олинади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Эл-юртга садоқат билан хизмат қилиш – асосий бурчимиздир. - // Халқ сўзи, 2017 йил 7 май, №91 (6785).
2. Верхошанский Ю.В. Спортчининг махсус жисмоний тайёргарлигини асослари /Фан спотга. – М.: Жисмоний тарбия ва спорт, 1988. – 331 б.
3. Иванков Ч.Т. Теоретические основы методики физического воспитания. – М.: “Инсан”, 2000. – 353 с.
4. Керимов Ф.А. Спорт кураши назарияси ва услубияти. – Т.: УзДЖТИ, 2001. – 286 с.
5. Mirzakulov Akrom Gafurzhonovich,.(2022). DYNAMIC ALTERATIONS IN THE STRUCTURE OF PHYSICAL TRAINING OF CADETS OF THE ACADEMY OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS*, 3(04), 124–128. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-03-04-22>
6. Mirzakulov Akrom Gafurjanovich. (2024). CROSSFIT AS AN INNOVATIVE SYSTEM OF PHYSICAL EDUCATION OF CADETS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE ACADEMY OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. *PEDAGOGS*, 58(2), 200–204. Retrieved from <https://pedagogs.uz/index.php/ped/article/view/1374>
7. Mirzakulov Akrom Gafurjanovich. (2024). THE USE OF CROSSFIT IN THE PHYSICAL TRAINING OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS. *PEDAGOGS*, 58(2), 205–207. Retrieved from <https://pedagogs.uz/index.php/ped/article/view/1375>

РАЗВИТИЕ АНАЛИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ОБЩЕСТВОЗНАНИЯ

*Тлеумуратова Н.М. – старший преподаватель
Центра педагогического мастерства Республики Каракалпакстан.*

Аннотация: В статье предлагается инновационность развития аналитического мышления у учащихся на уроках обществознания. Аналитическое мышление определяется как способность анализировать информацию, выявлять причинно-следственные связи и формулировать обоснованные выводы. Отмечается, что обществознание, охватывающее правовые, социальные, социологические и политические аспекты, обеспечивает широкие возможности для формирования аналитических навыков. Развитие этих навыков подготавливает учащихся к жизни в современном обществе, повышает их компетентность, личностный и профессиональный уровень.

Ключевые слова: аналитическое мышление, анализ, навыки, обществознание, дискуссии и дебаты, кейсы, ролевые игры, урок-исследование, проектные работы

Аналитическое мышление является одной из ключевых компетенций, необходимых в современном обществе. В условиях растущего объема информации, сложных социальных процессов и необходимости принимать обоснованные решения, важно развивать у учащихся способность к анализу и критическому осмыслению информации. Уроки обществознания предоставляют широкие возможности для формирования этих навыков.

Сущность аналитического мышления

Аналитическое мышление включает в себя способность разбирать проблему на составляющие, выявлять ключевые элементы, оценивать их значимость, устанавливать причинно-следственные связи и формулировать обоснованные выводы. Оно базируется на умении задавать вопросы, проверять достоверность информации, сравнивать различные точки зрения и предлагать решения.

Значение обществознания в развитии аналитического мышления

Обществознание как предмет охватывает широкий спектр тем, включая право, экономику, социологию и политику, что создает условия для анализа реальных ситуаций. Учащиеся учатся понимать социальные процессы, законы и нормы, определяющие жизнь общества, а также прогнозировать возможные последствия тех или иных действий.

Примеры тем, способствующих развитию аналитического мышления:

- Анализ правовых казусов (напр., "Какие права были нарушены?").
- Исследование экономических процессов ("Почему происходит инфляция и как её контролировать?").
- Дискуссии о социальных проблемах ("Как бороться с неравенством?").

Методы и приёмы развития аналитического мышления

На уроках обществознания учитель может применять разнообразные методы и приемы, направленные на развитие аналитических навыков:

1. **Решение проблемных задач.** Например, учащимся предлагается рассмотреть конкретную социальную ситуацию и предложить возможные пути её решения. Это может быть обсуждение темы "Как уменьшить уровень коррупции в обществе?".
2. **Дискуссии и дебаты.** Аргументированная защита своей точки зрения помогает учащимся не только анализировать информацию, но и оценивать контраргументы.
3. **Анализ текстов и документов.** Изучение статей Конституции, экономических отчетов или социальных опросов помогает учащимся выявлять ключевую информацию и делать выводы.
4. **Кейсы и ролевые игры.** Ученики могут примерить на себя роли политиков, юристов или журналистов, анализируя социальные и правовые конфликты.
5. **Работа с графиками и статистикой.** Интерпретация данных, представленных в виде таблиц, диаграмм или инфографики, учит учащихся делать обоснованные выводы.

Роль учителя

Учитель играет ключевую роль в процессе формирования аналитического мышления. Для этого он должен:

- Формировать у учащихся культуру постановки вопросов.
 - Побуждать их к самостоятельным размышлениям и поиску ответов.
 - Создавать мотивацию к изучению сложных вопросов, актуальных для современного общества.
 - Поддерживать атмосферу открытости и конструктивного диалога в классе.
- в современном информационном обществе педагог должен не столько давать знания, сколько научить эти знания добывать. Дети приходят в школу учиться, то есть учить себя. Проектная и исследовательская деятельность в образовательном процессе позволяет достичь максимального эффекта. Роль преподавателя — помочь детям в этом. Уже на начальном этапе мы предлагаем каждому учащемуся следующую памятку:

Памятка «Как готовиться к уроку-исследованию.

1. Перечитайте (просмотрите) еще раз художественные произведения, отберите в них главы, эпизоды, анализ которых будет необходим для ответов на вопросы, сделайте отметки в тексте или выпишите цитаты на карточки.

2. Прочитайте рекомендованную преподавателем критическую литературу, осмыслите позицию автора, сделайте необходимые выписки.

3. Сопоставьте противоречивые суждения, отметьте те, которые совпадают с вашими, продумайте аргументы, подтверждающие ваше мнение.

4. Составьте план (тезисы) вашего выступления, включая пересказ ключевых эпизодов, необходимые цитаты, сделайте выводы. Проговорите вслух, проверьте, сколько времени займет выступление.

Основные этапы работы над исследованием:

- выявление и постановка проблемы исследования;
- формулирование гипотезы;
- планирование и разработка исследовательских действий;
- сбор данных на основе изучения литературы, наблюдений и экспериментов;
- анализ, сопоставление полученных данных, формулировка выводов и их проверка;
- подготовка выступления; презентация проекта;
- переосмысление результатов в ходе ответов на вопросы и выступлений оппонентов;
- внесение корректив в работу и оформление отчета.

С каждым годом растет количество проектов, улучшается их качество, расширяются виды и формы. По направленности деятельности учеников различаются исследовательские, информационные и творческие проекты. Исследовательский проект по своей структуре напоминает научное исследование. Он включает объяснение актуальности темы, постановку задач, формулирование проблем, выдвигает гипотезы и дальше проводит проверку, обсуждение и анализ полученных результатов. Информационный проект направлен на сбор информации по предложенному объекту и представление информации широкой аудитории. Творческий проект предполагает максимально свободный и нетрадиционный подход к изучению и его презентацию. Это могут быть альманахи, театрализации, выставки и видеофильмы. Творческие проекты требуют видимого результата и, как правило, не имеют четкой структуры. Разрабатывается примерная схема деятельности и все участники действуют в соответствии с жанром конечного продукта.

Вывод

Развитие аналитического мышления у учащихся на уроках обществознания является неотъемлемой частью подготовки к жизни в современном обществе. Способность критически анализировать информацию, делать обоснованные выводы и принимать взвешенные решения не только способствует успешной социализации, но и формирует основу для личностного и профессионального роста учащихся. Таким образом, обществознание становится важным инструментом в воспитании гражданина, способного понимать и изменять мир вокруг себя.

Список литературы

1. Лазарев В.С. Управление инновациями в школе. Учебное пособие. - М., Центр педагогического образования, 2008.
2. Проектные технологии на уроках и во внеурочной деятельности. – М.: «Народное образование». - 2000, №7.
3. Резниченко И. Л. «Управление развитием индивидуальности личности в учебном процессе», Москва, «Просвещение», 2000.
4. Савенков А. И. Психология исследовательского обучения [Текст]: / Савенков А.И. М.: Академия, 2005

INNAVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI (STEAM TEXNOLOGIYASI)

S.P. Kutliyev¹, R.A. Vafoyev² K.F. Yarashov³

¹TATU Urganch filiali assistent o'qituvchisi, q.sardor.86@gmail.com

²TATU Urganch filiali talabasi, vafoyevrajabboy@gmail.com

³TATU Urganch filiali talabasi, kamtarbekyarashov@gmail.com

Abtract: This article presents the advantages and opportunities of using innovative educational technologies, STEAM technology, and innovative educational technologies in the classroom.

Keywords: STEAM, Innovative technology, Kahoot, educational technology, Quiz.

Annotatsiya: Mazkur maqolada innovatsion ta'lim texnologiyalari, STEAM texnologiyasi va innovatsion ta'lim texnologiyalarini dars jarayonida qo'llashni afzalliklari va imkoniyatlari o'rganilgan.

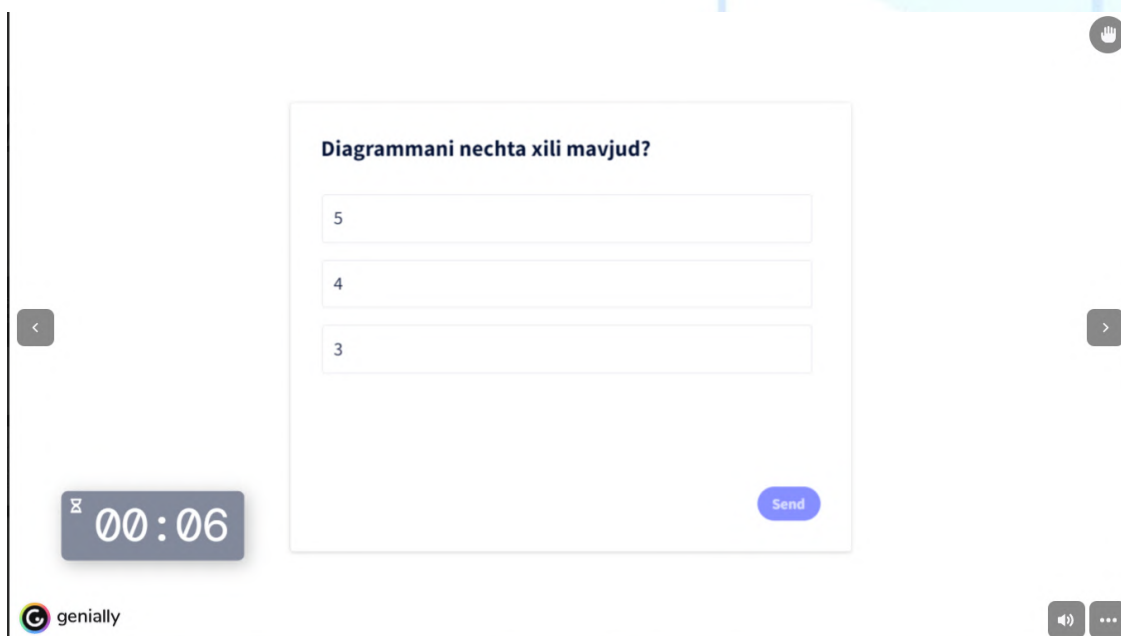
Ka'lit so'zlar: STEAM, Innovatsion texnologiya, Kahoot, ta'lim texnologiyasi, Quiz.

Informatikani fanini o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish bo'ladi. O'zbekiston Respublikasida uzluksiz ta'lim innovatsiyalarining harakatlantiruvchi kuchi ta'limning zamonaviy nazariyasi va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish imkonini beradi. O'zbekiston respublikasiga yangi ta'lim innovatsiyalari allaqachon kirib kelgan. Masalan, kompyuter texnologiya o'qituvchilarga darslarini yanada ko'proq interaktiv, qiziqarli va foydali qilish imkonini berdi. Bu usul ham talabalar faoliyatini yaxshilash uchun darslar ko'proq esda qolarli bo'ladi va shuning uchun talabalar yanada samarali saqlashga qodir ma'lumotga ega bo'ladilar. O'qituvchilar talabalarga yaxshi manbalarni tavsiya qilishlari va ularning bilim olishini yanada rag'batlantirish va ruhlantirish mumkin.

STEAM bu — S — science, T — technology, E — engineering, A — art va M — math. Ingliz tilida bu shunday bo'ladi: tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika. Ushbu yo'nalishlar zamonaviy dunyoda eng mashhur bo'lib kelayotganini unutmasligimiz lozim. Shuning uchun bugungi kunda STEAM tizimi asosiy tendentsiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda. STEAM ta'limi yo'nalishi va amaliy yondashuvni qo'llash, shuningdek, barcha beshta sohani yagona ta'lim tizimiga integratsiyalashuviga asoslangan. STEAM yondashuvi o'quv samaradorligiga qanday ta'sir qiladi? Uning asosiy g'oyasi shundan iboratki, amaliyot nazariy bilimlar singari muhimdir. Ya'ni, o'rganish paytida biz nafaqat miyamiz bilan, balki qo'limiz bilan

ham ishlashimiz kerak. Faqat sinf devorlarida o'rganish tez o'zgaruvchan dunyo bilan hamqadam emas. STEAM yondashuvining asosiy farqi shundaki, bolalar turli xil mavzularni muvaffaqiyatli o'rganish uchun ham miyani, ham qo'llarini ishlatadilar. Ular olgan bilimlarni o'zlari «uqib oladilar».

STEAM ta'limi nafaqat o'qitish usuli, balki fikrlash tarzidir. STEAM ta'lim muhitida bolalar bilimga ega bo'ladilar va darhol undan foydalanishni o'rganadilar. Shuning uchun, ular o'sib ulg'ayganlarida va hayotiy muammolarga duch kelganda, atrof muhitning ifloslanishi yoki global iqlim o'zgarishi bo'ladimi, bunday murakkab masalalarni faqat turli sohalardagi bilimlarga tayanib va birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligini tushunadilar. Bu yerda faqat bitta mavzu bo'yicha bilimga tayanish yetarli emas. STEAM yondashuvi bizning ta'lim va ta'limga bo'lgan qarashimizni o'zgartirmoqda. Amaliy qobiliyatga e'tibor berib, talabalar o'zlarining irodasini, ijodkorligini, moslashuvchanligini rivojlantiradi va boshqalar bilan hamkorlik qilishni o'rganadi. Ushbu ko'nikmalar va bilimlar asosiy ta'lim vazifasini tashkil etadi, ya'ni. bu butun ta'lim tizimi nimaga intilishini. Ta'limga ushbu yangi yondashuv qanday paydo bo'ldi? Bu nazariya va amaliyotni birlashtirishning mantiqiy natijasidir. STEAM ta'lim texnologiyasi Amerikada ishlab chiqilgan. Ba'zi maktablar bitiruvchilarning martabalarini e'tiborga olishdi va fan, texnologiya, muhandislik va matematika kabi fanlarni birlashtirishga qaror qilishdi va STEM tizimi shu tarzda shakllandi. (Fan, texnika, muhandislik va matematika). Keyinchalik ular orasiga Art qo'shildi va endi STEAM oxirigacha shakllandi.

Diagrammani nechta xili mavjud?

5

4

3

00:06

Send

genially

Kahoot! — ta'lim jarayonini interaktiv va qiziqarli qilish uchun mo'ljallangan onlayn platforma. O'quvchilar va o'qituvchilar uchun qulay bo'lgan ushbu vosita quyidagi xususiyatlarga ega:

Asosiy xususiyatlari:

- ❖ O'yin shakli: O'qituvchilar o'z darslarini o'yin shaklida o'tkazishlari mumkin, bu esa o'quvchilarning diqqatini jalb qiladi va ularning faol ishtirokini oshiradi.
- ❖ Savollarni yaratish: O'qituvchilar o'zlariga kerakli savollarni (ko'p tanlovli, to'g'ri) yaratishlari va ularni o'quvchilar bilan baham ko'rishlari mumkin.
- ❖ Real vaqt rejimi: O'quvchilar o'z qurilmalarida (smartfon, planshet yoki kompyuter) savollarga javob berishadi, natijalar esa real vaqt rejimida ko'rsatiladi.
- ❖ Turli formatlar: O'qituvchilar turli xil formatlarda (quizlar, diskussiyalar, anketalar) darslarni o'tkazishlari mumkin.
- ❖ Jamoaviy o'yinlar: O'quvchilar guruhlar bo'lib raqobatlashishlari mumkin, bu esa jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Foydalanish imkoniyatlari:

- **Sinflarda:** O'qituvchilar dars mavzusini yanada qiziqarli qilish uchun Kahoot! dan foydalanishlari mumkin.
- **Uydagi o'qish:** Talabalar uyda o'z-o'zidan o'rganish uchun Kahoot! quizlarini yaratishlari yoki boshqa o'quvchilarga ba'zi savollarni berishlari mumkin.
- **Seminarlarda va konferensiyalarda:** Ta'lim muassasalari yoki tashkilotlar seminar va konferensiyalar davomida interaktiv muhokamalar o'tkazish uchun foydalanishlari mumkin.

Foydalanish uchun qanday qilib boshlash mumkin:

1. Ro'yxatdan o'tish: [Kahoot! rasmiy sayti] (<https://kahoot.com>) orqali ro'yxatdan o'ting.
2. Savollar tayyorlash: O'z quizlaringizni yarating yoki boshqa o'qituvchilar tomonidan yaratilgan quizlarni izlang.
3. O'quvchilarni taklif qilish: Quizni o'ynash uchun o'quvchilarni taklif qiling va ular o'z qurilmalarida ishtirok etishlari uchun kodni bering.

Kahoot! ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi, shuningdek, o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sardor Pulatovich Kutliyev, Oysuluv Matyaqubiva. Masofaviy ta'limda hamkorlikda o'qitish texnologisini qo'llash. International scientific conference "INFORMATION TECHNOLOGIES, NETWORKS AND TELECOMMUNICATIONS" ITN&T-2021. 2021/5/26, 303-306

2. Sardor Pulatovich Kutliyev. Smart ta'lim texnologiyalarini hozirgi ta'lim jarayonlaridagi o'rni. International scientific conference "INFORMATION TECHNOLOGIES, NETWORKS AND TELECOMMUNICATIONS" ITN&T-2022. 2022/4/30, 641-644
3. S Kutliyev, GR Dalerovich, TA'LIM JARAYONIDA HAYOTIY MISOLLARDAN FOYDALANISHNING DOLZARBLIGI KEYS-STADI TA'LIM METODI, Journal of new century innovations 27 (1), 113-115
4. S.K Pulatovich, PB Yusupovich, GR Dalerovich. O'RTA MAKTABLARDA INFORMATIKA FANINI O'QITISHDA MOBIL ILOVALARDAN SAMARALI FOYDALANISH USULLARI. Journal of new century innovations 28 (1), 178-180
5. Mochalova N.M. Maktabning metodik ishini tashkil etishning innovatsion yondashuvlari: O'quv qo'llanma. - Ufa, 2002. - 86 bet Slastenin V.A., Podimova L.S. Pedagogika: innovatsion faoliyat. - M., 1997
6. Panfilova A.P. Innovatsion pedagogik texnologiyalar: Faol o'rganish: Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik / A.P. Panfilov. - M., Akademiya, 2009

"WEB DASTURLASHGA KIRISH" FANINI BLENDED LEARNING TEKNOLOGIYASI YORDAMIDA O'QITISH

S.P. Kutliyev¹, E.N. Yo'ldoshev², A.B. Olimboyev³

¹TATU Urganch filiali assistent o'qituvchisi, q.sardor.86@gmail.com

²TATU Urganch filiali talabasi, yuldasheveldor37@gmail.com

³TATU Urganch filiali talabasi, olimboyevadham744@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Blended Learning texnologiyasining imkoniyatlari ochib berilgan va "Web dasturlashga kirish" fanini Blended Learning (aralash ta'lim) texnologiyasidan foydalangan holda o'qitishning nazariy va amaliy jihatlari o'rganilgan. "Web dasturlashga kirish" fanini Blended Learning texnologiyasi yordamida o'qitishning nazariy asoslari, amaliy yondashuvlar va o'quvchilarni dasturlash ko'nikmalariga o'rgatishdagi samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi aralash ta'limni web dasturlash o'qitish jarayoniga joriy etish va uning ta'lim natijalariga ta'sirini o'rganishdir.

Kalit so'zlar: Blended Learning, web dasturlash, ta'lim texnologiyalari, Google classroom, onlayn ta'lim

Abstract: This article reveals the possibilities of the Blended Learning technology and explores the theoretical and practical aspects of teaching "Introduction to Web Programming" using the Blended Learning (mixed education) technology. This article analyzes the theoretical foundations, practical approaches and effectiveness of teaching students programming skills using Blended Learning technology. The purpose of the study is to introduce blended learning into the process of teaching web programming and to study its impact on learning outcomes.

Keywords: Blended Learning, web programming, educational technologies, student motivation, online education

Zamonaviy ta'lim tizimi doimo yangilanishlar va innovatsion texnologiyalarni joriy etishni talab qiladi. Xususan, Blended Learning (aralash ta'lim) texnologiyasi ta'lim jarayoniga kirib kelganidan so'ng, an'anaviy ta'lim usullarini onlayn ta'lim bilan birlashtirish orqali samaradorlikni oshirish imkoniyatlari yaratilgan. Bu texnologiya o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini rivojlantirishga, individual yondashuvni ta'minlashga va bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi. Ayniqsa, zamonaviy IT va dasturlash fanlari, xususan, web dasturlash kabi mutaxassisliklarni o'rgatishda Blended Learning texnologiyasi samarali vosita sifatida e'tirof etilmoqda.

Bugungi kunda dasturlash sohasi eng kerakli sohalardan biri bo'lib, ko'plab talabalar va mutaxassislar bu sohada o'z bilimlarini kengaytirish va ko'nikmalarini

oshirishga intilmoqda. Dasturlashning asosiy tushunchalari va metodologiyalarini o'rganish uchun aralash ta'lim usullaridan foydalanish ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi. Blended Learning modelining asosiy afzalligi shundaki, o'quvchilar nafaqat yuzma-yuz darslarda, balki onlayn materiallar orqali ham bilim olish imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu esa o'zlashtirish darajasini oshiradi va talabalar uchun yangi o'qish shakllarini taklif etadi.

Yu, Tian va Liu (2016) tomonidan olib borilgan tadqiqotda, web dasturlashni o'qitishda onlayn resurslar, video darslar va interaktiv mashg'ulotlarning talabalarning dasturlash ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rni alohida ta'kidlangan[1].

Blended Learning texnologiyasining motivatsiyaga ta'siri haqida bir qancha tadqiqotlar mavjud. Gaebel (2013) tomonidan olib borilgan tadqiqotda, Blended Learning talabalarning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi deb ta'kidlanadi[2]

Blended Learningning samaradorligi haqida ko'plab tadqiqotlar mavjud. Bernard va Shaver (2009) tomonidan o'tkazilgan meta-tahlil natijalari, Blended Learningning an'anaviy ta'limdan yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatadi. Tadqiqotlarida aralash ta'lim modelining o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini oshirishga yordam berishi, xususan, amaliyotlar va video darslar orqali bilimlar mustahkamlanishi ta'kidlangan[3].

Tadqiqot Metodologiyasi (Research Methodology)

Blended Learning (Aralash ta'lim) – bu ta'lim jarayonini an'anaviy dars va onlayn o'qitish shakllarini birlashtirgan holda tashkil qilish usuli. Bu model talabalarga darslarda ishtirok etish bilan birga, mustaqil ravishda onlayn resurslardan foydalanish va bilimlarini mustahkamlash imkonini beradi. Blended Learning modeli ta'lim sifatini oshirishda, vaqt va resurslardan samarali foydalanishda, shuningdek, talabalar o'rtasida o'z-o'zini o'qitish ko'nikmalarini rivojlantirishda keng qo'llaniladi.

Blended Learningning maqsadlari:

1. **Ta'limning samaradorligini oshirish** – An'anaviy va onlayn ta'limni birlashtirib, talabalarga mavzularni chuqur o'rganish imkonini yaratish.
2. **Ta'limni individuallashtirish** – Har bir talabaning bilim darajasi va o'qitish usuliga moslashgan ta'lim olish imkoniyatini ta'minlash.
3. **Mustaqil o'qitishni rivojlantirish** – Talabalarga materiallarni mustaqil o'rganish va ularni mustahkamlash imkoniyatini berish.
4. **Yangi texnologiyalardan foydalanish** – Zamonaviy raqamli texnologiyalar va onlayn platformalar yordamida ta'lim jarayonini diversifikatsiya qilish.
5. **Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish** – Teoriya va amaliyotni uyg'unlashtirish orqali talabalarning kasbiy ko'nikmalarini shakllantirish.

Blended Learningning vazifalari:

1. **An'anaviy va onlayn o'qitish usullarini integratsiya qilish** – Har ikki uslubning eng samarali tomonlarini birlashtirib, ta'lim jarayonini boyitish.
2. **Resurslardan samarali foydalanish** – Dars jarayonida onlayn materiallar, videodarslar, interaktiv mashqlar va boshqa raqamli resurslardan keng foydalanish.
3. **Talabalar motivatsiyasini oshirish** – Onlayn va yuzma-yuz ta'lim elementlari orqali ta'limning qiziqarli va samarali bo'lishini ta'minlash.
4. **Ta'lim natijalarini monitoring qilish** – Onlayn platformalar orqali o'quv jarayonini kuzatish va o'quvchilar bilimini tezkor baholash.
5. **O'qituvchilar uchun yangi metod va strategiyalar ishlab chiqish** – Darslarda interaktiv metodlar, loyiha asosidagi o'qitish va o'quvchilar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish.

Blended Learning texnologiyasi o'quv jarayonini yanada fleksibil, individual va zamonaviy qilishga xizmat qiladi va ta'lim samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan.

Classroom Texnologiyasi

Google Classroom platformasi Blended Learningni amalga oshirish uchun samarali vosita hisoblanadi. U talaba va o'qituvchi o'rtasida interaktiv muloqot va topshiriqlarni onlayn tashkil etish imkonini beradi. Talabalar uchun dars materiallari, topshiriqlar va testlar bir joyda saqlanadi, bu esa darslarni yanada qulayroq va moslashuvchan qiladi.

Tahlil va Natijalar (Analysis and Results)

Ushbu maqolada *Google Classroom* platformasi yordamida Blended Learning (Aralash Ta'lim) texnologiyasini web-dasturlash bo'yicha ta'lim jarayoniga qo'llash samaradorligi tahlil qilinadi. Bu yondashuv o'qituvchilar va talabalarga an'anaviy ta'lim va onlayn o'qitish usullarini birlashtirish orqali kengroq imkoniyatlar yaratadi, ta'lim jarayonini interaktiv va moslashuvchan qiladi.

Tahlil

Google Classroom platformasi o'quv materiallarini tartibga solish, topshiriqlarni kuzatish va talabalarining o'zlashtirish darajasini baholash imkoniyatini taqdim etadi. Bu platformaning qulayligi va samaradorligi talabalarining ta'lim jarayoniga ko'proq jalb etilishini ta'minlaydi, o'qituvchilar esa o'quv jarayonining barcha bosqichlarini samarali nazorat qila oladilar.

Tahlil natijalariga ko'ra, **Google Forms** yordamida berilgan testlar va topshiriqlar talabalarga o'zlashtirish jarayonida real vaqt rejimida fikr olish imkonini beradi. Bu esa bilimlarni qayta ishlash, tahlil qilish va mustahkamlash uchun moslashuvchan muhit yaratadi. Shuningdek, talabalar mustaqil ravishda yoki guruhlarda ishlash imkoniyatiga ega bo'lib, bu ularda mustaqil va jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Natijalar

Tahlil natijalariga ko'ra, Google Classroom orqali amalga oshiriladigan aralash ta'lim talabalarning motivatsiyasini oshirishda muhim rol o'ynaydi. **Interaktivlik va multimedia resurslari** talabalarni qiziqtiradi, ularga mustaqil o'qishga keng imkoniyatlar yaratadi va o'z o'quv sur'atlarini nazorat qilishga imkon beradi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, aralash ta'lim yordamida ta'lim olishga jalb etilgan talabalar an'anaviy ta'limdagi talabalarga qaraganda bilimlarni samaraliroq o'zlashtiradilar.

Blended Learning yondashuvi talabalarga ta'lim jarayonini aniq maqsadlarga erishish bilan bog'liq holda mustahkamlash imkonini beradi. Shu bilan birga, o'qituvchilar uchun darslarni rejalashtirish va baholash jarayoni soddalashtiriladi va samaradorlik oshadi.

Xulosa va Takliflar (Conclusion/Recommendations)

Tadqiqot natijalari Google Classroom platformasidan foydalangan holda Blended Learning (Aralash Ta'lim) texnologiyasini web-dasturlash bo'yicha o'quv jarayonida qo'llash samaradorligini ko'rsatdi. Ushbu yondashuv talabalarga ta'lim jarayonida faollik va mustaqillikni oshirishga yordam berdi va ta'limni yanada moslashuvchan qildi. Shuningdek, platforma yordamida ta'lim berish o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishga va o'quv materiallarini o'zlashtirishni samarali tashkil etishga yordam beradi. Blended Learning texnologiyasi orqali amalga oshirilgan interaktiv darslar va multimedia resurslari ta'limning qiziqarli va mazmunli kechishini ta'minladi, bu esa o'quvchilarning ta'lim jarayoniga ijobiy munosabatini shakllantirishga olib keldi.

Xulosa

Blended Learning texnologiyasi web dasturlashni o'rganishda samarali metodlardan biri sifatida o'zini tasdiqladi. Talabalar o'zlashtirish darajasining oshishi, darslarga bo'lgan qiziqishning ortishi va motivatsiyaning yaxshilanishi kabi ijobiy natijalar kuzatildi. Ushbu metodning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun o'qituvchilarni tayyorlash, o'quv materiallarini diversifikatsiya qilish va texnologik infratuzilmani mustahkamlash zarur. Bu takliflar Blended Learning texnologiyasining ta'lim jarayonida samaradorligini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (References)

1. Turaev, S. T., & Bozorov, T. M. (2020). *Blended learningning ta'lim tizimidagi o'rni va afzalliklari*. Pedagogika fanlari doktori dissertatsiyasi. Toshkent: Tashkent University of Information Technologies.
2. Isroilov, M. A., & Murodov, S. X. (2019). *Zamonaviy ta'lim texnologiyalari va ularning o'quv jarayonida qo'llanishi*. Toshkent: Fan va texnologiya.

3. Garrison, D. R., & Kanuka, H. (2004). *Blended learning: Uncovering its transformative potential in higher education*. The Internet and Higher Education, 7(2), 95-105. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2004.02.001>
4. Azizov, F. K., & Umarov, S. K. (2021). *Web dasturlash va uning ta'limdagi o'rni*. O'quv qo'llanma. Toshkent: TATU Publishing House.
5. Graham, C. R. (2006). *Blended learning systems: Definition, current trends, and future directions*. In C. J. Bonk & C. R. Graham (Eds.), *The handbook of blended learning: Global perspectives, local designs* (pp. 3-21). San Francisco: Pfeiffer Publishing.
6. Sardor Pulatovich Kutliyev, Oysuluv Matyaqubiva. Masofaviy ta'limda hamkorlikda o'qitish texnologisini qo'llash. International scientific conference "INFORMATION TECHNOLOGIES, NETWORKS AND TELECOMMUNICATIONS" ITN&T-2021. 2021/5/26, 303-306
7. Sardor Pulatovich Kutliyev. Smart ta'lim texnologiyalarini xozirgi ta'lim jarayonlaridagi o'rni. International scientific conference "INFORMATION TECHNOLOGIES, NETWORKS AND TELECOMMUNICATIONS" ITN&T-2022. 2022/4/30, 641-644
8. S Kutliyev, GR Dalerovich, TA'LIM JARAYONIDA HAYOTIY MISOLLARDAN FOYDALANISHNING DOLZARBLIGI KEYS-STADI TA'LIM METODI, Journal of new century innovations 27 (1), 113-115
9. S.K Pulatovich, PB Yusupovich, GR Dalerovich. O'RTA MAK'TABLARDA INFORMATIKA FANINI O'QITISHDA MOBIL ILOVALARDAN SAMARALI FOYDALANISH USULLARI. Journal of new century innovations 28 (1), 178-180

VIDEO DARSLAR YARATUVCHI DASTURLAR TAHLILI

Allaberganova Muyassar

TATU UF "RTT" kafedrasi katta o'qituvchisi

Vafoyev Rajabboy

TATU UF 4-kurs talabasi

Yarashov Kamtarbek

TATU UF 4-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada fanlarni o'zlashtirishda videodarslarning bugungi kundagi dolzarbligi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu videodarslarni yaratishda foydalaniladigan bir nechta dasturlar jumladan, Camtasia Studio, Movie Maker, Premier Pro, Bandicam, Loom va shunga o'xshash bir qancha dasturlarining imkoniyatlari o'rganilgan.

Videodarslar bugungi kunda ta'lim sohasida muhim rol o'ynaydi. Ularning dolzarbligi bir necha omillarga bog'liq:

- Osonlik va qulaylik: Videodarslar talabalar uchun o'z vaqtida va joyida ta'lim olish imkonini beradi. Ular istalgan vaqtda ko'rish mumkin, bu esa o'qish jarayonini yanada qulaylashtiradi.
- Vizual o'qitish: Videodarslar ko'plab vizual materiallar va grafikalar yordamida ta'lim berish imkonini yaratadi. Bu esa murakkab tushunchalarni osonroq anglashga yordam beradi.
- Interaktivlik: Ko'plab videodarslar interaktiv elementlar, masalan, savol-javoblar yoki testlar bilan birga taqdim etiladi. Bu talabalar bilan o'qituvchilar o'rtasida yanada samarali muloqot o'rnatishga yordam beradi.
- Keng qamrov: Videodarslar turli mavzularni qamrab oladi va har kim o'z qiziqishlariga mos keladigan materiallarni topishi mumkin. Bu esa ta'limni individualizatsiyalash imkonini beradi.
- Texnologik rivojlanish: Internet va mobil texnologiyalarining rivojlanishi videodarslarni yanada ommalashtirdi. Bugungi kunda ko'plab platformalar orqali sifatli ta'lim materiallariga erishish mumkin.

Shu sababli, videodarslar ta'lim jarayonida dolzarb va samarali vosita sifatida ko'riladi.

Kalit so'zlar: Google Drive, Slack, Loom,

Camtasia Studio –video darsliklar, taqdimotlar va boshqa shunga o'xshash kuzatuvchilarga namoyish etiladigan materiallar yaratish uchun mo'ljallangan. Camtasia Studio dasturida monitor ekranidagilarni video tasvirga olishdan tashqari

videoni tahrirlash imkoniyati ham mavjud. Camtasia Studio dasturidan foydalanib kompyuter monitorida yuz berayogan barcha jarayonlarni osonlik bilan yozib borish mumkin. Monitor ekranidagi butun sohani yoki uning alohida ajratilgan sohasini yozib olish mumkin, shundan so'ng video va audioning turli effektlarini berishimiz mumkin bo'ladi. Monitor ekranida kuzatilayotgan jarayonlarni yozib olish uchun yetarlicha yuqori unumdorlikka ega bo'lgan kompyuter tanlansa ish unumdorligi ortadi. Camtasia Studio dasturining yana bir afzalligi shundaki, u o'zining shaxsiy TechSmit Screen Capture Codec kodekiga ega bo'lib, tasvirni kodlashtirishda yaxshi natijalarni beradi.

Loom— video yaratish va tarqatish uchun mo'ljallangan onlayn platforma bo'lib, asosan ta'lim va ish jarayonlarini samarali tarzda tashkil etish uchun ishlatiladi. Quyida Loom dasturining asosiy xususiyatlari va afzalliklari keltirilgan:

Asosiy Xususiyatlari:

1. Video Yozish:

- Ekran, veb-kamera yoki ikkitasini bir vaqtning o'zida yozib olish imkoniyati.
- Oson foydalanish uchun intuitiv interfeys.

2. Interaktiv Qo'shimchalar:

- Videoga izohlar, tugmalar va boshqa interaktiv elementlar qo'shish.
- Videoni ko'rish jarayonida foydalanuvchilarga qo'shimcha ma'lumot berish imkoniyati.

3. Tahrir va Foydalanish:

- Yozilgan videolarni tahrirlash va kerakli joylarini kesish.
- Oson integratsiya imkoniyatlari — Google Drive, Slack, va boshqa platformalar bilan ishlash.

4. Tarqatish:

- Videolarni osonlik bilan tarqatish — havolalar orqali yoki ijtimoiy tarmoqlarda ulashish.
- Maxfiylik sozlamalari — kimlar videoni ko'rishi mumkinligini nazorat qilish imkoniyati.

5. Tahlil: Videoni ko'rish statistikasi, jumladan, ko'rish soni va ko'rish davomiyligi haqida ma'lumotlar.

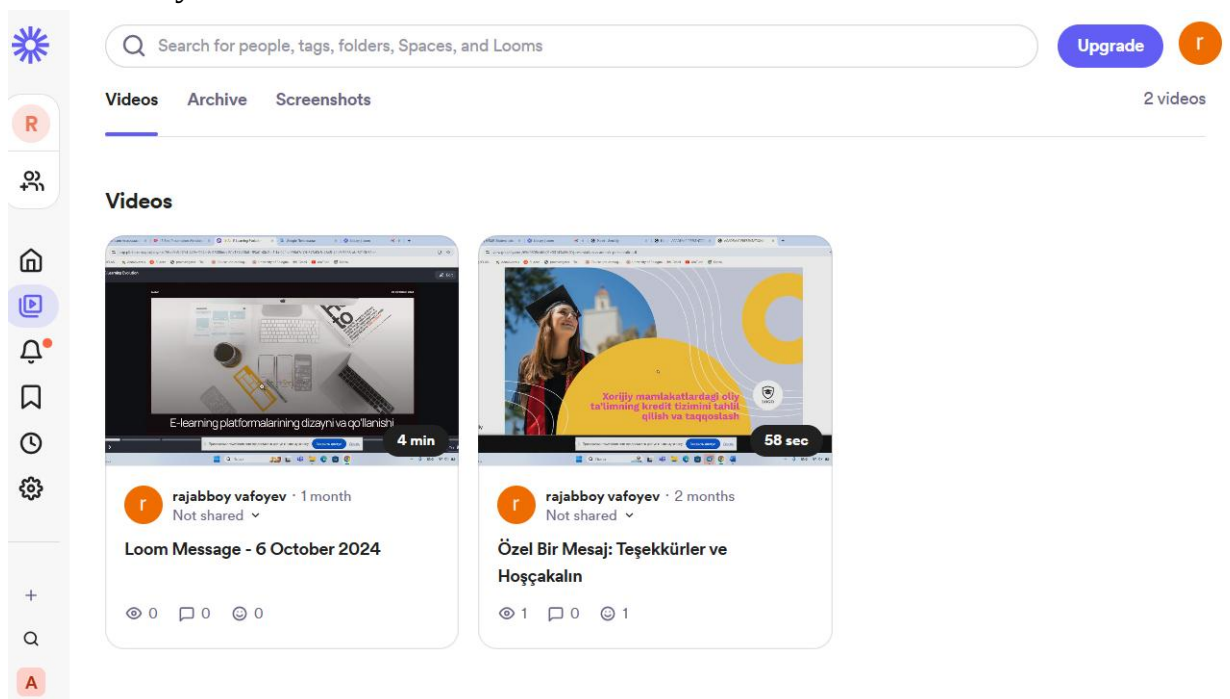
- O'quvchilarning video bilan qanday munosabatda bo'lganini tahlil qilish imkoniyati.

Afzalliklari: Samaradorlik: Loom tez va oson video yaratishga imkon beradi, bu esa ish jarayonini tezlashtiradi.

Qulaylik: Onlayn platforma bo'lishi tufayli har qanday qurilmadan foydalanish mumkin.

Ta'limda Foydalanish: O'qituvchilar darslarni yozib olish va o'quvchilarga taqdim etishda qulaylik yaratadi.

Kollaboratsiya: Jamoa a'zolari bilan video orqali tezkor va samarali aloqa o'rnatish imkoniyati.

Bandicam — bu ekran yozish va video tahrirlash uchun mo'ljallangan dastur. U foydalanuvchilarga o'z ish stolini, o'yinlarni yoki veb-kameradan video yozish imkonini beradi. Bandicam ko'plab xususiyatlari va qulay interfeysi bilan mashhur, shuning uchun u ko'plab videomontajchilar va o'yin translyatsiyalari uchun keng qo'llaniladi.

Bandicam dasturining asosiy xususiyatlari:

1. Ekran yozuvi:

- Foydalanuvchilar ekranlarining to'liq yoki qisman qismlarini yozishlari mumkin. Bu, masalan, taqdimotlar yoki darslar uchun juda foydali.

2. O'yin yozuvi:

- O'yin o'ynayotganingizda yuqori sifatli video yozish imkonini beradi. Bandicam FPS (frame per second) ko'rsatkichlarini kuzatib boradi va o'yinlar uchun optimallashtirilgan.

3. Veb-kamera yozuvi:

- O'z veb-kamerangiz orqali video yozib olish imkonini beradi, bu esa o'z-o'zini tanishtirish yoki darslar o'tkazish uchun foydalidir.

4. Yozuv formatlari:

- Yozuvlarni MP4, AVI yoki MOV formatlarida saqlash imkoniyatini beradi, bu esa tahrirlashda qulaylik yaratadi.

5. Video tahrirlash:

- Yozilgan videolarga muhrlar, matnlar va boshqa grafikalar qo'shish imkoniyatlari mavjud.

6. Qisqa yozuvlar:

- Foydalanuvchilar uchun video yozuvlarini qisqartirish va kerakli qismlarni ajratish imkoniyatlari mavjud.

7. Oson interfeys:

- Bandicam intuitiv interfeysga ega, bu esa yangi foydalanuvchilar uchun ham foydalanishni osonlashtiradi.

Bandicam dasturidan qanday foydalanish mumkin:

1. Dastur yuklab olish: Rasmiy veb-saytidan dasturiy ta'minotni yuklab oling va o'rnatish.

2. Yozuv parametrlarini belgilash: Yozish rejimini tanlang (ekran, o'yin yoki veb-kamera) va kerakli parametrlarni sozlang.

3. Yozishni boshlash: "Yozish" tugmasini bosish orqali yozishni boshlang.

4. Tahrirlash va saqlash: Yozilgan videoni tahrirlash va kerakli formatda saqlang.

Bandicam dasturi o'zining qulayligi va ko'p funksiyalari bilan foydalanuvchilar orasida keng tarqalgan. U o'qituvchilar, o'yinchilar va videomontajchilar uchun mukammal yechim hisoblanadi.

Xulosa: Loom dasturi o'zining qulay interfeysi, interaktiv imkoniyatlari va samaradorligi bilan ta'lim va ish jarayonlarini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. U ko'plab o'qituvchilar va professional jamoalar tomonidan qo'llanilmoqda va o'zining foydalanuvchi do'stona xususiyatlari bilan ajralib turadi.

MS OFFICE DASTURLARI YORDAMIDA MATEMATIKA DARSLARINI SAMARALI TASHKIL ETISH USULLARI

S.P. Kutliyev¹, A.B. Olimboyev², E.N. Yo'ldoshev³

¹TATU Urganch filiali assistent o'qituvchisi, q.sardor.86@gmail.com

²TATU Urganch filiali talabasi, olimboyevadham744@gmail.com

³TATU Urganch filiali talabasi, yuldasheveldor37@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada MS Office dasturlaridan foydalanib, matematika fanini o'qitishda samaradorlikni oshirish usullari yoritilgan. Matematika darslarida Microsoft Word, Excel va PowerPoint kabi dasturlar orqali murakkab tushunchalarni oddiy va qiziqarli shaklda tushuntirish imkoniyatlari muhokama qilinadi. Shuningdek, ushbu dasturlarning interaktiv xususiyatlari va amaliy qo'llanilishi haqida misollar keltirilgan. MS Office dasturlari yordamida talabalarning o'quv motivatsiyasini oshirish, vaqtni tejash va o'quv materiallarini vizual ravishda taqdim etish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: MS Office, matematika o'qitish, samaradorlik, Microsoft Word, Microsoft Excel, Microsoft PowerPoint, interaktiv darslar, vizualizatsiya.

Abstract: This article explores effective ways to utilize MS Office applications for teaching mathematics more efficiently. It highlights how programs like Microsoft Word, Excel, and PowerPoint can simplify and enhance the understanding of complex mathematical concepts in an engaging manner. The paper discusses the interactive features and practical applications of these tools, providing examples and strategies for their integration into mathematics lessons. Recommendations are provided on how to improve students' motivation, save time, and present educational content visually through MS Office.

Keywords: MS Office, mathematics teaching, efficiency, Microsoft Word, Microsoft Excel, Microsoft PowerPoint, interactive lessons, visualization.

Zamonaviy ta'lim jarayonida texnologiyalarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, MS Office dasturlari matematika darslarida innovatsion yondashuvlarni qo'llash uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Ushbu dasturlar yordamida darslarni yanada qiziqarli, interaktiv va samarali qilish mumkin. Word matn muharriri, Excel jadval muharriri va PowerPoint taqdimot vositalari matematika fanini o'qitishda katta ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi

Matematika darslarini MS Office dasturlari yordamida samarali tashkil qilish usullarini o'rganish va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish orqali ta'lim jarayonini sifat jihatidan yaxshilash.

MS Office dasturlarining matematika darslaridagi roli

MS Word dasturi:

Word dasturi yordamida quyidagilarni bajarish mumkin:

1. **Matnli muammolar va topshiriqlar yaratish:** Word dasturida tenglamalar, formulalar va murakkab matematik ifodalarni yaratish uchun maxsus formulalar muharriridan foydalanish mumkin.
2. **Dars materiallarini tayyorlash:** O'qituvchilar uchun metodik qo'llanmalar, test savollari va tarqatma materiallarni yaratish imkonini beradi.
3. **O'quvchilarning yozma ishlarini tahlil qilish:** Matematika fanidagi muammolarni yozma ravishda hal qilish jarayonini kuzatish imkonini beradi.

MS Excel dasturi:

Excel dasturi matematika darslarida o'quvchilarni statistik tahlil qilish va grafiklar yaratishga o'rgatishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi:

1. **Avtomatik hisob-kitoblar:** Excel formulalari yordamida murakkab matematik hisob-kitoblarni tez va aniq bajarish mumkin.
2. **Grafik va diagrammalar:** Excel diagrammalari matematik ma'lumotlarni vizual tarzda ko'rsatish imkonini beradi, bu esa o'quvchilarning tushunishini osonlashtiradi.
3. **Amaliy masalalar:** Dastur yordamida iqtisodiy masalalar, o'yin nazariyalari va boshqa real hayotiy muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan topshiriqlarni tashkil qilish mumkin.

MS PowerPoint dasturi:

PowerPoint taqdimot dasturi orqali darslarni interaktiv va qiziqarli qilish mumkin:

1. **Taqdimotlar tayyorlash:** Dars mavzusini vizual materiallar bilan boyitish uchun ajoyib vosita.
2. **Interaktivlikni oshirish:** Slaydlar orqali masalalar va topshiriqlarni bosqichma-bosqich tushuntirish mumkin.
3. **Multimedia materiallari:** Videolar va animatsiyalarni kiritish orqali o'quvchilarning mavzuga bo'lgan qiziqishini oshirish mumkin.

Amaliy yondashuvlar

MS Office dasturlarini matematika darslariga integratsiya qilishda quyidagi yondashuvlar taklif etiladi:

1. **Интерактив darslar tashkil etish:** Word orqali topshiriqlar tayyorlash, Excel orqali hisob-kitoblarni amalga oshirish va PowerPoint orqali natijalarni taqdim etish orqali bir mavzuni to'liq qamrab olish mumkin.

2. **O'quvchilarning mustaqil ishlashini rag'batlantirish:** Excelda individual topshiriqlar yaratish va ularning bajarilishini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyatini ta'minlash.

3. **Qiziqarli topshiriqlar yaratish:** O'yinlar va matematik viktorinalarni PowerPoint yordamida tayyorlash orqali darslarni yanada jonli va qiziqarli qilish.

Tahlil va natijalar

Tajriba natijalari shuni ko'rsatadiki, MS Office dasturlarini qo'llash orqali matematika darslarini tashkil qilishda o'quvchilar:

1. **Bilimlarni tezroq o'zlashtiradi:** Tushunarli vizual materiallar va interaktiv mashg'ulotlar tufayli mavzularni osonroq anglaydi.

2. **Darslarga bo'lgan qiziqish ortadi:** Innovatsion texnologiyalarni qo'llash orqali darslar jozibador bo'ladi.

3. **Amaliy ko'nikmalarga ega bo'ladi:** Excel orqali real hayotiy masalalarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Xulosa va takliflar

MS Office dasturlari matematika darslarini samarali tashkil etishning innovatsion vositalaridan biri sifatida o'zini namoyon qildi. Word, Excel va PowerPoint dasturlarining birgalikda qo'llanilishi darslarni nafaqat samarali, balki o'quvchilar uchun qiziqarli ham qiladi. Ushbu usullardan foydalanish orqali o'quvchilarning bilim darajasi va amaliy ko'nikmalari oshiriladi.

Takliflar:

1. O'qituvchilar uchun MS Office dasturlarini ta'limda qo'llash bo'yicha maxsus treninglar tashkil etish.

2. Darslik va qo'llanmalarni MS Office dasturlari bilan moslashtirish.

3. Har bir dars mavzusiga mos ravishda interaktiv materiallar yaratish.

MS Office dasturlari yordamida matematika darslarini tashkil etish nafaqat ta'lim sifatini yaxshilaydi, balki o'quvchilarning zamonaviy texnologiyalarga bo'lgan qiziqishini ham oshiradi.

Xulosa

MS Office dasturlari yordamida matematika darslarini samarali tashkil etish zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda. Word, Excel va PowerPoint dasturlari o'zaro uyg'un holda qo'llanganda, ta'lim sifati sezilarli darajada oshadi. Bu dasturlar orqali o'quvchilar murakkab matematik tushunchalarni osonroq anglaydi, amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradi va darslarga nisbatan qiziqishlari ortadi. Innovatsion yondashuvlar ta'lim jarayonini boyitadi va o'qituvchilar uchun yangi

pedagogik imkoniyatlar yaratadi. Shuning uchun MS Office dasturlaridan keng foydalanishni rag'batlantirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (References)

1. Garrison, D. R., & Kanuka, H. (2004). Blended learning: Uncovering its transformative potential in higher education. *The Internet and Higher Education*, 7(2), 95-105. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2004.02.001>
2. Graham, C. R. (2006). Blended learning systems: Definition, current trends, and future directions. In C. J. Bonk & C. R. Graham (Eds.), *The handbook of blended learning: Global perspectives, local designs* (pp. 3-21). San Francisco: Pfeiffer Publishing.
3. Turaev, S. T., & Bozorov, T. M. (2020). Blended learningning ta'lim tizimidagi o'rni va afzalliklari. *Pedagogika fanlari doktori dissertatsiyasi*. Toshkent: Tashkent University of Information Technologies.
4. Sardor Pulatovich Kutliyev. Smart ta'lim texnologiyalarini hozirgi ta'lim jarayonlaridagi o'rni. *International scientific conference "INFORMATION TECHNOLOGIES, NETWORKS AND TELECOMMUNICATIONS" ITN&T-2022*. 2022/4/30, 641-644.
5. Azizov, F. K., & Umarov, S. K. (2021). Web dasturlash va uning ta'limdagi o'rni. *O'quv qo'llanma*. Toshkent: TATU Publishing House.
6. Sardor Pulatovich Kutliyev, Oysuluv Matyaqubiva. Masofaviy ta'limda hamkorlikda o'qitish texnologisini qo'llash. *International scientific conference "INFORMATION TECHNOLOGIES, NETWORKS AND TELECOMMUNICATIONS" ITN&T-2021*. 2021/5/26, 303-306
7. Sardor Pulatovich Kutliyev. Smart ta'lim texnologiyalarini hozirgi ta'lim jarayonlaridagi o'rni. *International scientific conference "INFORMATION TECHNOLOGIES, NETWORKS AND TELECOMMUNICATIONS" ITN&T-2022*. 2022/4/30, 641-644
8. S Kutliyev, GR Dalerovich, TA'LIM JARAYONIDA HAYOTIY MISOLLARDAN FOYDALANISHNING DOLZARBLIGI KEYS-STADI TA'LIM METODI, *Journal of new century innovations* 27 (1), 113-115
9. S.K Pulatovich, PB Yusupovich, GR Dalerovich. O'RTA MAKTABLARDA INFORMATIKA FANINI O'QITISHDA MOBIL ILOVALARDAN SAMARALI FOYDALANISH USULLARI. *Journal of new century innovations* 28 (1), 178-180

UDC: 635.658; 631.527.41

FIELD GERMINATION OF LENTIL GENOTYPES*Senior researcher (PhD), Dilmurodov Sherzod Dilmurodovich**Email: s.dilmurodov@mail.ru, tel: +998 97 229 26 62,**Southern Research Institute of Agriculture,**180100, Karshi city, Kashkadarya region, Uzbekistan*

Abstract: In this article, the field germination of 36 varieties and ridges of lentil (*Lens culinaris*) planted in the nursery of a collection variety planted in dry land was studied in comparison with the model variety.

Key words: lentil, variety, ridge, selection, collection nursery, field fertility, southern region, dry area.

The long-term strategy for the development of agriculture of the Republic of Uzbekistan for the period of 2020-2030 was approved by the Decree of the head of our state No. PF-5853 dated October 23, 2019. This Strategy defines 9 main directions for the development of agriculture. Including ensuring the safety of food products and improving the consumption ration, development and implementation of the state policy of food safety, which provides for the production of the required amount of food products - one of the main issues in this Strategy is qualitatively defined.

Lentils are one of the oldest and most nutritious food crops. Due to the amount of protein in its grain, lentil is one of the main crops among grain-leguminous plants. Therefore, it is of great importance in the national economy. Since it contains protein, it is important not only as food, but also as fodder. Lentils are equal to meat in terms of nutrients and calories. Lentils contain 23-32% protein, 0.6-2.1% oil, 47-70% nitrogen-free extractives, 2.3-4.4% ash, 2.4-4.9% fiber and B group vitamins. there is. Lentils are eaten whole, as porridge or flour. It is the best additive in the sausage industry because it contains a lot of protein. The reason lentil seeds are used as food is that they ripen quickly. No other leguminous plant is as mushy as lentils. The stem contains 6-14% protein. Lentils increase soil fertility.

There are 2 stages of lentil development, divided into vernalization and light stages. The vernalization stage is short, it lasts 10-12 days from seed germination at a temperature of 5-8°C. Grass grows in 6-7 days at a temperature of 12-15 °C, in 8-9 days at a temperature of 9-11 °C. Grass is cold-resistant to -5-6 °C. A decrease in air temperature also leads to its extension [1, 2].

Today, breeding scientists in Uzbekistan who contributed to the creation of local varieties and samples of lentils in the course of their research are: M. Mannopova, I.

Egamov, Z. Yaqubov, Sh. Sattarova, A. Sarker, S. Ashitoslar conducted several scientific researches [3].

However, in the soil and climate conditions of the southern regions of our republic, especially in the Kashkadarya region, no scientific research has been conducted on the creation of lentil starter materials and varieties that are resistant to adverse factors, fertile, and with high protein content.

Taking into account the above problems, the seeds of lentil varieties and ridges brought from the International ICARDA organization (Lentil International Elite Nursery - Global 2022) were brought to the dry experimental field of the Southern Agricultural Research Institute in Qamashi district on February 16 to the collection nursery of Lentils LIEN-GLO-22 36 varieties and rows were planted. As a model variety, the Golden grain variety included in the state register was taken.

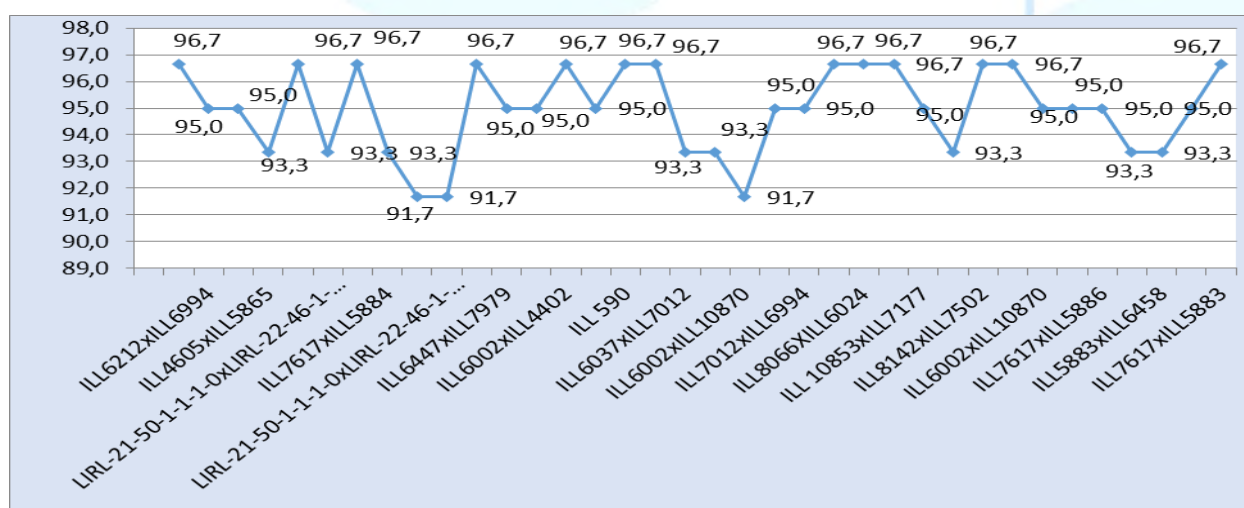

Figure 1: Field fertility of lentil varieties and lines, % (Qamashi-2022)

According to the results of the phenological observation carried out in the experimental area of Lalmikor, it was found that among the 36 varieties and ridges in the LIEN-GLO-22 nursery, the field fertility was 91.7-96.7%.

The field fertility of the model variety was 95%, and compared to the ridges higher than the template Golden grain variety, 13 ridges had higher fertility, and the field fertility was 96.7%. Also, the field productivity of 10 ridges was 91.7-93.3%, and the field productivity was lower than the model Golden grain variety.

Therefore, early and uniform germination of seeds in dry conditions of lentil varieties and ridges ensures high productivity, as well as strong development of the plant, resistance to water shortage and heat.

REFERENCES

1. H.N. Atabayeva, J.B. Khudoykulov "Plant Science" // Tashkent 2018. Page 211
2. D. Yormatova, H. Khushvaktova, H. Ergasheva Study guide for Vocational Colleges "Plant Science" Tashkent 2016. Page 155.
3. M.E. Amanova, J.B. Khudaykulov "Cultivation of Green Peas and Lentils" "Agrobank" ATB 100 Book Collection Book 28 Tashkent 2021y
4. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Yasmiq>
5. <https://www.atlasbig.com/en-gb/countries-by-lentil-production>
6. <https://lex.uz/docs/-4567334>

IJTIMOIIY TARMOQLAR VA XAVFLAR

*Andijon davlat pedagogika instuti ijtimoiy fanlar
kafedrası o'qituvchilari*

**Ahmedov Abdulhay Tosh-to'xtayevich,
Jabborova Sayyoraxon Muxammadqobilovna.**

*Andijon davlat pedagogika instuti
Ona tili adabiyot ta'lim yo'nalishi 1-bosqch talabasi
O'rinboyeva Saidaxon Botirali qizi*

Anotatsiya: Ijtimoiy tarmoqlar bugungi kunda jahonning turli sohalarida o'zining o'rnini topgan, keng tarqalgan kommunikatsiya vositalaridan biri hisoblanadi. Ular insonlar o'rtasidagi aloqalarni osonlashtirib, turli axborotlarni tez va qulay tarzda ulashish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarning tarqalishi bilan ularga bog'liq xavflar ham ortib bormoqda. Shaxsiy ma'lumotlarning o'g'irlanishi, kiberxavflar, soxta ma'lumotlar va manipulyatsiyalar ijtimoiy tarmoqlarning asosiy xavflaridan biridir. Ushbu maqolada ijtimoiy tarmoqlarning imkoniyatlari va ular bilan bog'liq xavflar batafsil tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy tarmoqlar, xavflar, internet xavfsizligi, onlayn kommunikatsiya, shaxsiy ma'lumotlar.

Аннотация: Социальные сети в настоящее время являются важным инструментом для коммуникации и обмена информацией. Они оказывают значительное влияние на личные и профессиональные связи, а также на бизнес и политику. Однако, с ростом популярности социальных сетей, увеличиваются и угрозы, связанные с их использованием. В статье рассматриваются возможности социальных сетей, а также риски, такие как киберугрозы, кража личных данных и распространение фальшивой информации.

Ключевые слова: Социальные сети, риски, безопасность в интернете, онлайн-коммуникация, личные данные.

Abstract: Social networks have become significant platforms in modern society, offering various opportunities for communication and information sharing. These platforms enable people to connect, exchange ideas, and establish professional relationships. However, along with their rise in popularity, social networks also pose several risks, such as cyber threats, identity theft, and the spread of misinformation. This article explores the opportunities offered by social networks as well as the risks associated with their use.

Keywords: Social networks, risks, internet security, online communication, personal data.

Kirish:

Ijtimoiy tarmoqlar (IT) so'nggi o'n yilliklarda hayotimizning ajralmas qismiga aylangan. Bu platformalar foydalanuvchilarni o'zaro aloqada bo'lishlariga, ma'lumotlar almashishiga va fikrlarini erkin ifodalashlariga imkon beradi. Facebook, Instagram, Twitter, LinkedIn kabi ijtimoiy tarmoqlar dunyo bo'ylab milliardlab foydalanuvchilarga ega. Ularning foydalanish imkoniyatlari juda keng, shuningdek, ular biznes va marketingda ham muhim rol o'ynaydi. Misol uchun, kompaniyalar ijtimoiy tarmoqlar orqali o'z mahsulotlarini reklama qiladilar va foydalanuvchilar bilan bevosita muloqotda bo'lishadi. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlar yangi axborotlar va yangiliklarni tezkor tarqatish uchun ideal platforma hisoblanadi.

Biroq, bu keng imkoniyatlar bilan birga, ijtimoiy tarmoqlar o'z foydalanuvchilarini xavf-xatarlar bilan ham duchor qiladi. Shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi, kiberhujumlar, soxta ma'lumotlar va manipulyatsiyalar kabi xavflar ijtimoiy tarmoqlar bilan bog'liq bo'lgan asosiy muammolardir. Ushbu maqola ijtimoiy tarmoqlarning imkoniyatlari va xavflarini batafsil tahlil qiladi, shuningdek, ulardan xavfsiz foydalanish bo'yicha tavsiyalarni taqdim etadi.

Ijtimoiy Tarmoqlarning Imkoniyatlari:

1. **Komunikatsiya va bog'lanish:** Ijtimoiy tarmoqlar eng katta imkoniyatni odamlar o'rtasidagi tez va oson aloqada ko'rsatadi. Ular odamlarni geografik joylashuvdan qat'i nazar birlashtiradi va fikr almashinish imkonini beradi. Masalan, Facebook va WhatsApp orqali do'stlar va oila a'zolari dunyoning turli nuqtalaridan osonlik bilan bog'lanishlari mumkin.

2. **Axborot tarqatish va o'rganish:** Ijtimoiy tarmoqlar yangiliklar, ta'lim va ilmiy ishlanmalar sohasida ham katta imkoniyatlar yaratadi. Foydalanuvchilar yangi mavzularni o'rganish, kurslar va treninglar o'tkazish, yoki eng so'nggi ilmiy tadqiqotlar bilan tanishishlari mumkin. Masalan, LinkedIn professional tarmoq sifatida ishlaydi va foydalanuvchilarga o'z kasbiy rivojlanishlarini ta'minlash imkoniyatini yaratadi.

3. **Biznes va reklama:** Kompaniyalar ijtimoiy tarmoqlar orqali o'z mahsulotlarini targ'ib qilishlari, yangi mijozlarni jalb qilishlari va brendlarining onlayn imidjini yaratishlari mumkin. Instagram va TikTok kabi platformalar mahsulotlarni ko'rsatish va reklama qilishda samarali vositalarga aylangan.

Xavflar va Xavfsizlik Masalalari:

1. **Shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi:** Ijtimoiy tarmoqlarda eng katta xavf - bu shaxsiy ma'lumotlarning o'g'irlanishi va noto'g'ri ishlatilishidir. Ko'plab foydalanuvchilar o'z profillarida shaxsiy ma'lumotlarini (telefon raqami, manzil, email, va boshqalar) joylashtiradilar, bu esa ularning xakerlar tomonidan o'g'irlanishiga sabab bo'lishi mumkin. Shuningdek, ba'zi ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchilarning ma'lumotlarini reklama maqsadlarida yig'ib, ulardan tijorat manfaati uchun foydalanishadi.
2. **Kiberhujumlar:** Internetda yuzaga kelayotgan kiberhujumlar ijtimoiy tarmoqlarda ham mavjud. Hackerlar ijtimoiy tarmoqlarga kirib, foydalanuvchilarni aldash, hisoblaridan foydalangan holda firibgarlik qilishlari mumkin. Shuningdek, soxta profillar yaratish orqali foydalanuvchilarni manipulyatsiya qilish va ularni noto'g'ri ma'lumotlar bilan chalg'itish ham keng tarqalgan xavfdir.
3. **Soxta ma'lumotlar va manipulyatsiyalar:** Ijtimoiy tarmoqlar ma'lumot almashishning asosiy vositasi bo'lsa-da, ular soxta ma'lumotlar va manipulyatsiyalarni tarqatish uchun ham ishlatiladi. Ijtimoiy tarmoqlarda tez-tez paydo bo'ladigan yolg'on yangiliklar (fake news), axborot manipulyatsiyalari va propagandalar odamlarning fikrini noto'g'ri shakllantirishga olib keladi.
4. **Psixologik va ijtimoiy ta'sirlar:** Ijtimoiy tarmoqlarda odamlarning o'zini boshqalar bilan taqqoslashlari, eng so'nggi yangiliklarga tezkor javob berishga majbur bo'lishlari psixologik salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu esa o'z navbatida depressiya, past o'ziga bo'lgan ishonch va boshqa psixologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Xavfsizlikni Ta'minlash Choralari:

1. **Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish:** Ijtimoiy tarmoqlarda shaxsiy ma'lumotlarning xavfsizligini ta'minlash uchun foydalanuvchilar kuchli parollarni ishlatishlari, ikki bosqichli autentifikatsiyani yoqishlari va shaxsiy ma'lumotlarni faqat ishonchli manbalar bilan baham ko'rishlari kerak. Shuningdek, foydalanuvchilarga shaxsiy ma'lumotlarini umumiy manbada (masalan, ijtimoiy tarmoqlarda) oshkor etmaslikka undovchi ma'lumotlar berilishi zarur.
2. **Antivirus va xavfsizlik dasturlaridan foydalanish:** Foydalanuvchilar ijtimoiy tarmoqlarni xavfsiz ishlatish uchun antivirus dasturlarini o'rnatishlari va tarmoqdan foydalanishda ehtiyotkor bo'lishlari kerak. Shuningdek, spam va phishing hujumlariga qarshi himoya qilish uchun maxsus filtrlar ishlatish tavsiya etiladi.
3. **Onlayn madaniyatni rivojlantirish:** Foydalanuvchilar ijtimoiy tarmoqlarda to'g'ri xulq-atvorni namoyish qilishlari, haqiqiy va foydali ma'lumotlarni tarqatishlari, soxta axborot va manipulyatsiyalarga qarshi turishlari kerak.

Xulosa:

Ijtimoiy tarmoqlar juda katta imkoniyatlarni taqdim etadi, ammo ular bilan bog'liq xavflar ham juda katta. Foydalanuvchilar uchun xavfsizlik choralari ko'rish, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va ijtimoiy tarmoqlarda ehtiyotkorlik bilan harakat qilish juda muhim. Ijtimoiy tarmoqlardan xavfsiz va samarali foydalanish uchun, foydalanuvchilar ijtimoiy tarmoqlarni qanday ishlatishlarini bilishlari va onlayn xavfsizlikni ta'minlashda mas'uliyatli bo'lishlari zarur.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. Aliyev, F. (2023). Ijtimoiy tarmoqlar va ularning ijtimoiy ta'siri. Tashkent: Uzbekistan Press.
2. Zaitseva, E. (2022). "Sotsial'nye seti i ugrozy bezopasnosti v internete." *Internet-Biznes*, 8(3), 45-53.
3. Smith, J. (2021). Social Networks and Security: Understanding the Risks. *Journal of Cybersecurity*, 29(4), 99-112.
4. Karimova, D. (2024). "Shaxsiy ma'lumotlar va internet xavfsizligi." *Xavfsizlik muammolari*, 7(2), 121-130.

РАЗРАБОТКА СТАТИСТИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МИРОВОГО ОПЫТА

Юлдашова Нилуфар Зиябаевна

Преподаватель кафедры

«Экономический анализ и статистика»

Самаркандский институт экономики и сервиса

Тожибоев Достонбек

студент группы ИК-223

Самаркандский институт экономики и сервиса

Аннотация: В данной научной статье предлагается углубленное исследование применения мирового статистического опыта для развития отрасли в Узбекистане. В нем рассматривается важность использования международного статистического опыта, проблем, методологий, результатов и потенциальных направлений будущего развития.

Ключевые слова: статистические методологии, эмпирические данные, статистические инновации, статистический портрет, искусственный интеллект, статистические организации, статистическая грамотность.

Abstract: This research paper offers an in-depth study of the application of global statistical experience for the development of the industry in Uzbekistan. It examines the importance of using international statistical experience, problems, methodologies, results and potential directions for future development.

Keywords: statistical methodologies, empirical data, statistical innovations, statistical portrait, artificial intelligence, statistical organizations, statistical literacy.

Введение. Статистика играет решающую роль в разработке разумной политики, содействии экономическому развитию и социальному развитию. Во всем мире надежные статистические системы обеспечивают основу для принятия обоснованных решений, стратегического планирования и оценки социально-экономических тенденций. В Узбекистане признается важность применения передовых статистических методологий из мирового опыта как основы для проведения разумной политики, повышения экономической стабильности и содействия устойчивому развитию.

С экономической точки зрения статистика направляет распределение ресурсов, отслеживает динамику рынка и измеряет экономический рост, предоставляя бесценную информацию об эффективности бизнеса, поведении потребителей и тенденциях отрасли. В социальном плане статистические данные

помогают понять демографические изменения, потребности в здравоохранении и результаты образования. Кроме того, в области разработки политики статистика предоставляет эмпирические данные, обеспечивает прозрачность и позволяет осуществлять эффективный мониторинг и оценку государственной политики, а также поддерживает эффективное управление и подотчетность.

Применение глобального статистического опыта в Узбекистане имеет потенциал для усиления разработки политики, повышения экономической стабильности и ускорения импульса к научно обоснованному социально-экономическому развитию. Использование передовых статистических методологий и знаний мирового опыта является ключом к преобразованию статистических возможностей Узбекистана, преодолению дефицита данных и использованию стратегий, основанных на данных, которые необходимы для устойчивого социального и экономического развития.

Основная часть. Статистические разработки в ведущих странах Норвегия находится в авангарде статистических инноваций, особенно в сочетании данных из различных источников для создания всеобъемлющих и динамичных статистических портретов. Благодаря таким инициативам, как «Скоординированная статистика на основе регистров» (CRS), Норвегия эффективно объединила административные данные из различных правительственных учреждений, чтобы предоставить точную и подробную статистику для исследований, разработки политики и бизнес-аналитики. Такой подход позволил более эффективно использовать данные и более широко понять социально-экономическую динамику.

Статистические достижения Финляндии сосредоточены на улучшении доступа к данным и конфиденциальности. Их внимание к использованию данных для общего блага привело к разработке надежных платформ открытых данных и безопасных механизмов обмена данными. Благодаря таким усилиям, как Закон об информационной службе Финляндии и разработка Findata, Финляндия продемонстрировала свою приверженность ответственному использованию данных на благо общества, соблюдая строгие протоколы конфиденциальности.

Статистические разработки Сингапура отличаются сосредоточением внимания на инструментах динамического анализа и визуализации данных в режиме реального времени. Страна стратегически внедрила передовые технологии сбора, обработки и анализа данных, способствуя развитию культуры принятия решений на основе данных на различных уровнях. Такие инициативы, как «Инициатива открытых данных» и «Сенсорная платформа Smart Nation», расширили возможности Сингапура использовать данные в реальном времени

для разработки обоснованной политики, городского планирования и стратегического планирования.

Инновации в этих ведущих странах внесли значительный вклад в разработку научно обоснованной политики и устойчивое развитие. Объединив различные источники данных, эти страны смогли генерировать более полную, точную и своевременную статистику, что, в свою очередь, улучшило качество политических решений и планирования.

Эти инновационные подходы к статистике оказали значительное влияние на научно обоснованную политику и инициативы в области устойчивого развития, а также предоставили ценные уроки и потенциальные модели для других стран, включая Узбекистан, стремящихся укрепить свой статистический потенциал для инклюзивного и информированного развития.

Конечно, технологический прогресс существенно изменил статистические методологии, глубоко повлияв на процессы сбора, интерпретации и принятия решений. Давайте посмотрим на влияние и потенциальные стратегии использования этих инноваций для Узбекистана.

Искусственный интеллект и машинное обучение произвели революцию в статистической методологии, обеспечив расширенное распознавание образов, прогнозное моделирование и автоматизированный анализ данных. Эти технологии позволили статистикам более эффективно управлять большими и сложными наборами данных, выявлять скрытые закономерности и генерировать точные прогнозы. Кроме того, они помогли разработать сложные алгоритмы классификации данных, обнаружения аномалий и обработки естественного языка, что повысило глубину и точность статистического анализа.

Узбекистан мог бы инвестировать в комплексные программы по наращиванию потенциала и обучению, чтобы вооружить статистиков, исследователей и политиков необходимыми навыками для использования искусственного интеллекта, машинного обучения и анализа больших данных в статистических целях. Продвигая культуру непрерывного обучения и профессионального развития, Узбекистан может подготовить квалифицированную рабочую силу, которая сможет эффективно использовать передовые статистические технологии.

Страна может развивать стратегическое партнерство с ведущими технологическими и статистическими организациями для облегчения обмена знаниями и опытом. Наладив сотрудничество с международными структурами, Узбекистан может изучить передовой опыт и получить возможность использовать передовые технологии, тем самым ускоряя технологическую интеграцию в статистические методологии.

Инвестиции в мощную технологическую инфраструктуру, включая средства хранения данных, вычислительные ресурсы и безопасные сети передачи данных, имеют важное значение для поддержки внедрения передовых статистических технологий. Укрепив свою технологическую базу, Узбекистан может создать благоприятную среду для эффективного использования искусственного интеллекта, машинного обучения и анализа больших данных в статистических операциях.

Приняв эти стратегии, Узбекистан сможет использовать преобразующий потенциал искусственного интеллекта, машинного обучения и анализа больших данных в статистических методологиях для реализации комплексных и обоснованных процессов принятия решений в поддержку устойчивого развития.

Несомненно, развитие сотрудничества и обмена знаниями с известными международными партнерами в области статистического развития может принести большую пользу развитию Узбекистана в этой сфере.

Сотрудничая с ведущими статистическими управлениями и научно-исследовательскими институтами, Узбекистан может получить ценную информацию, использовать специализированное обучение и использовать международную поддержку для совершенствования своей статистической методологии, тем самым повышая точность, надежность и актуальность статистических результатов.

UNSIAP служит ключевым посредником в наращивании статистического потенциала, обмене знаниями и координации статистической деятельности в Азиатско-Тихоокеанском регионе. Сотрудничество с UNSIAP обеспечивает Узбекистану доступ к специализированному обучению, техническим ресурсам и экспертным рекомендациям, адаптированным к потребностям развития статистики страны.

Всемирный банк играет решающую роль в поддержке статистического потенциала и инфраструктуры данных во всем мире. Посредством таких инициатив, как Программа наращивания статистического потенциала (STATCAP) и технической помощи, Всемирный банк предлагает ресурсы, экспертное руководство и финансовую поддержку для улучшения статистического развития в странах-членах. Сотрудничая со Всемирным банком, Узбекистан может использовать возможности финансирования, технический опыт и рекомендации для укрепления своих статистических систем, предоставляя стране точную и полную статистическую информацию для принятия обоснованных решений, «укрепляя способность создавать данные».

Сотрудничество с международными партнерами позволяет Узбекистану использовать технические ресурсы, передовой опыт и передовые методологии, используемые в передовых статистических системах. Используя эти концепции, Узбекистан может улучшить свою статистическую методологию, повысить качество данных и адаптировать свою практику к международным стандартам, тем самым способствуя глобальной интеграции и сравнению страны.

Сотрудничество с известными статистическими управлениями и научно-исследовательскими институтами создает для Узбекистана возможности развивать международное сотрудничество, обмениваться передовым опытом и запускать совместные исследовательские инициативы. Это помогает обмениваться идеями, запускать совместные проекты и согласовывать программу развития статистики Узбекистана с глобальными приоритетами, что способствует заметности и активности страны в международном статистическом сообществе.

Сотрудничая с известными международными партнерами и обмениваясь знаниями, Узбекистан может расширить свои статистические возможности, повысить качество и актуальность статистических результатов и проявить себя в качестве активного участника глобальных статистических достижений, тем самым обеспечивая комплексное и способствуя принятию обоснованных решений. процессы. сектора экономики.

Это ключ к обогащению статистического ландшафта Узбекистана и повышению позиций страны в мировом статистическом сообществе.

Инициативы по открытым данным в ведущих странах значительно повысили прозрачность, обеспечив общественный доступ к правительственной информации, предоставив гражданам возможность тщательно контролировать деятельность правительства и повысив общественное доверие. Содействуя участию граждан, эти инициативы способствовали сотрудничеству между правительственными и неправительственными заинтересованными сторонами, что привело к разработке инновационных решений, улучшению предоставления услуг и принятию обоснованных решений в ряде секторов.

Узбекистан может создать централизованный портал открытых данных, обеспечивающий доступ к широкому спектру государственной информации, обеспечивающий прозрачность и облегчающий использование информации населением. Централизуя данные от различных государственных учреждений, портал может служить универсальным источником доступа граждан, исследователей и предприятий к статистическим данным для исследований, инноваций и разработки политики.

Для представления статистических данных в наглядном и удобном виде в Узбекистане могут быть разработаны удобные инструменты визуализации данных, интерактивные информационные панели и инфографика. Преобразуя сложные статистические данные в интуитивно понятные изображения, Узбекистан может повысить понимание и участие общественности в статистических данных, обеспечивая более информированное и информированное население.

Инвестирование в специализированные образовательные программы для различных демографических групп, включая студентов, преподавателей и специалистов, имеет решающее значение для повышения статистической грамотности. Узбекистан может запустить инициативы, предлагающие интерактивные семинары, онлайн-курсы и образовательные материалы, которые позволят людям интерпретировать, анализировать и эффективно использовать статистические данные в своей профессиональной и личной жизни.

Проведение увлекательных коммуникационных кампаний, подчеркивающих важность статистической грамотности и практического применения принятия решений на основе данных, имеет решающее значение для формирования культуры информированных граждан и лиц, принимающих решения. Публикуя информацию о реальном влиянии статистических данных, Узбекистан может способствовать более широкому участию общественности и повышению понимания роли данных в формировании политики, бизнеса и общественного развития.

Эти стратегии могут служить важными строительными блоками в определении приоритетов статистической грамотности и коммуникации в Узбекистане.

Узбекистану следует развивать культуру инноваций, творчества и инклюзивности в своей статистической экосистеме. Поощрение обратной связи, различных точек зрения и изучение новых методологий поощряет новые подходы к статистическим операциям, адаптируясь к меняющимся проблемам и возможностям, что способствует созданию среды, благоприятствующей новым идеям и подходам в Узбекистане.

Выполняя эти рекомендации, Узбекистан сможет создать динамичную и гибкую статистическую экосистему, способную реагировать на развивающуюся технологическую и социальную динамику. Такой подход создаст стабильную основу для развития Узбекистана в эпоху данных, что позволит стране использовать передовые статистические методологии, поддерживать инновации и умело решать возникающие проблемы.

Создание стабильной и гибкой статистической базы имеет решающее значение для достижения успеха Узбекистана в быстро меняющемся глобальном ландшафте, гарантируя, что страна останется лидером в статистических достижениях, развитии сообщества и принятии решений на основе фактических данных.

Выводы и предложения. В заключение, всесторонняя интеграция мирового опыта в развитии статистики обеспечивает путь, который меняет будущее направление развития Узбекистана, имеет потенциал для укрепления статистических возможностей страны, улучшения процессов принятия решений и стимулирования инноваций в различных областях. Основные моменты, обсуждаемые в статье, подчеркивают важность использования передовых статистических методологий, обеспечения прозрачности и поддержки конфиденциальности личной информации в статистической экосистеме Узбекистана.

Поддержка инициатив по открытым данным и придание приоритета статистической грамотности и эффективной передаче статистических данных может расширить возможности граждан и лиц, принимающих решения, способствовать развитию культуры информированного принятия решений и сотрудничества. Влияние этих инициатив на будущую траекторию развития Узбекистана включает повышение прозрачности, повышение активности граждан и развитие квалифицированной и хорошо разбирающейся в данных рабочей силы, готовой решать возникающие проблемы и стимулировать инновации в стране.

Применяя мировой опыт в развитии статистики, Узбекистан имеет возможность укрепить свою инфраструктуру данных, адаптироваться к передовому международному опыту и проявить себя как перспективный и гибкий игрок на мировом статистическом ландшафте. Эта интеграция является важной вехой для страны и обеспечивает основу для устойчивого роста, инноваций и осознанного принятия решений в различных областях социального и экономического развития.

Список использованной литературы:

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. (2014). Mingyillik rivojlanish maqsadlaridan Barqaror rivojlanish maqsadlari sari: muammolar va imkoniyatlar. Nyu-York, Nyu-York: Birlashgan Millatlar Tashkiloti.
2. Jahon banki. (2019). Statistik salohiyatni oshirish: natijalar ma'lumotlarini tushunish. Vashington, DC: Jahon banki guruhi.

3. Simeon, N. va Eloundou-Enyegue, P. (2018). Global rivojlanish maqsadlari va aholi dinamikasi bilan aloqalari. Demografik tadqiqotlar, 39, 147–158.
4. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Yevropa iqtisodiy komissiyasi. (2020). Barqaror rivojlanishni o'lchash: Ekologik barqarorlik statistikasi bo'yicha qo'llanma. Jeneva, Shveytsariya: Birlashgan Millatlar Tashkiloti.
5. Yevropa statistika tizimi. (2016). Yevropa statistika kodeksi: rasmiy statistika uchun professional etika tamoyillari. Lyuksemburg: Evropa Ittifoqi nashriyoti.
6. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti. (2017). Umumjahon sog'liqni saqlash qamrovi: Jahon sog'liqni saqlash kuni uchun asosiy xabarlar 2017. Jeneva, Shveytsariya: Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti.
7. Gavurin. (2021). The Future of Data 2025. <https://www.gavurin.com/reports/data-2025> dan olindi
8. Yevropa Ittifoqining Statistika boshqarmasi. (2019). Sifat hisoboti: Migratsiya statistikasi. Lyuksemburg: Evropa Ittifoqi nashriyoti.
9. Jahon iqtisodiy forumi. (2019). To'rtinchi sanoat inqilobidan quruqlikda hayot uchun foydalanish. Jeneva, Shveytsariya: Jahon iqtisodiy forumi.
10. Tarek, A. va boshqalar. (2020). Statistik nutqni rivojlantirish: Global statistik mexanizmlarni qiyosiy o'rganish. Global taraqqiyot statistikasi jurnali, 22(3), 567–589.

TECHNIQUES TO ENHANCE VOCABULARY THROUGH FAIRY TALES

Ozoda Eshkobilova

University of economics and pedagogy, teacher

Sevinch Ruziyeva

University of Economics and pedagogy, student

Abstract

Fairy tales, with their imaginative plots and rich language, provide an engaging and effective medium for enhancing vocabulary skills. This article explores a variety of techniques designed to help students expand their vocabulary by interacting with fairy tales. These techniques include read-aloud sessions, vocabulary journals, context clue exercises, vocabulary games, creative writing, and story sequencing. Each method leverages the rich language of fairy tales to encourage active engagement with new words in both context and usage. Through these strategies, learners not only acquire new vocabulary but also improve their reading comprehension, creative writing, and critical thinking skills. By combining language learning with the timeless appeal of fairy tales, students can develop a deeper, more enjoyable connection with language that supports long-term retention and language mastery.

Key words: Vocabulary Enhancement, Fairy Tales, Language Development, Context Clues, Read-Aloud, Word Journal, Creative Writing, Story Sequencing, Vocabulary Games, Literacy Skills, Reading Comprehension, Figurative Language, Language Acquisition, Word Mapping, Educational Techniques, Student Engagement, Repetition in Language, Contextual Learning, Critical Thinking, Word Retention, Imaginative Learning

Introduction

Fairy tales have long captivated readers with their enchanting characters, magical realms, and timeless lessons. But beyond their captivating plots, these stories are also a treasure trove of language—offering an excellent opportunity to enhance vocabulary skills. Whether you're reading classic tales like Cinderella and Little Red Riding Hood or exploring modern retellings, fairy tales are filled with rich, descriptive language that introduces new words and phrases in a meaningful context.

For students, especially those learning to master language, fairy tales provide a fun and accessible way to engage with vocabulary. The imaginative settings and vivid storytelling help reinforce new words through repetition, context, and creative usage. By actively engaging with fairy tales, students can develop a deeper understanding of

language, improve their reading comprehension, and expand their word bank—all while enjoying the magic of these timeless stories.

This article explores a variety of techniques to enhance vocabulary through fairy tales, providing educators, parents, and students with practical strategies to make vocabulary acquisition both effective and enjoyable. From read-aloud sessions to creative writing exercises, these techniques are designed to help learners build their vocabulary in a way that feels natural, exciting, and deeply connected to the stories they love.

Fairy tales, with their rich language, imaginative settings, and memorable characters, provide an excellent opportunity to expand vocabulary. Below are several effective techniques that will help students enhance their vocabulary through reading fairy tales.

1. Read Aloud Together

One of the most effective ways to engage with new vocabulary is through read-aloud sessions. Reading fairy tales aloud helps students focus on the pronunciation, intonation, and the flow of language. This process involves a few key benefits:

- **Engagement with Sounds and Rhythm:** Fairy tales often use repetitive phrases, rhyme, and rhythmic patterns that can help reinforce new vocabulary. Words like "Once upon a time," "happily ever after," or "deep in the woods" are repeated in many tales, helping students remember them more easily.

- **Increased Comprehension:** By reading aloud, students can better understand the context in which words are used. For example, if they come across a difficult word like "bewitched," the reader can explain how it's used in context—"The wicked witch bewitched the princess"—to provide meaning through the story's progression.

- **Opportunity for Discussion:** After reading aloud, encourage students to discuss the meaning of words in context. Ask questions like: "What do you think bewitched means? Can you use it in another sentence?" This reinforces comprehension.

Tip: Consider using a dramatic tone or voice changes to add excitement to the story. It helps the listener connect with the vocabulary more deeply and makes the learning process fun.

2. Create a Vocabulary Journal

Having students keep a vocabulary journal is an effective strategy for long-term vocabulary retention. When they read fairy tales, they can jot down any unfamiliar or interesting words they come across, along with their definitions and contextual usage.

- **Step 1: Word Collection** – Encourage students to note down words they don't know or find particularly interesting. This could include both common and more challenging words (e.g., enchanted, gossamer, fairy godmother, bristled).

• Step 2: Definition and Context – After collecting the word, students should define it in their own words. They should also write a sentence using the word, either from the story or a new one of their own. This helps reinforce the meaning and usage.

• Step 3: Review and Use – Regularly review the vocabulary journal and encourage students to incorporate these words into their daily conversations or writing assignments.

Tip: To make the journal more creative, students can add drawings, story summaries, or even short fairy tale-inspired sketches to help visualize the words.

3. Use Context Clues to Infer Meaning

One of the most important skills for enhancing vocabulary is learning how to use context clues. Fairy tales are rich in descriptive language and narrative structures, which makes them perfect for practicing this skill.

• How It Works: When students encounter an unfamiliar word, they should first try to infer its meaning based on the surrounding text. Look for surrounding details, actions, or descriptions that might give clues to the word's meaning.

For example, in the fairy tale "Cinderella," the word "cinders" might be unfamiliar. But reading the sentence, "Cinderella swept the cinders from the hearth," the student might infer that cinders are small bits of ash or remains of burned material based on the context.

Questions for Encouragement:

- What is happening in the story when the word appears?
- Are there any words nearby that help explain its meaning?
- What do the characters or setting tell us about the word?

Tip: After reading, have students share how they figured out the meanings of words using context. This promotes critical thinking and deepens their understanding.

4. Play Vocabulary Games

After reading a fairy tale, make learning new vocabulary fun by playing interactive word games. Games engage students actively and provide them with a memorable way to reinforce new vocabulary. Here are some ideas:

• Word Matching: Write the new vocabulary words on one set of cards and their definitions on another. Students then match the words to their meanings.

• Word Search: Create a word search using vocabulary words from the fairy tale. Afterward, have students define and use each word in a sentence.

• Story Completion: Ask students to complete a short version of a fairy tale using their vocabulary words. For example, "Once upon a time, a princess was trapped in a tower and waited for a brave knight to rescue her."

• Flashcard Games: Create flashcards with the words on one side and definitions on the other. Use them for a memory game or quick recall challenges.

Tip: To make these games more competitive, you can set a timer or offer small prizes for the fastest answers. Friendly competition makes learning more enjoyable!

5. Encourage Writing Their Own Fairy Tale

A very effective way to reinforce vocabulary is to encourage students to write their own fairy tales. This activity not only helps them apply the vocabulary they've learned but also stimulates creativity and imagination.

- **Using New Vocabulary:** As they write, encourage students to include as many new vocabulary words from the fairy tale as possible. Ask them to create magical settings, mythical creatures, and dramatic events where these words would naturally fit.

- **Expand on Descriptions:** Push students to use descriptive language and varied vocabulary, such as instead of just saying "the wolf," they might describe "the sly, grey wolf with sharp teeth." This exercise helps students see the value of using more precise and varied language in writing.

- **Peer Reviews:** Have students share their stories with peers and discuss the vocabulary choices they used. Peer feedback helps reinforce new words in a social context.

Tip: If your student is comfortable, ask them to read their fairy tale aloud to you or the class. This reinforces the pronunciation and usage of the new words.

6. Incorporate Story Sequencing and Retelling

Story sequencing helps solidify vocabulary by having students retell the fairy tale in their own words or rearrange parts of the story. This forces them to recall and use the vocabulary they have learned.

- **Sequencing Activities:** Provide students with a series of pictures or sentences from the fairy tale and have them arrange them in the correct order. As they do so, they'll naturally use the vocabulary to describe the events.

- **Retelling the Story:** Ask students to retell the fairy tale using as many vocabulary words as possible. They could add their own twist to the story or change the setting, but the goal is to use the vocabulary actively.

Tip: Make retelling a group activity where students build on each other's storytelling. This can spark creativity while reinforcing the use of the vocabulary.

7. Visual Aids and Word Maps

Sometimes, students grasp vocabulary more easily when they see a visual representation of the words. A word map or mind map is a great way to connect words to their meanings and context.

- **Word Maps:** Have students create a map for each new vocabulary word, drawing an image and writing down related words, synonyms, and antonyms. For example, for

the word "enchanted," students could include images of fairies, synonyms like magical, and antonyms like ordinary.

- **Illustrations:** Encourage students to illustrate key scenes from the fairy tale and label them with vocabulary words. For example, in *The Frog Prince*, they could draw the transformation of the frog into a prince and label words like enchanted, curse, spell, etc.

Tip: This is a good activity for kinesthetic learners who benefit from drawing or creating physical representations of vocabulary.

Conclusion

These techniques will help students not only expand their vocabulary but also deepen their understanding of language by connecting words to real contexts and creative expressions. By integrating fairy tales into these strategies, vocabulary learning becomes a fun and memorable adventure. Each of these methods reinforces language acquisition while allowing students to explore their creativity and critical thinking.

The list of used literature:

1. "The Vocabulary Book: Learning and Instruction" by Michael F. Graves
2. "Vocabulary Development: A Morphological Analysis" by Robert J. Marzano
3. "Teaching Vocabulary: 50 Creative Strategies, Activities, and Games" by David A. H. Lee
4. "The Power of Words: Teaching Vocabulary in the Early Grades" by Shannon S. McGinnis
5. "The Role of Folklore and Fairy Tales in Teaching Vocabulary" by Lena S. Myers (published in *Journal of Language and Literacy Education*)
6. "Vocabulary Acquisition from Reading: Effects of Text Type, Context, and Frequency" by Isabel Beck, Margaret McKeown, and Linda Kucan
7. "Teaching Vocabulary in All Classrooms" by Suzanne F. Hensley
8. "The Magic of Stories: Using Fairy Tales and Folklore in the Classroom" by Caroline McGrath
9. "The Fairy Tale Book: A Guide to Writing, Reading, and Teaching" by Aileen Stewart

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	МАҲАЛЛА ФУҚАРОЛАР ЙИГИНЛАРИНИНГ МАҚОМИ, МАҚСАДИ ВА УЛАРНИНГ ФАОЛИЯТИ	3
2	TARBIYA FANINI O'QITISHDA QO'LLANADIGAN INTERFAOL METODLAR ULARNI TATBIQ ETISH YO'LLARI	8
3	VOYAGA ETMAGANLAR JINOIY JAVOBGARLIGINING UMUMIY XUSUSIYATLARI TO'G'RISIDA	12
4	JINOYATDA ISHTIROKCHILIK TUSHUNCHASI, TURLARI VA SHAKLLARI	17
5	МОЛИБДЕН ВА РУХ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ КОРХОНАЛАРИДА ИШЛАЙДИГАН ИШЧИЛАРНИНГ САЛОМАТЛИК ҲОЛАТИ	23
6	JEAN DOMIQUE BAUBYNNG "SKAFANDR VA KAPALAK" ASARI HAQIDA QARASHLAR	31
7	YOSHLARNING HUQUQIY SAVODXONLIGINI OSHIRISH ZARURATI	34
8	ИЖОДКОР ЁШЛАР ТАРБИЯСИДАГИ МУҲИМ БОСҚИЧЛАР	37
9	SIFATLI TA'LIM JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH	48
10	YANGI O'ZBEKISTON TA'LIMIDA ZAMONAVIY TENDENSIYALAR	52
11	BOSHLANG'ICH TA'LIM TIZIMI TAMOYILLARI VA QONUNIYATLARI	56
12	СИРДАРЁ ВИЛОЯТИ ГУЛИСТОН ТУМАНИ МАКТАБЛАРИНИНГ КАСАЛЛАНИШ ТАҲЛИЛИ	60
13	ГУЛИСТОН ШАҲАР МАКТАБЛАРИДА ЙИЛЛАР КЕСИМИДА ТИББИЙ КЎРИҚДА АНИҚЛАНГАН КАСАЛЛИКЛАР ТАҲЛИЛИ	64
14	ГУЛИСТОН ШАҲАР МАКТАБ СИНФХОНАЛАРИНИНГ ИЧКИ МУҲИТИНИ МИКРОИҚЛИМ ОМИЛЛАРИНИНГ ГИГИЕНИК ТАҲЛИЛИ	68
15	BO'SH VAQTDAN UNUMLI FOYDALANISHNING TASNIFI	73
16	ABU MANSUR MOTURIDIY HAQIDA	79
17	DAVLAT VA JAMIYAT O'RTASIDAGI MUAMMOLAR	83
18	DIN SOTSIOMADANIY INSTITUT SIFATIDA	90
19	NAFAQA YOSHIDAGI FUQAROLARNING MEHNAT FAOLIYATI	94
20	SOTSIOLOGIK TADQIQOT METODOLOGIYASINING MOHIYATI	100
21	O'ZBEKISTONDA "IJTIMOIY FIKR" JAMOATCHILIK FIKRINI O'RGANISH MARKAZINING FAOLIYATI HAQIDA	105
22	MULK-XUSUSIYLASHTIRISH VA INSON OMILI	109
23	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI SENSOR TARBIYASI	114
24	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA AHLOQIY TARBIYA BERISH	118
25	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI HISSIY VA IJTIMOIY RIVOJLANTIRISH	122

26	O'QITISH JARAYONIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH	126
27	DIDAKTIK O'YINLAR – MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING MANTIQUIY TAFAKKURINI O'STIRISH VOSITASIDIR	130
28	BO'LAJAK TARBIYACHILARNING KASBIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH	133
29	ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ МАШҒУЛОТЛАРИДА КУЧ СИФАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ	136
30	СПОРТДА ПРОГНОЗЛАШТИРИШНИНГ МЕТОДОЛОГИК ВА НАЗАРИЙ ЖИҲАТЛАРИ	143
31	ЖИСМОНИЙ СИФАТЛАРНИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ АСОСИЙ ВОСИТАЛАРИ	150
32	РАЗВИТИЕ АНАЛИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ОБЩЕСТВОЗНАНИЯ	157
33	INNAVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI (STEAM TEXNOLOGIYASI)	161
34	"WEB DASTURLASHGA KIRISH" FANINI BLENDED LEARNING TEXNOLOGIYASI YORDAMIDA O'QITISH	165
35	VIDEO DARSLAR YARATUVCHI DASTURLAR TAHLILI	170
36	MS OFFICE DASTURLARI YORDAMIDA MATEMATIKA DARSLARINI SAMARALI TASHKIL ETISH USULLARI	174
37	FIELD GERMINATION OF LENTIL GENOTYPES	178
38	IJTIMOIIY TARMOQLAR VA XAVFLAR	181
39	РАЗРАБОТКА СТАТИСТИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МИРОВОГО ОПЫТА	185
40	TECHNIQUES TO ENHANCE VOCABULARY THROUGH FAIRY TALES	193

Напоминание! — Образование наука и инновационные идеи в мире || Авторы несут персональную ответственность за правильность цифр и данных в статьях и планах занятий, включенных в мировой научно-методический журнал, и за правильность приведенных цитат.

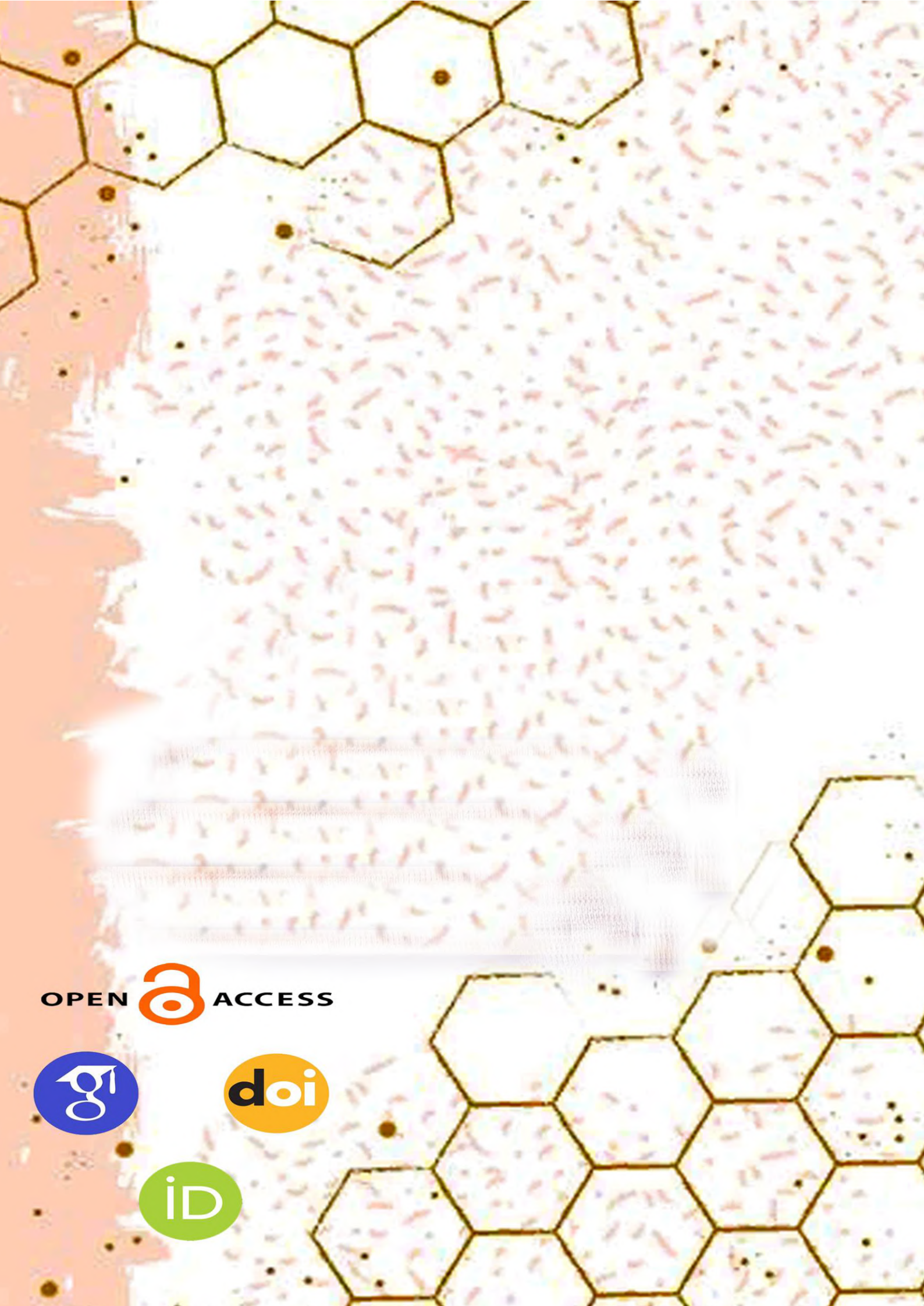
Главный редактор:
Семёнов Владимир Львович

Помощник редактора:
Абдурахманов Бобуржон

Подготовитель к публикации:
Халиков Тохирджон Шавкатжонович

— Образование наука и инновационные идеи в мире всемирный научно-методический журнал, 2024-г.

OPEN ACCESS

